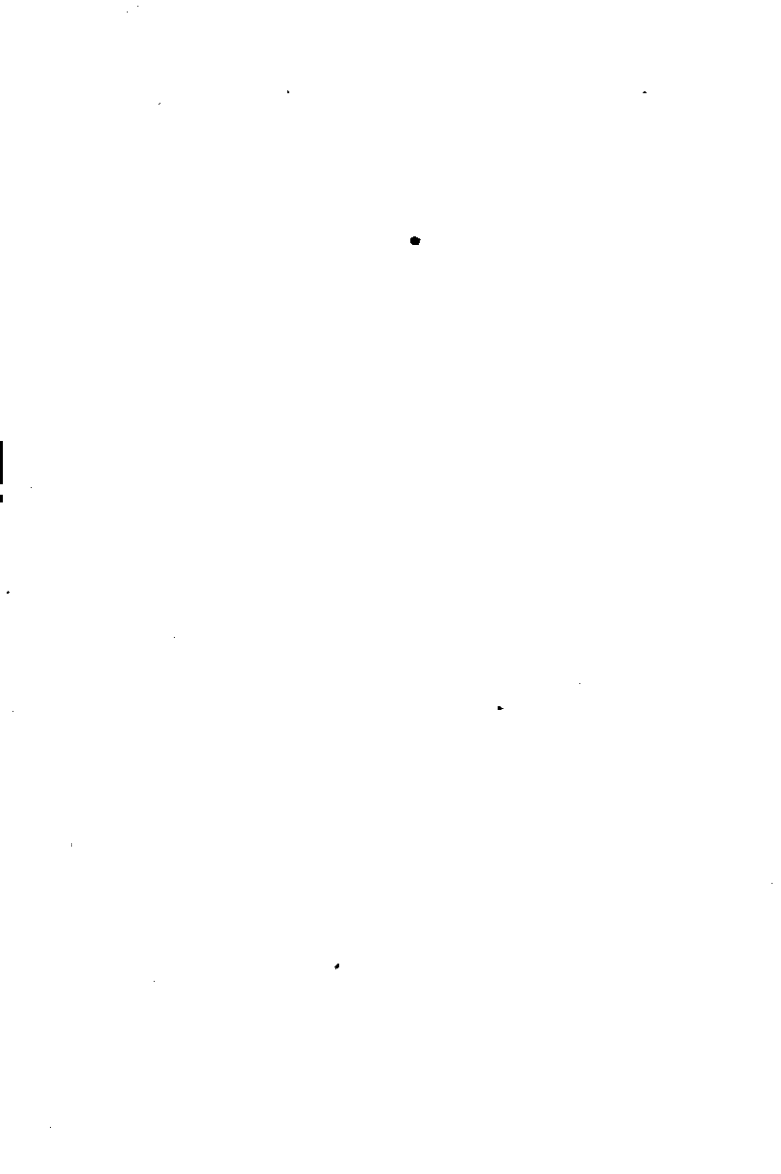

טרוזינישטאם

טרזינשטאט

הוצאת ספנות פועלי ארץ ישראל

1947

תש"ח

העורך יהודה רוניצ'נקו

חרנס מכחי חיים נולדברג

רפוס י. שלום רחוב זבולון 29, טלפון 5830

ה ת ו כ ן :

הקדמה — המערכת

13 אנשי טרוינשטאט ונסיונם — ה. ליכטויץ
בנסיבות החדשות — הנקה פישל, ליזה וורצל

23 ועידת נצ"ח

25 מסתגלים למצב החדש

27 בתי הקברות היהודיים — מקומות נופש

27 מגרש „הגיבור“

29 הכשרה

31 טרנספורטים

31 חות הלימוד בלינדן

36 באחוזת סוויגרה

40 מלחמה בגרדת

43 תוחלת שגמובה

45 אחד במאי ב... מערה

46 עוד „פינת מרגוע“

51 אחרי רצח היידריך

57 האשליה טרוינשטאט — ד"ר אדית אורנשטיין

קרית הבלהות — ליזה וורצל, הנקה פישל

65 . . .

66 פני טרוינשטאט

69 פני טרוינשטאט

78 היגינה ובריאות

84	הארגון הפנימי
85	העבודה וסידורה
87	החקלאות
92	ענפי העבודה ה"פרוודקטיביים"
93	מלאכת-נוי
94	מחלקת שירותים
96	"בתי-מסחר"
97	הבנק
98	בתי-מלאכה
98	טרנספורטים
102	ספירת-עם
104	חיי התרבות
107	"שיפור העיר"
113	קשרים עם החוץ
114	עוד לא עבדה תקוה
115	ובינתים עוד טרנספורט

"החלוצי" בטרזינשטאט — הנקה פישל, ליוזה וורצל

123	בנסיבות החדשות
128	עזרה הדדית
130	הפעולה התרבותית
134	ההגנה
135	עוד חלוצים באים
137	בשלב ההתבססות
141	עם ישראל חי

הדור הצעיר — ליוזה וורצל, הנקה פישל

145	עזרה-לנוער
148	הצופים — היד התומכת
153	גן-הנוער
156	מעון-הנוער
158	הנוער מגרמניה
162	הלימודים

164	חגים וחגיגות
166	בעיות חינוך קשות
168	המדריכים
170	הילדים מביאליסטוק

במחנה אושוויץ (אשווינצים) — הנקה מישל

175	הנסיעה לאישים
177	קבלת הפנים
181	בגיהנום של מטה
187	אצוני בריאות
190	בשעת מפקד
192	פינת חמד
201	עולם מתמוטט
203	סינר מאותת
204	ויקם מלך חדש
206	טרנספורט חדש מטרוזינשטאט
208	בתפקיד חדש
210	מעבר לגדר
211	במחנה הריכוז לנשים

הימים האחרונים בטרזינשטאט

217	שליח מבשר — ישראל קאסטנר
221	בין הזמנים — גרטה וינר

יעקב אדלשטיין
"זקן היחודים" במרזינשטאט

ד"ר פראנץ קאהן

בשם הציונים כפרוסקטורט של ביהמיה ומורביה. המיוצגים בקונגרס הזה ציי שמונה צירים, הננו מבקשים מאחכם לקבל את ביסוי דבקותנו ונאמנותנו לתנועה ולהסתדרות הציונית. — — —

מאתורי השורות המלוכדות של הנוער עומדים גם המוני המעמד הבינוני הציוני, אקדמאים, סוחרים, פקידים, אף הרבה בעלי מלאכה וחקלאים, הנתונים בעיניוים של מוסר כליות על אשר לא הגיעו בשנות נעוריהם להגשמה ציונית.

מצכם האוביקטיבי החמור של האנשים האלה טבוע בחותם של הכרה מוחלט להגר תיכף ומיד, אולם הצורך האוביקטיבי של נפשם דורש עליה. אין הם עומדים עוד לפניכם כלעמלים, תורמים או מתרימים, אלא כאנשים הצובאים על שפרי הישוב של ארץ-ישראל — — —

אין אנו נמלטים מנוכח-בהלה בלי הכנית, אין אנו באים בידים ריקות לגמרי. אין אנו באים בלי חינוך ציוני, אלא כיסור ציוני סמושמע. השואף להגדיל את כוחות הכנין והיצירה של הישוב.

מדבריו בקונגרס הכ"א, זינבה, ו' באלול תרצ"ט.

מחברי הספר וכן מוציאי — מפלגת פועלי ארץ-ישראל — אינם משתעשעים במחשבה כי ניתן בזה ספר תולדות גיטו טרויני שטאט. גיטו זה, יש עוד לחקור ולדרוש את תעודותיו ויש עוד לגבות עדויות מפי האנשים שחיו בו. הדברים המתפרסמים כאן אינם אלא עדויות בכתב של ארבע חברות שחיו ופעלו בגיטו, ואף בחלק של דברי ההקדמה, שנכתבו בידי הח' ה. ליכטויץ, יש לא מעט ממסירת עדות. החברות הנקה פישל ולינה וורצל, שכתבו את רובו של הספר, מראש הגבילו את עצמן בהעירן: „בהרצאתנו, שהיא אישית לגמרי, רוצות אנו קודם-כֹּל לתאר את הסביבה, שבה חיינו אנו בעצמנו, ולהאיר ביחוד את עבודת החלוצ וחינוך הנוער שבה השתתפנו“ ועל-כן אין לבוא בטענה על שלא הזכירו פרט חשוב זה או אחר מחיי הגיטו. אבל אם אין בספר משום היסטוריה של טרוינישטאט הרי יש כאן לבנים רבות וחשובות לבנין ההיסטוריה של הגיטו הזה, ואשר לחלק של ארץ-ישראל העובדת בתוכו, וביחוד של „החלוצ“ ושל תנועת הנוער, הרי ניתן כאן חומר רב, ממצה, ראשוני — כי הכותבות יודעות אותו על בוריה, באשר היו פעילות בתנועה וכתוך-תוכם של העינים.

לא הסתפקנו בסיפורי שתי החברות הנ"ל, באשר לא היו בגיטו טרוינישטאט עד ימיו האחרונים, ואנו פנינו לח' ד"ר אדית אורג שטיין, שהיתה בגיטו מימיו הראשונים ועד יומו האחרון, וכן לח' גרטה וינר, שאף היא היתה בו עד יומו האחרון, שהן תכתובנה על הזמן שהחברות הנקה ולינה היו מתוחן לגיטו. הח' ליכטויץ לא היה אמנם בגיטו טרוינישטאט, אבל הוא היה מראשי התנועה הציונית וא"י העובדת בצ'כוסלובקיה והאחד, שנגשאר בחיים, מבין חמשת הציונים שנועדו לפגישה המצומצמת ביום כניסת הגרמנים לפראג שקבעה את עמדתם והתנהגותם של הציונים בשואה שהתרגשה על היהודים, והוא גם היה אחד מהראשונים מבין אנשי הבריגדה העברית שהגיע לצ'כיה ונפגש עם שרידי טרוינישטאט. מבין החמישה נסלו בידי הרוצחים הנאצים יעקב אדלשטיין, ד"ר פראנץ קאהן ואינג' צוקר. אוסקר קרפלס (קרפה) — מטובי אנשינו, חבר מרכז המפלגה

בצ'כוסלובקיה, הצליח לצאת משם כשהוא חולה מסוכן, וכיום עלותו ארצה — מת. זכרו שמור אתנו.

מצאנו לנחוץ להכניס גם את הפרק על אושוויץ (אושבנצים), הואיל וגם פה היו אנשי טרוינשטאט מרוכזים ונבדלים מאחרים והשפעת טרוינשטאט ניכרת קצת וביחוד בפעולה כדור הצעיר. לאחר ההעברה מאושוויץ לא היה גורלם של אנשי טרוינשטאט שונה במאומה מגורלם של כל שבויי הנאצים. הדברים נכתבו מיד לאחר בוא התברות ארצה, כשטרם פג רושם העבר, כשהכל היה חקוק בכתב קעקע כבשר ובנפש.

*

בזמן האחרון הופיעו כמה ספרים על שואת הגולה ועל גבורת היהודים בתוך השואה. לא נטעה אם נאמר כי בגיטו טרוינשטאט מרובה יסוד הגבורה. צדקו מאד דברי הנקה וליוה בציינן: „במחנות אחרים, למראה המוות הודאי העדיפו האנשים להתקומם ולמות בגבורה ולא להמתין עד שיובלו לטבח. לעומת זה אנו עדיין לא היינו שרויים בממלכת ההשמדה הישירה. סברנו שבתנאים הנתונים עשינו את כל מה שיכול להיות בעל ערך קיים בשביל העתיד.“ ועשייה זאת היה בה משום מלחמת גבורה בלתי־פוסקת על צלם האדם, על הנפש, על הילד והנער, על ערכים אנושיים ותנועתיים. לא גבורת נואשים כבגיטו וארשה, אלא גבורת נאחזים בקצה קצה של תוחלת לשם התגברות על היאוש. קשה להשתחרר מהרגשת הפלא: כיצד יכלו האנשים להתעלות בגיהנום הזה לרמה האנושית שאליה הגיעו.

בגילויי הגבורה בטרזינשטאט חלק לכל התנועה הציונית בצ'כיה. ואמנם מי שהכיר את אנשי התנועה הזאת, את מסירותם ואת רמתם המוסרית לא יתפלא כלל שכך עמדו במבחן. אבל אין צורך להיות איש־תנועה קנאי בשביל להצביע על תפקידה המיוחד של תנועתנו בכל הפרשה של העמידה הנהדרת עזו בגיטו הזה, שפרצופו מיוחד. התי יעקב אדלשטיין ז"ל היה לא יחירי במחנה, הוא היה הכולט ביותר, אתו היו חברים רבים, קצתם נזכרו בספר ורובם — לא נזכר שמם. לאלה ולכל אלה אשר נשאו וסבלו אתם ונפלו בידי האויב, ידא הספר הזה מצבת זכרון לעד. תודתנו לכל החברים שעזרו לנו בהוצאת הספר.

ה מ ע ר כ ת

אנשי טרזינשטאט ונסיונם

ב־15 במארס 1939 כבשו צבאות הגרמנים את פראג; ביום שלפני כן הפקיעה סלובקיה את עצמה מן הברית הממלכתית של צ'כוסלובקיה וגייסות הונגריים פתחו בכיבוש החלק המזרחי של המדינה—רוסיה הקארפטית. הנשיא האחה נאלץ בברלין להיכנע — המדינה הדמוקרטית האחרונה באירופה התיכונה חדלה להתקיים. בצהרי החמשה עשר במארס בדירת ד"ר פראנץ קאהן, המוכיר הותיק של ההסתדרות הציונית בצ'כוסלובקיה, נזדמנו 5 מאנשי הציונים, כדי לתת לעצמם דין וחשבון על המצב החדש ולהתחזק את הדרך, שמעתה יש ללכת בה. שלושה מהם נפלו אחר כך חללים מידי המשטר הנאצי, שצליהבלהות שלו התחיל או להטיל את עצמו על פני כל הארץ. הם ידעו בבירור על הסכנה הקטסטרופלית, שהועמדו בה, — אבל אופטימיות עגומה לא נתנה גם בחוג מצומצם זה של המוסמכים והאחראים לראות את המפלצת הגדולה במידתה האמיתית האיומה, אשר הלכה והשתרעה כבר במלוא זעמתה בדי אמותיהם ממש, בעוד הם מתאמצים כאן לתפוס את הדברים בהגיון ושכל.

שלוש דעות שונות הובעו באותו יום על הדרך, שיש ללכת בה: האחת ראתה את הקץ לכל אפשרות של עבודה וקיום ודרשה להסיק מנה מיד מסקנות בכוונות. ההסתדרות הציונית בצ'כוסלובקיה בהבדל מארצות אחרות, שסכנת הנציונליסוציאליזם ריחפה עליהם, לא עודדה עד כה באופן רציני את הגירת כוחות ההדרכה העיקריים שלה שבקרוב המבוגרים ובני הנעורים, כל ההנהלה, כל החוג הגדול של מנהיגי הנוער נמצאו עדיין כאן, — כך טענו בעלי דעה זו, — כמו בתוך מלכודת. תובתנו היא קודם כל להביא חלק גדול מהם אל מקום בטוח, לא להפקיר לגמרי את גרעין התנועה להשמדה הנאצית, שתתחולל בודאי גם כאן.

לידי מסקנה הפוכה מזו באה המגמה השניה. ואלה נימוקיה: שנים על שנים היינו אנחנו הציונים טוענים, שהננו המנהיגים

האמיתיים והאחראים של המוני היהודים; אבל בכל זאת לא עלה הדך
בר בידנו כל צרכו למצוא את המגע האמיתי עם החוגים היהודים
הרחבים, והנה עתה בא הרגע ההיסטורי. האוכלוסיה היהודית רובה
ככולה אובדת עצות ומצפה להדרכתנו. אסור לנו לעזוב ברגע זה.
כל מי שאינו נחון בסכנה גלויה ומוחלטת, צריך עכשיו להיכלל
בתוך שורות העובדים. אולי נצטרך לארגן הגירה המונית, אולי
לא תהיה שום אפשרות גם לכך, ולפינו תעמוד הבעיה הענקית
והמורכבת, להציל איך שהוא את ההמונים עד יעבור זעם ולהגיע
לתקופה אחרת מסוכנת פחות. יהיה אשר יהיה — מקומנו הוא עתה
בראש היהדות!

המגמה השלישית, שבאה לידי ביטוי באותה ישיבה, סברה,
שמן הראוי להנהלה הציונית להמתין זמן מה, בטרם תקבע את
החלטתה הסופית. אמנם עלינו להביא בחשבון את הזמרתו הגדולה
של מצב היהודים, אבל בנידון זה לא היה עדיין כל תקדים בתולדות
ההתפשטות הנאצית. אין איש יודע, מהו בעצם „פרוטקטורט“ במובן
הנאצי — אולי יסתפקו הנאצים בקבלת המוסדות הממלכתיים
הראשיים ויניחו לציבים גם להבא את ההנהלה הפנימית. אולי תשמור
יצירת הפרוטקטורט על היהודים החיים בו ותגן עליהם מפני
תעלוליה הנאצים המצויים בכל מקום אחר ותאפשר להם דרכי
התפתחות אחרות, שונות מאלה שבאוסטריה ובגרמניה, הארצות
השכנות. ובכן, להמתין עד לשיתברר המצב.

התפתחות הדברים הביאה לידי כך שהמגמה שהציעה לקבל
את הנהלת כל עניני היהודים ולהקריב לשם כך את כל האינטרסים
האישיים, היא שטבעה בחותמה את כל העבודה הציונית והיהודית;
נציגה הראשי של מגמה זו באותה ישיבה היה יעקב אדלשטיין,
שנעשה אז למנהיגה האמיתי של היהדות הבוהמית והמורבית בשלב
הקריטי, הטראגי והזראמתי ביותר של תולדותיה.

היתה דרושה מידה יפה של הגינות אנושית, של אומץ לב אישי,
של מסירות נפש עצומה, של אידיאליזם טהור ביותר, אבל גם מידה
מסוימת של תמימות שבאמונה ושל זלזול בערך הכוחות העיקריים
המניעים את פאשיזם הגרמני היתה דרושה, שבתוך האנדרלמוסיה
של ציכסולובקיה המתפוררת, תחת כנפיו של הנצינולי-טוויצאליזם
המתפשט באכזריות, למראה סכנת המלחמה ההולכת וקרבה, יאמין

אדם ביכולתו להשפיע באיזה אופן שהוא השפעה קובעת על גורל המוני היהודים. אבל דוקא תכונות אלה היו אופייניות כל כך לא רק בשביל האישים המנהיגים אלא גם בשביל כל התנועה הציונית בצ'כוסלובקיה. על פרשת הדרכים בין מערב למזרח קיבלה התנועה את גזונה ותוכנה מאת גורמים שונים: את שדה-הראייה המדיני שלה עיצב מהלך המחשבות של הרצל וגם של-מאסאריק; את הנוהג הרוחני שלה קבעו השפעות יהודיות, גרמניות וסלאביות. בארץ זו, שיהודי-המזרח ויהודי-המערב היו שקולים בה מבחינה מספרית, לא יכלה להיות שום הסתגרות מצד זה או אחר. הציונות היתה כאן לא ענין אירגוני בלבד, אלא העמיקה לחדור לתוך החיים הפרטיים של מאמיניה. שקשרם אל ארץ-ישראל נעשה על-ידי-כך נפשי וחיוני הרבה יותר. אם מבחינה זו עמדה התנועה הציונית בצ'כוסלובקיה קרובה אל הציונות של אירופה המזרחית יותר מאשר אל חלקי ההסתדרות המערביים, הרי הבדיל אותה באופן ניכר למדי מן המזרח העדר הפילוגים והחילוקים המפלגתיים הכוללים. התנועה היתה מבחינה כמותית קטנה מכדי שיכלו מפלגות נפרדות, זרמים ואגפים לנהל בה כל אחד בפני עצמו חיים מסוגרים לגמרי לסיפוק עצמי בלבד.

וכך יכלה כאן להיווסד הסתדרות ציונית אחידה, שהכילה כמעט את כל הגוונים של הציונות הפוליטית, שהעשירו את תוכנה והרכבו את סגנונותיה, אבל בתחומי-העבודה החשובים עבדו כולם יחד בצורה אחידה. בעבודה המשותפת נעלם אצל זקן ונער האופק הצר של קבוצה המסוגרת בתוך עצמה, התפתחה אצלם סובלנות ונכונות להבנה הדדית, שהפיעה אוירה אנושית חמה בכל חלקי ההסתדרות.

בסביבה זו לא מצאו להם קרקע מזין ונוח לא הפוליטיקאי המפלגתי הקר הנזקק להמון הגרורים בעיקר ככמת-הה, לא הגואם העממי המחליק לשון, לא הדמגוג הפוחז והקאריריסטון הפוליטי. כאן לא היה גם הרבה מקום בשביל מכונת-מפלגה מטרטרת ובשביל הנהלת-מפלגה אדישה. לפיכך יכלו בסביבה זו גם אנשי תנועת הנוער למצוא יותר את דרכם ולרכוש להם השפעה. את הנוער בהסתדרות הציונית של צ'כוסלובקיה ראו לא כדבר טפל, כקישוט בלבד, אלא כשותף שוה-זכויות, שמתחסים אליו ברצינות; לא הביטו אליו מלמעלה למטה בעין רעה, אלא ישבו אתו ליד שולחן אחד

גם בקבוצות המקומיות, בעבודת יום-יום, וגם בוועידות ובמועצות. לשיתוף-פעולה מהודק זה היתה השפעה ניכרת על שני הצדדים: אגודות הנוער לא הסתגרו בתוך ארבעת הקירות הצרים של הבנת והתנועה העצמיים, אלא מצאו גם ענין בשאלות ובעיות ציוניות, המונחות מעבר לתחום זה. הדור הקשיש, מאידך גיסא, מצא על-ידי המגע עם הנוער לשון משותפת אתו ובמשך השנים התרגל לא להוציא לפועל שום דבר חשוב בלי שיתוף פעולה עם כוחות הנוער. ביטוי נהדר מצא שיתוף-פעולה זה בשעה טראגית ובמפעל טראגי: כגיטו של טרונישטאט.

תנועת אנושית ואידיאולוגית מפותחת זו, שהצמיחה הן בדור הצעיר והן בדור הקשיש שלה שפע נפלא של אישים מנהיגים, עמדה בכל זאת במקודה אחת תחת השפעתם הגמורה של הסביבה הבלתי יהודית ושל ההמונים הבלתי ציוניים: בהפרזה התמימה של ערך בטחון עמדתה ובהפחתת ערך הכוחות המניעים האמיתיים של הנאציזם-פאשיזם הגרמני. הדראמה הגדולה של עלית היטלר לשלטון והטראגדיה היהודית שבאה בעקבותיה, התרחשו בקירבת מקום. אפשר היה לעקוב אחרי תהליך ה"התנאצות" של העם הגרמני בארצות השכנות, ואפילו בתחומי המדינה הצי'כוסלובקית גופה; זרם הפליטים הראשונים מגרמניה ומאוסטריה השתפך לתוך צ'כוסלובקיה; עדי-הראייה של הפוגרומים הראשונים הביאו קודם כל לפראג את סיפורי המאורעות, שעברו עליהם זה עתה; מפי הגרמנים הסודטיים, מהעתונות ומהרדיו שמעו את האיומים ההולכים וגוברים כלפי צ'כוסלובקיה — אבל עד לבוא הקטסטרופה בפועל-ממש, היו הבלתי-יהודים והיהודים אחרזי אמונה תמימה, כי "דבר כגון זה לא יוכל להתרחש אצלנו".

בגרמניה וכאוסטריה השכנות כבר נמצאו היהודים במצב של התפררות גמורה והם ריכזו את כל כוחותיהם להצלה בדרך ההגירה — אולם בצ'כוסלובקיה ראו את הפעולה הזאת באדישות. באותן השנים, שהתרגשה ובה הסופה על היהדות הצ'כוסלובקית, נשארה העליה בגבולותיה, הצרים הישנים, ובזמן שבפראג ובכרין היו עסוקים הרבה להחיש עזרה לפליטינו מגרמניה ומאוסטריה ולאפשר להם את המשכת ההגירה, באו רק מועטים לידי ההכרה, שהגיעה כבר השעה האחרונה בשביל יהודי צ'כוסלובקיה לערוך גם את הגירתם הם. בעד בטחון עצמי תמים זה ובעד בטלנות זו עתידים

היו היהודים לשלם ביוקר. בעוד ששים אחוז מהיהודים הגרמניים וכשבעים אחוז מהיהודים האוסטריים הצליחו על ידי הגירה בעוד מועד להציל את עצמם מהתקפת הנאצים, השתמשו בדרך-ההצלה היחידה הזאת רק 22 אחוז מיהודי צ'כוסלובקיה. 60 אחוז של יהודי בוהמיה ומורביה שולחו על-ידי הנאצים מזרחה באופן ישיר או דרך טרונישטאט.

וכך מצא יום 15 במארס לפתע פתאום בתוך מלכודת הנאציונל־סוציאליזם הגרמני לא רק את ההמונים הגדולים של יהודי צ'כוסלובקיה, אלא גם את הנהלת ההסתדרות הציונית כולה כמעט, את „החלוץ“, שבשנה האחרונה חרג ממסגרתו האידיולית הישנה והיה לתנועה גדולה, ואת אגודות-הנוער הגדולות.

בן־לילה פרצה השואה וההמון היהודי ביאשוו הקודר הביט סביבו וחיפש עמדה והדרכה. חלום גדול נעשה איפוא למציאות (אמנם בתנאים איומים): ההמונים, שחזרו אחריהם לשוא זה עשרות בשנים, באו עתה מאליהם וביקשו להיות מנוהלים. התגשמות החלום הגדול הזה נסכה בהכרח מין רוח שיכרון גם על הציונים הפיקחים ביותר: הנה פתאום בא ונהיה הסיכוי הגדול! לפני המשרד הארץ־ישראלי הצטופפו מבוקר עד ערב מועמדי העליה ומספרם הלך וגדל. כלשכות עלית הנוער, שלפני חדשים מועטים שלחו את השיירה הראשונה לארץ־ישראל בליווי מחאות של רוב ההורים, נערכו עתה קרבות ממש מצד אבות ואמהות מודאגים למען הרשמת ילדיהם לעליה. „החלוץ“ יכול עתה לפתוח בכל יום סניפים חדשים. חוגי המתבוללים, שעד כה עמלו בכל מאמצייהם להוציא את המנהיגות מידי הציונים, ההנפלו עכשיו בלי מעצור על הסיסמה: „יציל את נפשו כל מי שיכול“, סיסמה שזרעה רק כהלה ויאוש בקרב ההמונים ובו בזמן נגשה ההנהלה הציונית — ושוב נער וזקן בחזית משותפת — להתבונן בקור רוח ובשיקול דעת אל המצב ולהסיק את המסקנות הנכונות. באותם הימים אולי כבר נולדה, שלא מדעת, האידיאה של „טרונישטאט“.

כיון שלא נותר בחיים אף איש כמעט מכל אלה, שהשתתפו בפעולות באופן ישיר, אי אפשר יהיה בודאי לעולם לקבוע, אם התכנית להקמת גיטו טרונישטאט באה מאת הגסטאפו או מצד היהודים. בכל אופן, כמחוזו של יעקב אדלשטיין, שלא רק כלפי

הגסטאפו היה האחראי לכלל היהודים של בוהמיה ומורביה, אלא גדל באמת ועלה להיות המנהיג האמיתי של יהודים אלה, השתקף המצב שאחרי פרוץ המלחמה כך בקירוב: על הצלה ישירה בדרך ההגירה לא היה עוד מה לחשוב. נשאר איפוא רק להיכנס בתחורות מירוף עם פגעי הזמן. עתה יוכלו היהודים להנצל רק על-ידי סיום המלחמה בנצחון בעלי הכרית. אם יעלה הדבר להגיע לזמן ההוא, לשמור עליהם מפני התקפת-ההשמדה האחרונה של הנאצים, יבואו לידי הצלה. שהייה קצרה בגיטו לודז' הראתה ליעקב אדלשטיין באופן ברור שהמזרח, הנמצא לגמרי מחוץ לביקורת, הריהו מוחת ודאי בשביל היהודים. לעומת זה גיטו במערב הנהו קרוב יותר למדינות הנייטרליות, קרוב יותר לצלב האדום ומהווה בשביל היהודים בטחון גדול יותר באופן יחסי.

אבל לא רק הדאגה לגורל היהודים בכללם, אלא גם הכרת אחריות ציונית מעמיקה הביאה אותו לידי כך, שיקדיש את עצמו בהתלהבות כזו להקמת טרוינשטאט וימשוך לתפקיד זה את טובי האנשים של תנועת הנוער.

ביום השנה הראשון לקיומו של גיטו זה כתב אדלשטיין במכתבו לעורריו הקרובים ביותר.

י'בשני בדצמבר 1941 בקרתי אצל ראש הגסטאפו, שמסר לי ידיעות, שזעזעוני עד מעמקי נפשי. לא העזתי אז להעלותן על הכתב באינו רשימה, רק לשנים-שלושה אנשים סיפרתי באופן שטחי, מה היא הרוח הבאה לנשוב בגיטו 'טרוינשטאט. אולי עכשיו תבינו את גאוס הפרידה שלי, שהיה באמת עצוב. היתה זה נכון מצדי לקחת אתי את ידידי הטובים ביותר ולמשוך אותם לתוך האגדרלמוסיה והפורענות? מניין לקחתי את ההצדקה המוסרית להתנהגותי? היום רשאי אני להגיד זאת: השקפת-העולם החלוצית שלנו לימדה אותנו להימצא-תמיד במקום שגורל העם היהודי נעשה טראגי ועם זאת גם מחדש את צורתו. מי זולתנו מיועד לעמוד בפרץ ברגע של היסורים הקשים ביותר ושל ההכרעות הגורליות החמורות ביותר?

מעולם לא הבנתי ולא פירשתי את מושג "החלוצי"

באופן צר מאד. להיות חלוץ פירושו הוא לא רק להיות פועל, אלא גם להיות נושא ההגשמה, להפיק את החיובי אף מתוך השלילי וליצור בשביל הציבור יסודי-חיים חדשים. אני מאמין, שמצאתי אתכם תמימי-דעים עמי, ואני שמח שיכולנו לומר, שבסעיפים המכריעים לא נחלתי כל אכזבות.

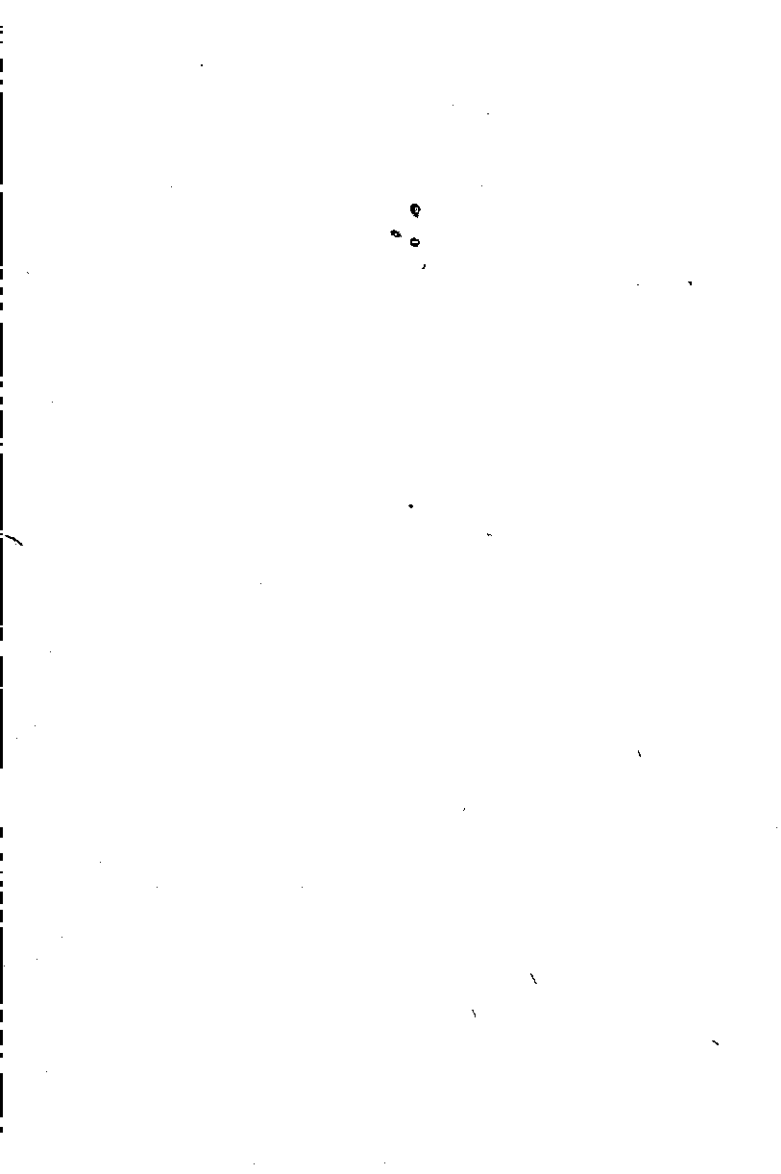
יעקב אדלשטיין, פראנץ קאהן, אוטו צוקר, כל הציננות הציבור סלובקיה, שמצאה בשנים הבאות את "ביתה" בטרזינשטאט, נשארה נאמנה למהלך המחשבה של חלוציות זו. אם טרוזינשטאט לא נעשתה אז לגיטו במובן הרגיל, אם שם בצפיפות האיומה, תחת הלחץ הבלתי פוסק של הגסטאפו מבחוץ ושל ההמונים חסרי-המשען מבפנים יכלה להיחצר בזעיר אנפין "מדינת-יהודים בדרך", שבה אמנם היו כמה תופעות-ניחון, מחויבות-המציאות בגיטו-של-אונס כזה, שלא יכלו בכל זאת להעשות לגורם מכריע וקובע — את כל זה יש ליחס קודם כל לעובדה, שהגורם המניע וחוט השדרה של אותו גיטו היו אנשים, שעד רגעם האחרון ראו את עצמם נושאי אידיאה גדולה ואחראים לציבור גדול.

לאחר מעשה, לא קשה לגלות את השגיאות בקונצפציה של טרוזינשטאט. אולי גם למקרא ספר זה, המתאר רק חלק של אותה המסכת הגדולה ושל אותו הפרק הטראגי, תתעורר אצל איזה קורא הקושיה: אנשים אלה, שהקימו את טרוזינשטאט במסירות ובהקרבה עצמית כזו, למה לא הלכו הם בשתי דרכים אחרות המתקבלות על הלב: יצירת תנועת מתחרת ומרד גלוי בשעת הכושר? האנשים, שיכלו לתת את התשובה, אינם עוד בחיים — הם מתו באיומה שבמיתות. אולם כל היודע אותם ואת מקום המאורעות יסכים, ששתי הדרכים לא היו, למעשה, קיימות בשבילם. בכוחה חסרה המסגרת האובייקטיבית בשביל תנועת מתחרת כל שהיא. ארץ קטנה, שגלילות הספר וגלילות-ההרים שלה היו מיושבים על ידי אוכלוסיה גרמנית נאצית, ורבים מאד מהתושבים הציכיים של שטחי-המישור הפנימיים שיתפו פעולה עם הנאצים המשתלטים. וגם כל יתר התושבים לא גילו נכונות או אומץ-לב אזרחי להסתכן בשביל מישהו וביתוד בשביל יהודים.

המחשבה על מרד בתוך המלכות הצרה של גיטו טרוניגשטאט לא יכלה לעלות על דעת אנשים, שהאמינו אמונה שלימה ביעודם להציל את החלק רבי-הערך ביותר של היהדות הציכוסלובקית, את הגוער החלוצי שלה, ולהגניע לעתיד טוב יותר. במשך שלוש שנים הצליחה כמעט התכנית. אילו הקרימה המלחמה להסתיים בתדשים אחדים, היו אנשים אלה בראש גוער נפלא, שהתנסה בכל צרות החיים, משלימים את מפעלם ההיסטורי. אילו נגמרה המלחמה תדשיים קודם— אבל בנידון זה הרי לא היתה לאנשים, הכלואים בגיטו צר, שום אפשרות של השפעה. אפשר, שבסקרנו לאחור, תיראה לנו בעל כרחנו כל הפרשה הזאת כהשליה גדולה. אבל מעינינו נושאייה לא נעלמה אף לרגע אחד הריאליות היהודית היחידה, ששמה ארץ-ישראל. אילו היתה מכונת המלחמה של בעלי הברית, לכל הפחות, בחלק האחרון של המלחמה הולכת בקצב מהיר יותר, כי אז היו בעלי-ההשליה מטרוניגשטאט זוכים לתהילה כריאליסטים אמיתיים גדולים ביותר. אולם הנצחון איחר לבוא בשבילם, ואין לנו אפילו קברותיהם שנוכל לפניהם להרכין בהכנעה את ראשנו. את אפרם נשא הרוח— אבל זכרם חי עמוק בלבתינו.

כמו מראה-קסמים מופיעים נגד עינינו כמה מהמחזות המתוארים בידי עדי-הראייה בספר זה: עבודת תרבות, הגיגות הרצל, אבל ברל כצנלסון, עבודת-חינוך ציונית, עזרה הדדית, הכשרה, שמירה על ערכים מוסריים בתוך תוהו ובוהו של אוגוסט וכפייה של 50—60 אלף יהודים כלואים וגועדים למות. אלה מהווים לא רק אות-כבוד גדול לדור, שבימים המאוימים ההם עמד בנסיון באופן נפלא כל כך, אלא גם לאידיאה, שהיא יצרה את דמותם והם שמרו לה אמונים עד מותם.

בנסיבות החדשות

הועידה שהתקיימה ביולי 1940 באה לשמש הפגנה גדולה לתנועתנו, סיכום העבר ויחד עם זה דחיפה לעבודה אינטנסיבית, בעיקר בין אנשים חדשים שנעקרו מתוך סביבתם הקודמת בתוקף החוקים הגרמניים. בעצם, לא הופרעו עד כה חיינו בתנועה על ידי חוקים אלה. אדרבא, תפקידינו גדלו בימי המלחמה, קיבלו חשיבות מיוחדת על ידי זה, שתנועת הנוער נעשתה למסגרת היחידה בשביל הנוער היהודי, ועליה היה למלא את מקום בית-הספר, הספורט, הקולנוע ובית-הקפה. "החלוץ" נעשה למקלט בשביל האנשים, שאבד להם הקרקע תחת רגליהם. לטיפול המערבי החדש של סתם-חלוץ* הורה הוא את המוצא היחידי — העליה.

אל הועידה באו צירים מכל הפלוגות, אורחים מכל התנועות, באי-כוח מהסתדרות הציונית ומכל הגודד הפראגני, שהוגבר בהסתפחותם של הרבה מאות חברים מהסודטים.

ניתנה הסיסמה להתאסף ככל האפשר בלי לעורר תשומת לב, מפני שלא הודענו לשלטונות על כינוס הועידה מתוך חשש, שמא לא יתירוה. ובאופן מפליא באמת, זמן רב

* "סתם-חלוץ" — חבר שלא התחנך קודם בתנועת נוער ציונית חלוצית ובא ישר לשורות "החלוץ".

לפני המועד הקבוע כבר זרמו בהצנע אל אולם "המכבי" של בית-העם דמויות לבושות חולצות לבנות. הפגישה עם חברים בני ערים אחרות, ההתעוררות והשמחה מסביב לנו השכיחו מלבנו לגמרי את ההווה ואת הסכנה הצפויה. בעמידת דום במקום שירת האינטרנציונל הרגשנו את עצמנו חזקים ומאוחדים, במדה שכמוה לא הרגשנו זה זמן רב. קאמילו קליין סיכם את עבודתנו במשך שנת המלחמה: התפשטות הגדודים בחלקי-עיר שונים, ייסוד גדוד סוללים-התחרויות בלימודים בתוך שיכת הצופים, הקמת בית-ספר לעלית הנוער, מחנה הכשרה של "יועל"**, כל פעולת הבוגרים הושקעה בתחומי הסניף ופלוגות ההכשרה. את פעולתנו עד כה קבעה העליה הגדולה. עלה בידי "החלוץ", שמנה אז כשלושת אלפים חבר, להושיב בששים-שבעים פלוגות כאלף נפש. החברים ברובם עבדו בחקלאות, ומלבד זאת גם בעבודת-יער, בסלילת כבישים, בהציבת אבנים ובתעשייה. כדי לאפשר לחברים את ההמתנה לעליה, נוסד בית-חלוץ, בית-חלוצות, ובשביל חברים חולים — בית-חולים. והמסקנה — על התנועה להתאמץ להגביר את השפעתה המחנכת ב"החלוץ".

ההרצאה על התכנית להמשכת העבודה הופסקה לפתע; אי-שקט, שפינה את מקומו לדומית-חרדה... על היציע הופיעו אחדים מאנשי ס.ס. הם מציבים את האנשים האחראיים, נותנים פקודה לסלק מיד את הדגלים, אוסרים את ד"ר קאהן ואחדים מנהחברים העומדים בראש. הכל מחויבים לעזוב תיכף ומיד את האולם. כל אחד מצווה למסור את תעודת הזהות שלו ולהירשם. זאת הפעם

© סוללים — השכבה הצעירה ביותר בתנועת הנוער

** "יועל" — יוגנד-עליה, עלית נוער

הראשונה הראו לנו בהבלטה, שעבודתנו אינה יכולה להימשך בשקט.

מסתגלים למצב החדש

אחר כך באה הכרזת איסור על ההסתדרות הציונית, "החלוץ", תנועות הנוער וכו'. פירוש הדבר—העבודה הציונית נית עוברת לאי-ליגליות גמורה. עבודת החינוך של התנועות אינה יכולה עוד להתנהל במסגרת גדולה, המעונות של התנועות נסגרים, הקבוצות יכולות להיפגש רק בדירות פרטיות, וכך הולך ומתרופף הקשר שביניהן. מפעל ההגשרה לא נפגע במישריה, כיון שהחברים הוכנסו לתוך תהליך העבודה. באותו זמן מתברר לנו, שההסגר, המנתקנו מכל העולם, הולך ומתחזק. העליה נדחית למרחקי העתיד, אם בכלל יש להאמין עוד באפשרותה. היה בתכניתנו להעלות באופן אי-ליגלי את כל החברים של "החלוץ" והנוער שבגיל עלית הנוער, לצערנו, לא נתגשמו התכניות ולסידור הטרנספורטים הגדולים האלה, גם כשקיבלנו מספר סרטיפיקטים, היתה היציאה משטח הפרוטקטורט קשה עד מאד. באביב נכזבה תקותנו האחרונה להגיע בכל זאת לארץ-ישראל, היא הושמה לאל בתוקף אימרתו של אחד ממנהיגי ס.ס.: "יהודים אחדים פחות או יותר — היינו הך. אתם נשארים כאן" — — — ובכך מוכרחים היינו לשנות את תכניתנו ולהישאר בגולה.

"החלוץ" שולב בתוך משרד העבודה של הקהילה, הפלוגות נהפכו לקבוצות של עבודת-כפיה חקלאית. פעולות הנוער, בית הספר "יועל" וכו' הועמדו תחת פיקוח מחלקת הנוער של הקהילה, המדריכים אושרו כמורים. ככה עבדנו עד לגירושם הגדולים.

גם הקהילה נעשתה בעל כרחיה לכלי־שרת בידי הגרמנים והיתה אנוסה להוציא לפועל את הגזירות על היהודים, שהלכו ונתרבו. הואיל והקהילה בהרכבה או לא יכלה לשמור על האינטרסים של היהודים, לאחר שחוסלו המוסדות היהודיים, קיבל עליו יעקב אדלשטיין וחוגו את ההנהלה. יעקב הצליח במאמציו שיימסר לרשות הקהילה חלק קטן של הרכוש היהודי הכללי, שעוקל על ידי „הפקידות המרכזית להגירת היהודים“ (לאמיתו של דבר, מוסד לשוד־יהודים מאורגן). עתה נעשה הכרח לארגן את יהדות הפרוטקטורט וקודם כל ליצור בקנה מדה גדול מפעל לעזרה סוציאלית (בתי־חולים, בתי־מחסה לחולי־רוח וכו'). על היהודים נאסרה כל דריסת־רגל במוסדות ציבוריים כלליים — מקימים איפוא מוסדות יהודיים. כל בתי־הספר, ובתוכם גם היהודיים, ננעלו בפני היהודים — מיסדים חוגי־לימוד קטנים ומלמדים שם באופן בלתי־ליגלי. ליהודים אסור להיכנס לשום מסעדה — נוסד איפוא בשביל המעמד הבינוני מטבח על־יד בתי־התמחוי של מחוסרי־אמצעים.

אמנם מרכז העבודה נאלץ לסדר קבוצות לשם ביצוע עבודות־כפיה, אבל הוא מחפש ומוצא גם את מקומות־העבודה המעטים המותרים עדיין ליהודים. היהודים מוכרחים לשנות את מצבם המקצועי והסוציאלי. ומכיוון שהאפשרויות האינדיבידואליות ללמוד מקצוע חדש הן בלתי מספיקות, נוסדים שעורים ללמוד מקצוע, המחנכים כוחות מקצועיים טובים. המוסד הפסיכו־טכני להתיעצות מקצועית הקל על האנשים את בחירת המקצוע. מחלקת־הנוער, שהנהלתה היתה בידי חברינו, דאגה לא רק ללימוד, אלא גם למקומות לימוד ולמקומות עבודה

במשקים אריים, בשביל בני הנעורים שלא נקלטו ב"יועל"
ובחוגים המקצועיים...

בתי-הקברות היהודיים — מקומות נופש.

זה כבר עשרות שנים חדלו להשתמש בבתי קברות
אלה, רק לפרקים סרו לשם מבקרים בודדים. אולם עתה
נשתנתה התמונה עד להפליא! היהודים מבקשים להם נופש
במקום היחידי השייך עדיין להם. מנוחת האבות מושבתת
על ידי הבנים. הזקנים מספרים כאן זה לזה על ימים עברו,
שהיו טובים מאלה, וכך משכיחים הם לרגע את צרותיהם.
אמהות מסיעות בין שורות הקברים את עגלות-הילדים,
סורגות בישיבה על הספסלים או על גבי הקברים ומשגיחות
על ילדיהן, המתאבקים מאחורי המצבות והמקפצים על
התלוליות—בית-הקברות מתאים למשחקים רבים! לעתים
נפגשות כאן גם הקבוצות שלנו, כי כאן אפשר לקרוא
זלשוחת באין מפריע.

מגרש "הגיבור".

ובימים הקשים ההם נאסרה על כל יהודי פראג
היציאה מן העיר; כריי-דשא, גני-טיול, מגרשי-התעמלות
היו אסורים בהנאה ליהודים. לפיכך חיפשו דרכים לאפשר
לכל-הפחות לילדים ולנוער הנאת-נופש כל שהיא. מחלקת-
הנוער השיגה את פיגויו של מגרשי-התעמלות היהודי
"הגיבור" למטרה זו, כי שני בתי הקברות היהודיים הישנים,
בעיר העתיקה ובז'ישקוב, לא יכלו עוד להספיק.

עולם מלא צופנת בחובה המלה "הגיבור", עולמם של
הילדים ובני הנעורים, כליל החופש של אותו הזמן. זהו פרי
מאמציו של פרידי הירש וחוג חניכיו. הנוער עצמו סיגל

שוב למטרותיו את המגרש הזה, ששימש קודם לתרגילי ההתעמלות של נוער היטלר. הנוער הקדיש לזה יום יום את שעות-הפנאי אחרי עבודתו. במשך שני קיצים סיפק מגרש „הגיבור“ לאנשים הצעירים מעט חופש-תנועה טבעי, שמש, סימן דשא, מקום להתעמלות, לשיחות וכינוסים, תחליף לטיולים ומחנות-קיץ, תחליף לטבע. שם גם לימדו המורים חוגים מצומצמים. מלבד ההתחרויות הספורטיביות היה שם אפילו מחנה אהלים. כל חבר התנועה, שהיה לו פנאי, השתתף בתכנית, שנמשכה שבוע אחד. סוללים וצופים שבילו שם את כל היום, קיבלו מושג-מה ממושבת קיץ. היו נשארים שם ללון, על אף איסור היציאה מהבתים ועל אף חרדת ההורים; היו חומקים ועוברים לבלי עורר שימת לב. הרומנטיקה של הנוער שלנו בשנת 1941! שרו וסיפרו על ארץ-ישראל, שהיתה רחוקה כל כך, נבצרה כל כך מגישתם, אגדה זרה בשביל הצעירים החדשים, מקור כיסופים בשביל הותיקים לחירות, למולדת, שאולי בכל זאת עוד יגיעו אליה. וריקוד התורה אף הוא, כמו כל החיים האלה, היה רק במרומז, היה נפסק עד מהרה ומתחיל בכ"ז שוב מחדש. יום הסיום, שבו התכנסה שם כל התנועה, למן הסולל ועד הבוגר, שנה אחת אחרי אותה הועידה, הראה: אנחנו עודנו מהווים כוח, עוד לא אבדנו, התנועה מוסיפה לחיות, על אף כל המכשולים והמעצורים. הגיע הסתיו ועמו הגירושים הראשונים. „החלוק“ דועך. הצריף היה עוד לפעמים מתעורר לחיים, כאשר היו מתאספים בו החברים המעטים, שניצלו עדיין — וגם אלה לא לזמן רב. מצב-הרוח געשא מדוכא יותר ויותר, רק לעתים רחוקות עוד תישמע שירה. עוד אביב אחד ועוד קיץ אחד — לאט לאט הזלך ונגמר שרותו של הצריף.

זכשם שבפראג היוו בית-הספר „יועל“ ו„החלוץ“ את מרכז הנוער היהודי, כך גם בברנו ובאוסטרבה התקבץ הנוער מסביב לנקודות גרעיניות אלה. ⁶

הכשרה.

החל משנת 1939 נשתנתה ההכשרה שינוי יסודי. לאחר חיסול הפלוגות העירוניות היה מן ההכרח לחפש דרכים חדשות. כיוון שבאותו זמן, מחמת ניתוק סלובקיה מצ'כיה, נתהוו בצ'כיה מחסור בפועלים חקלאיים, לא קשה היה למצוא מקומות עבודה חקלאית בשביל החברים. לצערנו, היה קיום הפלוגות מוגבל בזמן. רק קבוצות מעטות יכלו להחזיק מעמד במשך החורף. באחוזות הגדולות סודרו החברים רק בעבודות עזר, במשקים קטנים עשו הם את כל העבודות. תנאי העבודה היו דומים לאלה של הפועלים הסלובקים — 10-12 שעות עבודה ביום, כלכלה (צרכי אוכל והסקה) ומלבד זאת שכר מינימלי לפי שעות-עבודה ודירה בלתי-מספיקה. הפלוגות היו מורכבות בדרך כלל מ-20 — 10 חברים, לכל 10 חברים חברה אחת, עובדת בשכר, להנהלת משק הבית. רמת החיים של פלוגות אלה היתה נמוכה — כל שכר עבודתם הוצא לאכילה. בדרך-כלל רק פלוגות מעטות, שהתקיימו שנה-שנתיים, היו מסודרות היטב. האינטנסיביות של העבודה התרבותית היתה תלויה בתנאי העבודה. בפלוגות אחדות היו היתסים של האוכלוסיה ושל בעלי האחווה אלינו מתוחים מאד. עבדנו תחת לחץ תמידי ואיומים: „אם אינכם עובדים דייכם, יכול הגיסטאפו לעזור!“ לאחדים היתה עמדה חיובית יותר כלפינו, אבל בכל אופן כשבאו הגירושים, לא היה איש בכון לעזור לנו.

או נתעוררה השאלה, אם על החברים להישאר במקומם או ללכת בטרנספורטים יחד עם בני משפחתם. לא מצאנו פתרון מוחלט לשאלה זו. רק פלוגות אחדות הלכו יחדיו, משום כך נמצאה התנועה בשנת ארבעים ואחת-ארבעים ושתיים במצב של התפוררות. חלוקת הפלוגות לפי הזרמים היתה כזו: „השומר הצעיר“ שעד שנת 1938 לא היתה לו שום דריסת רגל בארצות ההיסטוריות, בזהמיה ומורביה, ואחר כך היה מספר חבריו קטן, היו עתה שתי פלוגות, מכבי הצעיר 30%, וכל השאר היו פלוגות מעורבות. שראו עתידן בקיבוץ המאוחד. גם „מזרחי“ היו אחדים בהכשרה.

המעגל מסביב לנו נסגר לגמרי. את ארץ-ישראל על בעיותיה האקטואליות לא ידענו. המאבק הקשה לשם עליה לארץ ולשם יצירת מקומות הכשרה בחוץ לארץ — פסק. כל התנועות היה להן להילחם באותם הקשיים. ההבדלים, בין הזרמים ההתישבותיים בארץ, שקבעו בהתלכדות קבוצות ההכשרה, איבדו לאט לאט את טעמם. עתה היה עוד חשוב רק להכשיר את עצמנו בשביל ההתישבות העובדת (שבזמן מן הזמנים נזכה לה — מתי? איש לא ידע), ולחזק את התנועה החלוצית בכללותה לקראת הנסיונות הקשים הממששים ובאים, שוב חזרו ונשמעו קולות הקוראים לאיחוד. עוד לפני-כן הגענו לידי התאחדות רשמית של תנועות הנוער, שאמנם היה לה ערך רק מבחינה אירגונית בלבד. למעשה באה עכשיו ההתקרבות קודם כל בשכבה השניה, בבית הספר „יועל“, במגרש „הגיבור“, במעונות הנוער, בשרות-העזרה לטרנספורטים. אלה היו חבלי הלידה של החלוץ האחד שקם אחר-כך בטרזינגשטאט.

בפלוגות אי אפשר היה להגשים השתלמות חקלאית יסודית. לכן חשבו על ייסוד חות-לימוד לפי הדוגמה הגרמנית. בקיץ שנת 1940 יפנה משום-כך "החלוץ" אל הקהילה בהשתדלות לקבל למטרה זו אחוזה יהודית. ואמנם בוצע הדבר ונוצרה חות-לימוד בלינדן. לצערנו, תפש הגסטאפו את הרעיון הזה וביצע אותו על-פי דרכו. לאמיתו של דבר, לא היתה זו, הקרויה חות-לימוד, אלא מחנה-עבודה, שכמוהו כבר היו קיימים רבים בארצות הכיבוש. אמנם האנשים היו שם רק זמן מצומצם, אבל הספיקו לקבל מושג ממשמעותו של מחנה עבודה תחת פיקוח גרמני, עוד לפני הגיטו וההעברה לפולין. אמנם שם אפשר היה על ידי מכתבים וחכילות לקיים מגע עם העולם החיצוני. בתחילה עוד שלח "החלוץ" חברים מרכזיים אחדים לחוה, אבל לא היתה להם שם השפעה רבה. במשך הזמן היו גם חיכוכים עם המתבוללים, שהפריעו להתבססות. התאמצנו להקל על סבל המחנה בפעולה תרבותית. לשם כך נוסדה קבוצה דראמטית, תזמורת קטנה וכו'... וכדאי לציין, מחנה זה שימש באחרונה מחסה מפני הגירוש, כי מנהל המחנה רצה להשאיר אצלו את היהודים שלו. אחרי שלוש שנות קיום חוסל לבסוף המחנה ושרידי הובאו בקיץ 1943 לטרזינשטאט.

טרנספורטים.

סכנת הגירוש היתה צפויה בעצם כבר באוקטובר 1939, כאשר שולחו האנשים הראשונים מן אוסטראה אל ניסקו שעל הסאן. אף-על-פי-כן עלה בידי טובי היהודים

על ידי תכסיסים מוצלחים לדחות בכל פעם את הסכנה הזאת וכך למנעה במשך שנתיים. כל יהודי הפרוטקטורט נאלצו להרשם להגירה. לכל יהודי היה תיק משלו בו נרשמו פרטים עליו וביחוד על הרכוש. פירושה של ההרשמה—איבוד הרכוש והקנין הכללי של „המהגרים“, שהפקידות המרכזית עיקלה אותו לטובת „קרן-ההגירה“ כביכול.

בשנה האחרונה לפני החיסול היו כבר יהודי פראג במידה ידועה נתונים בתוך גיטו. הם היו מחויבים לעקור זאת דירתם מכל חלקי פראג. ולהצטמצם בשני רובעים של העיר ובדירות שהיו כבר לפני זה שייכות ליהודים. כל משפחה קיבלה הדר, באופן שארבע-המש משפחות התגוררו בדירה אחת, שהיתה דומה למחסן רהיטים. מצתה נאסרה כל דריסת רגל יהודית ברחובות הראשיים. כל יהודי מוכרח היה איפוא ללכת בדרכי עקיפין ארוכות, כדי להגיע לדירתו. בתשמלית יכלו הפועלים היהודים להשתמש רק על-פי רשיון מיוחד (ורק בפלטמורפה של של הקרון האחרון). אף ה„כוכב“ היהודי הופיע בינתיים. אספקת צרכי-אוכל הלכה וקשתה, כי על-פי כרטיסי-המזון המיוחדים ליהודים קיבלו רק את המינימום, ואף זה רק בזמן מיוחד ליהודים — משעה 3 עד 5. כרטיסי-הלבשה לא היו קיימים בכלל. נוצר גיטו אף כי בלי חומות ובלי תיל-דוקרני.

בסתו 1941 אי-אפשר היה שוב לדחות את גירוש היהודים. באוקטובר יצאו מפראג זה אחרי זה 5 טרנס-פורטים, 1000 איש בכל אחד, ללודז. הקטסטרופה באה במפתיע. אף-כי זה כבר דיברו על ריכוז יהודי הפרוטקטורט באחד המקומות שבבוהמיה. על ההעברה לפולין לא חשבו כלל. גם אחרי שעשו את ווינה נקיה מיהודים, לא

חשבו בפרוטקטורט, שגם כאן יכול המצב להגיע עד לידי-
כך. את הקטסטרופה בפולין חשבו לגורלה הרע המיוחד של
יהדות פולין, לא יכלו ולא רצו להאמין שההשמדה יכולה
לפגוע בכל העם.

הראשונים היו מכל הבחינות בלתי מוכנים, בשעה
שקיבלו את ההזמנה* להסעה. רובם התבלבלו לגמרי, לא
ידעו מה לקחת בתוך חמישים הק"ג, שהורשו לקחת אתם—
בגדים או מזון? על היהודים הנשארים העיקר חוסר
הבטחון. רגש אחד השתלט על היהודים — רגש הפחד. כל
אחד התאמץ להגיע להעברה, כי לא ידעו, מה יבוא אחר-
כך. בו בזמן התרבו גם מקרי התאבדות. כל אחד התחיל
להתכונן, חוסכים ואוגרים צרכי אוכל ומחזיקים את
המזוודות תמיד ארוזות. טרנספורט — זו היתה המלה,
שכבשה את כל החיים. אף-על-פי שהקהילה השתדלה לסדר
את המשפחות, כשהן מקובצות יחדיו בטרנספורט אחד,
לא תמיד עלה הדבר בידיה. האנשים רצו להיות יחד. הם
נרשמו לשם זה מרצונם הטוב, עשו את הכל, כדי להיכלל
בתוך הטרנספורט, והיו מאושרים, אם זה עלה בידם.

בתוך תוהו־ובוהו זה חיפשנו דרך לעזור לחסרי-
עצה ולחסרי-ישע, לזקנים ולחולים. שירות-עזרה, מורכב
בעיקר מן הצופים שלנו, אורגן על ידי החברים. בזמן
יציאת הטרנספורטים היו הם יום ולילה במצב-הכך. המרכז
היה מקבל את הקריאות לעזרה ושולח את הנוער בקבוצות
קטנות אל הנבוכים. הנערות תופרות, הצעירים עוזרים
באריזה, והכל דואגים לסידור הקניות ולמילוי השליחויות.

* פתקת הזמנה עם מספר הומצאה לידי חמומן באמצעות סקירי
הקהילה 3 ימים, אך למעמים גם שעות מעטות, לפני יציאת הטרנספורט.

האחרונות, מרגיעים ומביאים באחרונה את החבילות אל
בכר המסה.

במקום שם היתה קודם התערוכה של פראג, סודר
עכשיו מחנה שהכיל לפעמים אלף איש. הכל מאורגן באופן
„נפלא“. ההעברה נעשית בשקט ובסדר, אנשי הס.ס. עדיין
אינם נראים בחוץ, לכל דואגים סדרנים יהודיים. אנחנו
בתוך כרך גדול. כל העולם מביט בנו. אולם הגויים האלה
אדישים הם כל-כך. אמנם יש ויהודי מרודף-לעיפה, עמוס
ילקוט, יקלוט פעם מבט-חמלה, אבל, בעצם הרי ישר הדבר
בעיניו של אותו גוי! בעצם „תודה-לאל, אנו נפטרים מהיהוד-
דים“, אף נשקף מתוך מבטו עוד דבר-מה: „היהודים נושאים
אתם מה שאינם רוצים להשאיר במעונותיהם בידי אלה
הקרויים „שומרי הפקדונות“. ונוצרים רבים כבר רואים את
הרכוש היהודי כקנינם הם.

גם כאן באולם התערוכה אירגון מופתי. שאלונים הרבה
לאיך-מספר מתמלאים, שעונים ותכשיטים נמסרים בהכרח.
תעודת הזהות מקבלת את הגושפנקה „משלוח לגיטו“ ואת
מספר הטרנספורט (למשל A. E. 56. הטרנספורטים היו
מסומנים באותיות ובצירופיהן) כעבור שלושה ימים יובאו
האנשים בלילה בדממה גמורה אל בית-הנתיבות שבקירבת
מקום. הם מרגישים, שהחלה שליטת האכזריות ומעתה לא
יימלטו עוד מידה. הזקנים חשים, שהם תולכים לקראת
המוות, אבל הצעירים בוטחים בכוחם, שיתן להם את
היכולת לשאת ולסבול — הם עודם נחוצים בשביל העבודה
כאן, כמו בכל מקום, האשליה הגדולה היא הגורמת,
שהאנשים גותנים בלי התנגדות להובילם אל הכליון. בכל
צרי הפרוטקטורט אותה התמונה.

יש שואלים: איך זה לא היתה כאן כל בריחה, כל

התחמקות במידה מרובה, כמו שהיתה זאת בכל מקום בארצות הכבושות? — להתחבא בקרב האוכלוסיה הארית, להימלט אליהם היה אי־אפשר בשביל המונים גדולים. רק יחידים הצליחו בכך. בפרוטקטורט היה הגיסטאפו מאורגן היטב ביותר. הס.ס. והגיסטאפו שלטו על כל פינה בחוק יד יותר מאשר בכל יתר הארצות. המחתרת הקומוניסטית היתה קטנה, רובה ישב במחנות־הריכוז. הם היו בכל־זאת נכונים לעזור, אך יכלו לעזור ליחידים מעטים בלבד. כל יתר האוכלוסים לא היו נכונים להחביא יהודים. בריחה אל מחוץ לתחום היתה כמעט בלתי־אפשרית. הפרוטקטורט במרכזה של ממלכת גרמניה־הגדולה היה מוקף מכל עבריו ארצות כבושות, וגבול סלובקיה היה גשומר־בהקפזה מרובה מאד.

אחרי הטראנספורטים הראשונים נתעורר בקרב „הח־לויץ“ ויכוּח־גדול (כפי שנתברר עכשיו — ויכוּח גורלי) אם על חברי „החלויץ“ להציל את נפשם, להוציא את עצמם מכלל הציבור היהודי—או להסתפח עליו, לא לפרוש ממנו. היו חברים, שנטו לפתרון הראשון. עוד אפשר היה להשיג בכסף רב דרכיות מזויפות. התנועה לא מנתה אלפי חברים, גם התחמקות במדה גדולה יותר היתה אולי אפשרית. שקלו גם את אפשרות הבריחה דרך סלובקיה להונגריה. בדרך הזאת בחרו רק יחידים מעטים, שמוצאם מחבל קרפטורוסיה. שתי קבוצות חברים נתפטו באוסטרבה והומתו. דרך זו נחסמה איפוא. מעטים הלכו כפועלים צי־כיים אל גרמניה לעבודה ואלה הצליחו להינצל. מספר־קטן מאד נספח אל המחתרת הקומוניסטית, קודם כל חברי „השומר הצעיר“. אחדים מהם נפלו תללים. בצד השני עמדו טובי הציונים ובראשם יעקב אדלשטיין, והם מלכתחילה הגנו על ההשקפה

שמך החובה היא להישאר יחד עם כל הציבור, לנהל ולסייעו. מי איפוא, אם לא התנועה החלוצית, חלוץ העם, יוכל למלא את התפקיד הזה? "החלוץ" הניח לחברים בודדים להחליט את החלטתם האינדיבידואלית, אבל כחטיבה שלמה התיצב הוא לפקודת יעקב אדלשטיין, ואת החברים שהצילה את נפשם הם, ראו (אף כי לא הובע הדבר במפורש) כבוגדים בעם ובאידיאה החלוצית. אי אפשר היום להאשים את אנשינו בגלל עמדתם זו. הם פעלו מתוך הכרה עמוקה שהדרך הזאת היא היחידה הנכונה, אם רוצים לעזור לעם. יעקב עצמו הרבה להשתדל לטובת הגיטו שבטרזינשטאט, כי האמין, שעלידינו יוכל לשמור לכל הפחות על חלק של היהדות הצ'כית מפני הגירוש לפולין.

באחוזת טווינרה

חברי המעון (הקומונה) שלנו שעבדו במוסדות (מרכז, הנהגה ביה"ס "יועל" וכו') החליטו זה כבר ללכת להכשרה. סוף סוף ביוני 1940 הגיע הדבר לידי כך שאפשר היה לשחרר את החברים. מוכרחים היינו לחסל את המעון, את הסידורים האחרונים ביצעתי לא בלב שוקט, אני שניהלתי שם את המשק, היה לי המעון חשוב יותר מאשר לכל שאר החברים. הוא היה מרכז לבוגרי התנועה. כאן היה מקום לשיחות והתיעצויות, ומתוך שיחות פרטיות רציניות למחצה צמחה לפעמים המצאה טובה לתועלת העבודה, או עוד הרבו שם לשיר, ואף כי התאוננו לפרקים החברים, שבמעון נמצאים אורחים יותר מדיירים, ושאינן די מנוחה ואפשרות להתכונן וכו', הרי היה ערך רב לביקורי האורחים.

ברצוננו היה לכונן פלוגה טובה. אולם החבריא לא נשאר יחידו. חולקנו לפלוגות שונות, כדי להיות שם גרעינים. כך נשארו רק מועטים מחברי התנועה, היתר היו סתם-חלוצים מכל המינים, ממזרח וממערב, מן הישן ומן החדש. העניקו לנו גם חבֵק, שהמרכז היה אוכד-עצות ביחס אליו ולא ידע שוב מה לעשות בו. אותו חבר גרם לנו, ביחוד לנערות במשק הבית, קשיים רבים...

לבסוף ב־16 ביוני 1940 יצאנו, עשרה נערים ושלוש נערות, לסווינרה. המקום נאה להפליא. עמק מוקף גבעות מכוסות יערים עבותים. היינו מופתעים ומאושרים מן היופי הרב הזה. זמן רב כל כך הייתי שרויה מחוץ לכפר... האחוזה, שבה עלינו לעבוד החל מיום מחר, היתה בימים שעברו שייכת ליהודי, עתה היא נמצאת בידי חברה צ'כית. היא מכילה 300 הקטר אדמה, 100 גלגלות בקר, 6 סוסים וכו'. חצר גדולה ובה בית-אחוזה יפה מאד וגן נהדר (אמנם לנו לא הורשתה הכניסה לתוכו). האחוזה היתה גובלת עם הכפר, שהשתרע במעלה הגבעה כמעט עד היער. הוליכנו לדירתנו: חדר ומטבח ושני תאים. הכל קטן מאד. לא הופתעתי. הפלוגה, שבה הייתי אשתקד, גרה בצפיפות גדולה עוד יותר ומוכרחים היינו להסתגל (אל תשאלו, איך). גם עכשיו גסתדר איך-שהוא. החברים, שבאו כבר ימים אחדים קודם לשם הכנה, התקינו מחצלאות. המקום הספיק לעשרה אנשים בדיוק (מן הקיר האחד עד הקיר השני). מלפניהם נשאר עוד שביל צר. למטבח קבלנו רהיטי-גן לבנים (איזו זכות מיוחדת!), כך שהמראה כאן הנה נאה תמיד. אנה שלוש הנערות, מצאנו לנו מקום מצומצם בתאים הקטנטנים. גם מבחינה זו שימשו הפלוגות הכנה טובה למדי בשביל העתיד. יאחת גמרנו בלבנו:

ללמוד הרבה עברית. אבל טעינו קצת כחשבון. כל עוד נמשך קציר החציר, נשאר עוד מעט פנאי. אבל אחר כך בא הקציר ממש ואז לא היה עוד כל נופש. פסקו שבתות וימי חופש. לעתים קרובות היו החברים באים הביתה רק בשעה 9½ בערב. באותו זמן היָה ליל-שבת כל עיקרו כלול בארוחת ערב טובה יותר. גם הפועלים החקלאים האחרים היו מנוצלים מאד, תגאי־השכירות שלהם היו מן הגרועים ביותר, רמת חייהם — הנמוכה ביותר. שכנינו המכונים deputatnici היו בתחילה מתיחסים אלינו בחשדנות. הם לא יכלו להבין, למת אדון צעיר ממושקף ומלומד הואיל ללכת ברצונו הטוב אל הכפר לעבוד ולהתאמץ לחיות כמוהם, כשהסברנו להם, שאנו מכינים את עצמנו, למען גדע בעתיד לבנות את ארצנו, הבינו אותנו כבר יותר טוב ובמשך הזמן התפתח כלפינו יחס טוב לגמרי. בשלימות, בבהירות לא הבינו אותנו בכל־זאת אף פעם, בעצם נשארנו זרים להם, אף בשעה שדברנו בלשונם.

רציתי מאד לצאת אל השדה יחד עם כולם, אבל אף פעם לא עלה הדבר בידי. החברות זולתי לא ידעו לבשל, לכן הייתי מוכרחה להישאר בבית. גם כאן לא היתה העבודה קלה, לעתים קרובות עבדתי כ־16 שעות. אבל על־אף העבודה הקשה, כשהייתי מרגישה, שהחברים בבית מרגישים את עצמם בטוב, שהכל בסדר והאוכל טעים, היתה באה שמחה גם ללבי ומתנדפת התוגה, שעמדה תכופות להכריעני. לעתים, כמוכן, אירעו גם תקלות. את אחת מהן, שהצחיקה מאד את כל החבריא וליפפה אותנו זמן רב, לא אשכח. ומעשה שהיה כך היה. בזמן הראשון היו מצויים המקרים, שמשוהו במטבח לא עלה יפה, משוהו

נחרץ, נמלח יותר מדי או פחות מדי וכד'. פעם רציתי להפתיע את הנערים ובישלתי דבר מה טוב מאד. ביקשתי מאת החברה להגיש לי את המלח, טעמתי: מלוח פחות מדי, ובכך הוספתי עוד מעט. טעמתי שוב: עדיין פחות מדי. זרקתי לתוך לתבשיל מלוא החופן ולא טעמתי עוד. והנה בשעת הארוחה הועלה המאכל על השולחן. החברים עיוו את פניהם (בדרך כלל היו אדיבים למדי). אחד העיר: "אכן היום אין את מאהבת כלל, הבו נא את המלח". הוא סוקר את המלח בחשד, טועם ממנו ופודץ בצחוק גדול: הוא פיענח את התעלומה: "המלח" היה סודה-לכביסה... ואף על פי כן סיגלנו לעצמנו את תורת הבישול.

היער קרוב כל כך, הוא מושכני כל כך, אני מוכרחה לעלות אליו. באחד הימים ארזנו את צרורותינו — לערוך טיול היערה. אבל רצינו לאחד את הנעים עם המועיל והבאנו אתנו משם הביתה פרי גרגרים למכביר. אכן אנו עולים שמה לפעמים, ובכל פעם טיול זה הוא לנו כעין פרס. הנופש כאן רישומו גשאר זמן רב. לעתים רחוקות הייתי באה אל השדה להביא לחברים משהו לשתייה, וכך גשארה משאלת לבי — לעבוד בשדה — ערה אך ללא הגשמה. באחד הימים קיבל חבר הודעת-אישור לעליה בלתי-ליגאלית. לא היתה זו שיזרה של "החלוץ". באה ללבי מעין קנאה. הרי גם אני הייתי יכולה להצטרף! אותו חבר, שזה לא כבר בא אלינו, יגיע בקרוב לארץ-ישראל! בשבילו זהו רק המוצא היחידי ממצבל אין לו כמעט כל יחס נפשי אל הדבר. ואנו, שזה שנים נתונים כל חיינו רק לרעיון האחד, לרעיון העליה לארץ-ישראל, אנו, השואפות והנכספות לעליה יותר הרבה מאיש זה, מוכרחות עוד להישאר כאן ואיננו יודעות, אם עוד נזכה להגיע אל

הארץ. והלוי יכולתי כבר אשתקד לעלות יחד עם הודי ולא עליתי, משום שהמשמעת כלפי התנועה לא הרשתה לי את זאת. לא יהיה זה מעשה חלוצי, אמרו החברים ראשי התנועה, לנסוע בשיירה כזו; הבנתי והסכמתי. התנועה תדאג לכך, שאנו עוד נבוא לארץ-ישראל. כשטלגרף לי ידיד: „בואי אתנו!“ דחיתי זאת שוב. והנה הלה הצליח עוד. לבוא לארץ-ישראל, אמנם בשחיה, אבל סוף-סוף הגיע לחוף, לבית... ואנו עדיין מצפות...

באחד בספטמבר 1940 קרא לנו המנהל: האחווה עוברת להנהלת הגיסטאפו, ליהודים אין כאן מקום עוד. אירונו את הפציעים! — — כך בא הקץ החטוף על פלוגת סווינרה. המאזן היה בכל זאת חיובי. הוספנו הרבה על ידיעתנו.

מלחמה בגרדת

כששבתי לפראג, קיבלו את פני במלים אלה: המפחדת את מפני גרדת? הבטתי אל החברים באי-הבנה. כארו לי: נחוץ לנו אדם למוליטורוב. החברה שהיתה שם הלכה ונשארו שם רק שתי צופות-בוגרות. נחוצה להם מבשלת, שתהיה גם מדריכה. וקודם כל תצטרכי לבער משם את נגע הגרדת. נסעתי לשם מיד. יודעת אני את הצעירים והצעירות שם. רובם היו תניכי אשתקד בהכשרה-הצעירה בברנו. עכשיו הם כבר בהכשרת-הכניינים (כך קראו לפלוגות תלמידים, שעבדו בעזרת מדריך). אבל הם בכל זאת זקוקים עוד להדרכה. ובכן רוצה אני לעשות במיטב יכולתי, אמנם התפקיד כאן קשה יותר, מאשר בפלוגת מבוגרים. הנאי העבודה הם רעים למדי בשביל אנשים צעירים. למוליטורוב, על יד בית חרושת

ד"ר ארין מונק
מנהל-טפעל הכריאוח בטרוזינשטאט

אינג' אוטו צוקר
טראשי הציונים-בצ'כוסלובקיה-1-מזקני היהודיט" במרזינשטאט

חנה שטיינר
יושבת-ראש ויציג בצנל'סלובקיה

לאו יאנוביץ
סוכיר - זקני היהודים בטרזינשטאט

גדול למרמלדה, ישנן משתלות-עצים. הגדולות ביותר בארץ (עד 2 מיליונים עצים). עתה בדיוק היא העונה הגדולה. עונת המשלוח. הצעירים, עוקרים את העצים, נושאים אותם אל הצריף הגדול, בית-אריזתם. הדרך רחוקה, המשא כבד, לעת ערב שבים הם הביתה עייפים מאד, אבל מוצאים, הם עוד די כוח לעסוק בלימודים. מזג האויר הוא עדיין טוב, נוף-הסתיו נפלא כל כך. באותו זמן, כשמיישרים את הגב ועולים במעלה ההר הביתה, מתענגים על הדומיה הגדולה. ביתנו עומד בודד לגמרי למעלה על ההר, רק אלון אחד עתיקימים ניצב על המשמר. נשקף לעינינו מישור רחבי-ידים המשתרע, עד קצה האופק מזרחה, ובכל בוקר, כשהשמש עולה בצבעיה היפים להפליא, דורשים אנו בשלום ארץ-ישראל, השוכנת שם הרחק-רחק מתחת לאופק. היודעים הם שם, כי אנחנו דורשים בשלום?... אחר כך מתחיל סדר היום. אחרי הצהרים יש לפעמים שעה פנויה, אז רצה אני לתוך היער, הרחוק רק צעדים אחדים מן הבית. וכאן אני בבדידות גמורה מתיחדת עם רעיונותי. הם משוטטים כפעם בפעם אל אהובי נפשי, שזה שנה אין לי מהם כל ידיעה, אל החברים, אל הקיבוץ, אל המולדת. והגעגועים מתגברים. למה לי כל היופי מסביב כאן? אותה שמש, המאירה לי בעד העלים הססגוניים פה, היא גם המאירה בארץ-ישראל, ואותם השמים הכחולים גמתחים גם מעל לארץ-ישראל, אבל הם בכל-זאת אינם מקרבים אותי אליה... לפרקים הולכים אנו בערב לטייל, משוהחים על דא ועל הא, האנשים קרובים מאד זה לזה. מישתן אומר: שם רואים הרבה יותר כוכבים, והם מאירים ביתר בהירות... והנה בא קור, התחיל הגשם, הגרדת מציקה. הרופא

טיפל בנגועי העור, והמחלה המתדבקת בכ"ז עברה מאיש לאיש, וגם אני, "המיסיונרית", הותקפתי. מן הכרת לעשות דבר-מה רדיקלי. שלחתי את קריאתי לעזרה: שילחו לנו איש המבין באמת משהו. המשחות של הרופא המקומי אינן מועילות כלום, ואם לא ימהר לבוא ולהביא ריפוי ממשי, יאכלו אותנו הטפילים הועירים עד תום. תודה לאל, הופיע חבר המרכז, שקנה לו כבר נסיון בענינים מעציבים אלה. ובידו עביט גדול מלא משחה שחורה, הבאה להצילנו. הורר אותיו נראו לנו כאכזריות, אבל הן חוללו נפלאות. במשך שלוש שנה ימים היו הצעירים הולכים לעבודה, כשהם מרווחים מכף רגל ועד ראש ולבושים מתחת לבגדיהם פיז'מות, שאסור היה לפשטן. אין זה דבר קל, אבל הוא מצחיק בכל זאת. לא חסרו, כמובן, התלוצצויות. בינתיים הוצאנו את הכל מן החדרים ושפשפנו בסיד-כלורי ובליוזל, את הקש שרפנו והוכרחנו לישון על הקרשים, ולבסוף יכולנו כבר לרחוץ את עצמנו (סבורה אני שהנערים מעודם לא התרחצו בחשק רב כל כך כמו הפעם) ומהגרדת נפטרנו. לנו, לצעירות, היתה עוד עבודה רבה בכביסת הלבנים. הכל היה באופן פרימיטיבי מאוד. לא היה די עצים להסקה, ולכן סחבנו באין-רואים אילן. הוא היה לח ומוכר-חיים היינו ליבשו. את המרק, שהיינו מביאות לחברים, צריכות היינו להכין בזמן הקבוע. היו לנו גם דאגות שלנו... העיר היתה רחוקה, למטה במישור, הקניה שם היתה קשה בשבילנו — אבל מה בכך? לאחרים קשה יותר, והרי'אנו נמצאים בהכשרה. בערב יושבים אנו יחד במקום חם ויבש, והבגדים תלויים, על גבי התנור ומסביב לנו. אנו שרים שירי ארץ-ישראל, מספרים, מדברים עברית, עד כמה שהדבר עולה בידינו (או לא היה הדבר עולה יפה

כלל) והעבודה חדלה להיות קשה כל כך, היום חדל להיות אפור כל-כך, הדאגות נשכחות מן הלב, רק צפה ועולה שוב השאלה האיומה... אולם עוד קיימת התקוה...

תחילת שנכזבה

איזו הפתעה נפלאה! העומד חלומנו להתגשם? מכתב מהמרכז בסתו 1940 קורא אותי לשוב: עומדים אנו לעלות לארץ-ישראל בימים הקרובים. איני יכולה כמעט להאמין, את השמחה אין לתאר, מתחילה הצפיה הארוכה האחרונה, הצפיה לעליתנו. הכל מוכן כבר, המזוודות הובאו למסילת-הברזל ושולם המכס, גם כל הגיירות סודרו: דרכיה, ויזה, כרטיס-אניה. רק אחת חסרה עדיין — רשות היציאה. אנו מחכים. כל יום אומרים לנו: מחר או מחרתיים או השבוע. כך חכינו חודש אחד, שני חדשים, שלושה חדשים. ואף-על-פי-כן רוצים אנו להאמין, אם כי הספקות מרימים כבר את קולם.

בינתיים גרה אני בבית התלוצות בפראג. קשה מאד שם. הצפיפות איומה, אין כל מנוחה, איני יכולה למצוא לשון משותפת עם הצעירות שם. אוכלת אני בבית-התמחוי, אך למרות צניעות דרישותי איני יכולה על-פי-הרוב לעכל את האוכל. בינתיים התחלתי לעבוד במפעל העזרה. הרי איני יכולה ללכת בטלה זמן רב כל-כך. חשבתי, זו תהי רק עבודה זמנית, עד העליה. מפולין מגיעות קריאות לעזרה. שולחים חבילות, ושוב חבילות. פעוט ואפסי כל-כך כל מה שעושים וכל מה שיכולים לעשות.

בינתיים נפתח החוג לעברית של הפרופ' ווסקיין-נהרטבי. כל החברים, שכבר התקדמו קצת, לומדים אצלו. גם ד"ר קאהן הוא בתוך המשתתפים הקבועים. לומדים אנו

בשקידה רבה, יש לנו גם הנאה אמיתית מהלימוד. כל אי-
הנעימויות נשכחות. אנו חושבים וחולמים עוד רק על
ארץ-ישראל, אנו מציירים לעצמנו את התראותנו עם
הקרובים והחברים, את הפגישה הראשונה עם הארץ —
הרי אנו קרובים מאד לכך. המתיתות גוברת ונעשית קשה
מנשוא, זוהי תחרות-מירוץ בינינו ובין הגורל...

הגורל הכריע את הכף. באחד מימי אפריל 1941 בא
יעקב אדלשטיין מן מרכז הגיסטאפו וסיפר על המלים שני-
אמרו לו שם: «יהודים אחדים פחות או יותר — היינו הך,
אתם נשארים כאן!»... כאשר סופר כבר.

קשה יותר מדי להביע במלים מה היה ערכו של דבר
זה בשבילנו. אבל בעל-כרחך אתה חי ובעל-כרחך אתה
מקבל יסורים. אני מהרהרת: עלי למצוא דרך, כדי שהיי
לא ייעשו חסרי-שחר. הנה שערי הארץ בעולים בפני לזמן
ארוך לאיז-שיעור. אבל סוף סוף עתידה אני לעלות לארץ-
ישראל, ועלי לבוא אז לא בידים ריקות. הן רוצה אני
לסייע בבנין הארץ, לא די לי בזה, ששתי ידי יודעות
לעבוד, צריכה אני להתמחות יותר בעבודה האהובה עלי.
ולכן חיפשתי מקום עבודה, ששם אוכל ללמוד היטב גננות.
כיון שהיתה לי כבר הכשרה של שנתיים, הרשו לי את
ההכשרה המקצועית. יגעתי ומצאתי, בת-מזל אני.

העבודה מעייפת, נוסף לכך מכבידה הנסיעה הארוכה
בצפיפות למקום העבודה. בבית אין כל מנוחה, וכיון שביין-
כך-וביין-כך אני יכולה למלא כל תפקיד בבית-
החלוצות, עוזבת אני אותן ועמי עוד שלוש חברות. שיחקה
לנו השעה ומצאנו דירה אצל אנשים חביבים מאד בבית
מוסיקאלי. אז כבר התגוררו בכל דירה משפחות אחדות,
משום כך היה חשוב מאד לכל אדם הרוצה לשמור על

שלום ביתו שיהיו לו שכנים טובים. אני ממשיכה עוד לאכול בבית החלוצות, וכך שומרת אני על המגע הישיר עם החברים, לא עם חוגי הצר. מלבד זאת קבלתי על עצמי שוב את הדרכת קבוצת הצופים הקודמת שלי, יום ראשון בשבוע (יום המנוחה מהעבודה) מוקדש לה.

אחד במאי ב...מערה

נאסר כבר על היהודים לצאת מן העיר, בתוך פראג הגדולה. ישנם עוד מקומות אחדים, שאפשר להודמן שם, אבל תמיד מרגיש אתה את עצמך בלתי בטוח ובלתי חפשי... הגיע יום האחד במאי, תמיד חגגנו את היום הזה, מחויבים אנו לעשות זאת גם עכשיו, ביחוד עכשיו! הנערים והנערות, שכל שבילי פראג נהירים להם, מציעים: את המערה שעל יד הלוברטין... יורד גשם, המשרה רוח עצבות, כאילו רוצה הוא לומר לבני האדם, שיום זה שוב אינו יום טוב בהיר ומשמח, וכי העבדות מחשיכה את אורו. ...מצאנו את המערה, גרות הבאנו אתנו, לפני פתח המערה העמדנו משמר. הנה זוחלים אנו אחד-אחד לאורך כל המבוא הנפתל. קירות המערה אטומים. כאן יכולים אנו לדבר ולשיר באין מפריע. בפעם הראשונה אחרי זמן רב הושמעה שירת האינטרנציונל בקול רם. (בשנים הקודמות הסתפקו ב"במקום" אינטרנציונל והיה נשמע רק בלב פנימה). שרנו עוד שירים סוציאליסטיים רבים. דיברתי לפנייהם על האחד במאי, לפני השומעים, המוארים באור קלוש של הנרות, ועיניהם הרציניות העידו על קליטת הדברים. הפעם אין זה עוד משחק רומנטי, זה נהפך לרצינות מרה. הרינו אנוסים לזחול לתוך מערה, כדי להיות חפשים. אני מרגישה את הרצון המשותף: הוצים

אנו להחזיק מעמד; אם גם נאלצים אנו לשתוק אי אפשר ליטול ממנו את הכרתנו הפנימית, את אמונתנו.

עוד „פינת מרגוע“

היזה בפראג עוד מקום אחד, שבו יכלו יהודים למצוא מעט מרגוע, והוא לובטין — פרבר של פראג, בו נמצא בית המשוגעים היהודי. כאן עמדתי לעבוד. כמה שמחה הייתי! — מן התחנה הסופית של החשמלית רואים על גבעה בעד עצים עבותים את המגדל והגוזזטראות של חוילה קטנה וְ המואטרת מעיני העולם. אחרי הליכה מועטה לאורך הנהר נוטים לתוך הגנים ומגיעים אל גינת ירק (זו שייכת כבר לגן של הלובטין). מכאן מתרוממת הגבעה. מבין שיחים סבוכים נשקפת החומה, הרעועה כבר במקצת. עללים בשביל צר ומגיעים לשער קטן — המבוא אל גן־העדן שלנו. והנה אנו בתוך הגן, בממלכה שלנו. הוא ומקבל אותנו ברעננות הבוקר שלו ובמלוא טהרו. הטל עוד מתנוצץ על כל הצמחים. הגן מיחל לעבודת ידינו. האילנות הגדולים, עתיקי־הימים, השיחים והחומה סוגרים לגמרי על נוה שאנן זה. רק לפרקים שומעים כאן את צלצולי החשמלית. ולפעמים, כדי שלא נשכח לגמרי את המלחמה, מרעימות הפצצות הכבדות מעל לראשינו. בקרבת מקום נמצא שדה־תעופה גדול. אכן בכל מקום ובכל שעה איננו יכולים לשכוח, שאנו חיים בזמן איום...

נכנסתי לתוך חברה מוזרה קצת. הגן הנהו קנין הקהילה היהודית. לעבודת הגן לא נמצאו כוחות צעירים מתאימים. רק הגנן הוא היחידי המומחה במקצוע. בתוך השאר כוללת קבוצת העובדים מנהל־קרקס לשעבר — הליצן והבדחן שלנו; אלמן זקן, שישב 20 שנה ברוסיה

הסוביטית וידע לספר הרבה; חרש-אילם, שבכל זאת הבינונו היטב איש את רעהו; איש זקן מאד, אוהב עבודה, אבא אקשטיין, הרוח הטובה של קיבוץ-עבודה מיוחד במינו זה; ועוד אדם אחד, אמנם גורמלי אך מוגבל עד מאד, וויקטור שמו; לאחרונה אין לשכוח את המטומטמים וחסרי-הדעה, 4 במספר, שעבדו יחד אתנו. אלה האחרונים היו הבריאים ביותר בתוך חבורה גדולה של חולי-רוח. ארבעה אלה יכלו בכל זאת לשמש במקצת לעבודות עזר. החוילה הקטנה הזאת, הנראית כבת מאות שנים, מנתה באמת רק 50 שנות קיום ושימשה בית-מחסה לחולי-רוח יהודים. בתחילה היה לא נעים מאד לעבוד בקרבת בני-אדם אלה. אמנם הם נמצאו מעבר לגדר, אבל שמעו אותם תמיד צועקים ובוכים, משמיעים קולות בלתי ברורים. הנה, למשל; מוכרחה אני לעבוד על יד אותה גדר, ואחד משם עוצר. אותי, הוא רוצה לספר לי על עצמו, הוא קיסר סין, יש לו תכניות כאלה וכאלה. או אשה אומללה מתקוטטת עם גרינג, שהעניק לה תכשיט יקר-ערך ועכשיו רוצה הוא ליטלו ממנה בחזרה; עוד אשה אחת ממרת בבכי על שמת עליה ילד, שמעולם לא היה לה. ככה מתרוצצים שם כולם נתונים לדמיון תעתועיהם. אולם חולים הם לא רק ברוחם ובנפשם, הם גם מנוונים מבחינה גופנית. השגעון הטביע את חותמו הנורא בגופם. הם אינם יכולים לשמור על הנקיון, השחפת ומחלות אחרות עושות בהם שמות. יש ביניהם ילדים, נערים ונערות, הנראים כזקנים, וישנם אנשים ונשים זקנים, הדומים לילדים. כל אחד מהם הוא תולנת-זוועה של אדם, כל אחד הוא אומלל שבאומללים. לעתים קרובות, כשבא אדם מן החוץ, סבור הוא: הרי אלה מאושרים הם, אינם יודעים כלום על אסון

העולם, אינם חוששים משום נאצים, משום היטלר, אין להם כל מושג ממחנות ריכוז, מהמלחמה ותוצאותיה האיומות. אבל אם אמנם רובם אינם תופסים את כל זאת, הלא טובלים הם לא פחות מהאנשים הנורמליים... אך לאט לאט מתרגלים אנו אל הסביבה הזאת, או אולי נכון יותר, אנו מעלימים עינינו מאומללים אלה. אנו מתאמצים, עד כמה שאפשר, לא לבוא בקרבנם, לא לשמוע אותם, ואחרת אי-אפשר. זהו גשק-ההגנה של הטבע הבריא. אבל גם עם הבריאים קשה לעבוד יהוד. לבסוף אמרנו לעצמנו: אם מוכרחים לבקש מקום מרגוע בבית הקברות, למה לא לחפשו גם בממלכת חולי-הרוח, הרי כל העולם מסביב אינו אלא בית-משוגעים, ולפעמים השוטים העלובים הם נבונים יותר מן העולם הקרוי נורמלי.

זמן רב אחר-כך באה לכאן קבוצת חברים וחברות צעירים. גם הם רצו לקבל כאן את הכשרתם, העבודה מביאה שמחה. העיר היא מאחורינו, שום איסורים אינם מטרידים אותנו כל היקום. ועוד זאת, עובדים אנו כאן לא בשביל זרים, כל פרי עבודתנו מובל אל המוסדות היהודיים. ההכרה, שעל ידי עבודתנו מקבלים יהודים זקנים וחולים וילדי-יהודים את הדברים הנחוצים להם כל-כך לחייהם ולולא עבודתנו היו הם משוללים כל אותם הדברים—ההכרה הזאת מגדילה ומגבירה את תשוקתנו לעבודה. עלינו לעשות את הכל, כדי לייצר היטב והרבה. את הפסקת הצהריים מנצלים אנו ללימוד עיוני, כן גם בימות הגשמים מתאספים אנו במחסן-הכלים הקטן, זה הקרוי סוכת-הפרעוש, ולומדים, לומדים כל מה שנכנס לתוך המוח. הגנן מוכן תמיד להורות, להסביר, ללמד. הוא רוצה להכשירנו בשביל ארץ-ישראל. זהו קיבוץ טוב. יש גם התלוצצויות. הנערים

והנערות מטפסים על העצים בשעות-הפנאי הקצרות. מצמרות העצים עפים פירות רקובים וערמונים על ראשי החברים למטה. כל יום שמחים אנו מחדש על אפשרותנו להימלט מלחץ העיר. יודעים אנו, כמה טוב לנו ואנו מודים על כך (איני יודעת, למי). גם אחרי העבודה יש משהו משמח. במהירות רבה עלי לבוא העירה אל החוג העברי. יום יום מתאספים שם. ארץ-ישראל היא מעבר לחומה, אבל עם ישראל הוא גם כאן, משורריו ושיריהם, הוגיו ויצירותיהם עודם מותרים לנו, הם מצד זה של החומה. המורה מורה לנו את הדרך אליהם... והנה הגיע היום לקצו. לפני השעה שמונה בערב עלינו להיות בבית. היום הזה טוב, מי יתן וגם יום המחר יהיה כמוהו...

בא הסתיו של 1941 ואתו האסון, הטרנספורטים. באויר תלויה תמיד השאלה: מתי יגיע תור שכני, מתי יגיע תורי? עד עכשיו חייתי כמעט תמיד רק בתוך התנועה, האנשים שמחוץ לתנועה היו רחוקים וזרים לי. עכשיו לומדת אני לדעת אל נכון את העולם האחר. ואני כה גלמודה בתוך האנשים הרבים. בחלל העולם הגדול. מחוץ לגורל עמנו אין לי ולהם שום דבר משותף. אמנם זה רב למדי, אבל בכל זאת אינו מספיק, כדי לקרב אלי באמת את האנשים ההם. גם הם הכירו עד מהרה, שאני חושבת אחרת ורוצה אחרת, לא כמוהם. לא זה, שהם אינם ציונים, שהם עד היום לא תפסו, שהציונות היא הפתרון היחידי, לא זה עושה אותם אטומים בשבילי, אלא זה, שהם הנם בורגנים זעירים בעלי נפשות של חנוונים. לעתים מעורר זה בי גועל נפש גדול כל כך, שאני רוצה מאד לברוח מהם. האם יש להם בכלל יחס נפשי כל שהוא אל עבודתם? רובם, כנראה, עובדים פה, משום שהם מאמינים, שעל ידי

כך מוגנים הם מהישלח בטרנספורטים. לכן אני מסתגרת.
חושבת על ארץ־ישראל ושמחה כבר מראש לקראת החברים,
שאפגש אתם בשבת.

החברים מתכנסים עוד, אבל רק בחוגים קטנים, ואחד
אחד הם נוסעים מכאן. התבועה מתפוררת. הקבוצה שלי
עודנה קיימת. ביום ראשון, אם חברי הקבוצה אינם במקרה
עסוקים בשירות־עזר, מתאספים אנו. אז מלקטת אני מתוך
השכבה העבה של אבקת פחם, שנשארה עוד במרתף, את
הפירורים האחרונים, כדי שתנור הרעפים יתן חום לפחות
במדה כזו, שאפשר יהיה על ידו לחמם את הגב. שארית
הפחם מספיקה בדיוק להסקה פעם בשבוע בימי־הקור
הקשים ביותר. אבל כל זה אינו כלום. יודעים אנו, שצפוי
לנו גורל קשה מאד, אם כי איננו יכולים לתאר לנו אותו
כמו שהוא. עכשיו שומעים אנו בפעם הראשונה על רציחות
בפולין. מטרזינשטאט אנו מקבלים ידיעות מחברינו
המיואשים. מפולין מגיעים הקולות האחרונים הקוראים
לעזרה. שולחים לשם חבילות — הדבר היהידי, שאפשר
לעשות. האוירה מלאה מתיחות מעיקה, שאינה פגה עוד...
(מתיחות זו פגה רק אחר כך, וכמובן רק עד מדרגה
מסוימת, בטרזינשטאט, אף על פי שהדבר יכול להישמע
כפרדוכס).

בפברואר 1942 קורא לי פעם הגנן לגיזום האילנות.
מרוצה אני מאד להישאר עכשיו בחוץ. שם אין מרגישים
כל כך את הלחץ התמידי. אחר כך במארס, תודה לאל,
מתחילה שוב העבודה בגן. שוב נועצת אני את המעדר
בחוך האדמה הקפואה. עוד מעט נזרע וניטע. כך חולפים
הימים. ושוב טרנספורט...

זה היה היום הראשון בשבוע האחרון של חודש מאי 1942. יום קבורתו של היידריך. מצב צבאי. המתיחות במדינה גדולה עד מאד. הגרמנים ממיתים ביריה את הטובים והמעולים. משתוללת החיה המותקפת. מתחילה תקופת־האימים, המוצאת את שיאה בלידיצה...

בני ביתם של העסקנים הפוליטיים או של הקצינים שהיגרו, מובאים אל מחנות הריכוז, אם אין ממיתים אותם ביריה מיד. נודע לנו, שהטרנספורט היהודי oha, הנקרא טרנספורט העונשין, הובא לתוך ביצות ווהלין והגברים שבו נורו מיד. ולגן כאן לא אירע עדיין כלום. ואז קרה בכל זאת משהו. המכונה הגרמנית מטיבה מאד לרוץ. באחד ביולי 1942, כשבאתי הביתה, קידמה את פני שכנתי לדירה במלים אלה: "הם לקחו מכאן את וולאסטה" (שכנתנו לדירה). נכנסתי לחדר, אייסדר נורא, הכל נעקר ממקומו, בכל חיטטו...

נסיתי להיודע על ידי הקהילה היהודית, לאן הביאו את האשה הזאת, אולי אפשר בכל זאת לעזור לה במשהו. לשוא! כעבור ימים אחדים קבלתי ידיעה מן "המבצר הקטן" שעל יד טרוינשטאט: אני רשאית לשלוח לה הפצים, וקצת לאחר־כך באה שוב ידיעה, כתובה על פתקה תפורה בתוך לבנים מלוכלכים: היא נוסעת הלאה, בלי דעת לאן. היא מתה עוד באותה שנה באושוויץ — גורלם של אלפים רבים!... שוב הולכים טרנספורטים בכמות מוגדלת. עשרה בבת־אחת. יום אחד פגשתי בחברה, שהיתה קרובה לי מאד מאד. סבורה הייתי, שהיא עודנה נמצאת בפלוגת ההכשרה, לכן שמחתי לגשת אליה. היא העלימה

עיניה ממני, העמידה פנים, כאילו אינה מכירה אותי. ברגע הראשון נדהמתי, רק כשהתבוננתי וראיתי, שאין לה מגן-דוד על בגדה, הובנה לי התנהגותה. כדי לא להישלח בטרנספורטים, היא "צללה". נסיתי למצוא אותה, אבל עד מהרה נוכחתי, שזה נסיון שוא. ברור, כשאדם משתדל להתחבא, עליו למחות כל עקבות. אני מתחילה להתעצב קצת: היינו ידידות טובות מאד. היא יודעת, כי יכולה לבטוח בי, והנה באחד הימים באה אלי. אין לה לא מעון ולא כסף. גם ענין הניירות אינו מסתדר כראוי. מצבה בכלל מסוכן מאד. אני שמחה מאד, שיש ביכלתי לעזור לה במקצת. בדירתי גשארתי לבדי והיא יכולה איפוא להתגורר אצלי. מזדמנים אצלי גם יתר החברים הנעלמים, ואני לומדת לדעת את פירושה של ה"צלילה". החברים טרחו לסדר את גיירותיהם. כאן בפרוטקטורט דבר זה אינו פשוט כל-כך, כמו בארצות-כיבוש אחרות. בשביל יהודים קשור זה בקשיים, שאין כמעט להתגבר עליהם. תמיד מתיחות ואי-בטחון, חרדה ושוב חרדה, מלחמת עצבים בלתי-פוסקת — כאלה הם חיי "הצוללים". רובם עוזבים לבסוף את ארץ-החסות, במקומות אחרים המצב קל יותר. באה הצעה שאעבור גם אני למצב של בלתי ליגאלי. אני דוחה את ההצעה. התנועה החליטה ללכת עם העם, לעזור בכל מקום, עד כמה שהיד מגעת. אני מצייתת לתנועה. התנועה זוהי אנחנו, ובכן אנחנו החלטנו. מן טרוינשטאט מגיעים עכשיו גם כרטיסי-דואר רשמיים המכילים 30 מלים כל אחד. אנו יודעים, שרוב החברים נשארים בגיטו. כך אנחנו מחויבים בהחלט להישאר יחד, רק כך אנו מהווים איזה כוח. מוטב לי להיות אתם. העבודה בגן מגינה עלי במידת-מה. עדיין

קיימים המוסדות היהודיים, עדיין דרושים. אנו כאן. בינתיים שולחו באחד הטרנספורטים חולי־הרות שבבית־המחסה. אומרים, שהם הומתו בגאזים. ברור היה לנו, שאת האנשים האלה, הבלתי־מוכשרים כלל לחיים, ימיתו, אבל את ההמתה בגאזים לא יכולנו לתאר לנו. יסבורים היינו שאת האנשים "מחסלים" אי־שם בצדי־הדרכים. אמנם שמענו על אושוויץ; זה לא כבר נודע לנו, כי פאי — קיצור של השם פייארשטיין — חבר הנהגת "השומר הצעיר" שהשתתף במחתרת הקומוניסטית ונתפס—הומת שם ביריה. ידענו גם שמחנה הריכוז באושוויץ גרוע עוד יותר ממחנות אחרים, אבל לא היה לנו מושג כל שהוא על זה, ששם ובמחנות ריכוז אחרים בפולין קיימים מיתקנים ענקיים להמתת מיליוני אנשים בגאזים. ידענו, שנוראים הם הסבל והמצוקה בפולין, אבל לא יכולנו ליצור לנו שום מושג מכל גודל העינויים שם. כל זמן שהאדם עצמו, בחייו הוא, אינו נושא וסובל את כל זה, אין הוא יכול לתפוס את הדבר כמו שהוא בשלימותו. מצבנו לפי שעה בהשוואה לפולין הנהו עדיין טוב למחצה, על אף כל החוקים והיצורים וכל מיני ההתעללויות. מה הפלא, שלנו, יהודי הפרוטקטורט, היו עוד אשליות, אמונה בחיים.

בגן, שאני מוסיפה לעבוד בו, שירר שקט גמור, אבל, למרות השקט החיצוני, לא היה עוד שקט פנימי לבני האדם. הפועלים עזבו אחד אחד את הגן, נשארו רק עוד מעטים מן החברים הצעירים מלבד הגנן ואני. לפרקים, כשהגנן היה עובד בגן אחר של הקהילה, היתה כל אחריות העבודה מוטלת עלי. העבודה היתה עכשיו הדבר היחיד הנותן שמחה, והנה בשלהי הקיץ קבלתי יום אחד מן הארץ את הידיעה, שציפיתי לה זמן רב כל כך. זה שנתיים

לא שמעתי כלום על הורי ואחי, ועתה סוף־סוף זכיתי להתקשר אתם. 25 מלים ראשונות אלה היו בשבילי אוצר יקר לאין ערוך. מאז כתבתי להם בכל חודש. רק כעבור חצי שנה קבלתי שוב ידיעה מהם, ושוב אחרי חצי שנה — עוד ידיעה אחת, ואחר כך הידיעה האחרונה מן האח, מן החברים, מן הקיבוץ. המגע עם הארץ היה רופף כל־כך. רק משווייצריה היו מגיעות מזמן לזמן ידיעות על ה"דודה מולדת". את הידיעות היה מקבל יעקב אדלשטיין ומוסר לנו בשיחותיו אתנו. לעתים היתה באה איוו ידיעה מקושטא. כל מלה היתה יקרה לנו, היא שמשה לנו צידה לדרך. אז שלחתי את הידיעה האחרונה, את דרישת־השלום האחרונה לארץ, לפני השתתקותי הארוכה — אז באתי לטרוזינשטאט.

האשליה טרזינשטאט

בסתיו 1941 התחיל הגרוש של היהודים מחבל הפרוטקטורט לפולין. 5000 איש מפראג ו-1000 מכרנו הוסעו לגיטאות פולין. הנזלת הקהילה היהודית ניסתה על-ידי משאומתן, בעל-פה ובכתב, למנוע משלוח טרנספורטים נוספים לפולין, וניתנה הבטחה שאחרי 6000 אלה לא ימשכו בגרושים.

בינתיים פעל יעקב אדלשטיין לפי מגמתו. השקפתו היתה שתקוותם היחידה של היהודים בארצות הכיבוש של הנאצים במלחמה הוזאת היא — כוח העבודה שלהם. הוא ניסה להוכיח לגרמנים שבמחסור זה בכוחות עבודה, שנגרם ע"י המלחמה, יש ערך רב בהעסקת יהודי בוהמיה ומורביה בעבודה בתוך חבל הפרוטקטורט. בהתחלה (אחר הטרנספורט מאוסטרבה לניסקו, בסתיו 1939) נראה כאילו הצליח בהוכחותיו, ובזמן שרוב יהודי גרמניה ואוסטריה, המסוגלים לעבודה, גורשו לפולין, לא נשלחו יותר טרנספורטים מחבל הפרוטקטורט — עד אוקטובר שנת 1941. נוצר משרד-עבודה מיוחד במסגרת הקהילה היהודית בפראג, אשר עליו היה לבצע את סידורם של היהודים בעבודה. אחר-כך, למרות כל ההשתדלויות, כשנתגלתה המגמה של הנאצים לבודד את היהודים מיתר התושבים ולאספם במקום אחד, ביקש אדלשטיין להשיג את ריכוזם בשטח הפרוטקטורט. הנסיון הזה הצליח למראית-עין.

ב־4 לדצמבר 1941 יצאה קבוצה קטנה, ובראשה אדלשטיין והמהנדס צוקר, לטרזין. כולם היו חדורי תקווה שיצליחו למנוע את שילוחם של יהודי הפרוטקטורט לפולין — באם יוקם בטרזין גיטו, כפי שאז דמינו, בצורת עיר יהודית. כבר קודם החלו בהכנות קדחתניות, עובדות תכניות מפורטות, אשר אושרו על ידי המרכז להגירה יהודית.

* * *

להקים עיר יהודית — אינו אשליה! כשנעלו אחרינו בפעם

הראשונה שערי הקסקטין בטרזין הבינונו שמתכוונים יותר לבית-סוהר, מאשר לעיר יהודית. כאשר הגיע בימים הראשונים לטרזין ההאופטשטורמפירר גינטר ואדלשטיין טען בפנינו כי רומינו, ענה: „עכשיו, כשאתם, היהודים, יושבים בבוק—הראו את יכולתכם!” או הוחלט בינינו כי אמנם יש להראות את יכולתנו. התפקיד הראשי היה לעורר במאמץ עליון את האנשים מתרדמתם, לדאוג לסדרים שישמרו בפני מחלות, להקים מטבחים שיבטיחו הזנה הכרחית. להשיג מורגים — בעיקר בשביל חולים וילדים ולהיפטר מהלכוך האיום שביסה הכל. התחלנו בלי אמצעים אבל באמונה מלאה בהצלחתנו. לאחר שעברו הימים הראשונים, ימי זעזועים, מרירות וקנאה, נדמה היה שנצליח. החיים, הקודרים ומחוסרי שמחה, נכנסו למסלולם. לכל אחד הוקצה מקומו — גם לשינה וגם לחפצים שלו; כל אחד סודר בעבודה מתאימה, והעיקר: נוצרה אוירה של שלום. בכל זה הצטיין ביותר יעקב אדלשטיין. הוא רכש את אמון האנשים. השנאה אליו ולעובדים במחיצתו, שנתגלתה בימים הראשונים, לא רק פגה, אלא במקומה באה אהדה. בהדרגה רכש את הלבבות. כל אחד האמין באמיתות דבריו וראה בו את הנציג המתאים של הצבור אצל הגרמנים. הכל ידעו שאליו אפשר לפנות בכל שאלה, ראגה או טענה, יומם ולילה.

הגרמנים ראו ביעקב אדלשטיין, ובצדק, סכנה לעצמם ויראו מפניו, — יותר מדי היה מקובל על הציבור. על אף כל מאמציהם לא הצליחו ליצור תהום בינו ליתר התושבים. הכוונה שלהם היתה ברורה. אדלשטיין ציין לא פעם: הם רוצים להעניק לנו — ל„זקני העדה” — יתרונות שונים, בכדי שנשכח כי אנו נציגי תושבי טרזין ובכדי שנרגיש את עצמנו קשורים יותר אליהם. הם מעוניינים בשנאת הכל אלינו. לשם דוגמא: האוכל הוכן לכולם במטבח משותף. הגרמנים דרשו מטבח מיוחד בשביל העומדים בראש המחנה, בטענה כי גם בצבא הזנת הקצינים היא טובה יותר. אדלשטיין לא הסכים לכך. ותשובתם של הגרמנים היתה: „שיטות קומוניסטיות”.

בא ינואר 1942: כמה אנשים נדונו למוות, בגלל עבירה קלה על חוקי המחנה. „זקני היהודים”, מפקדי הקסקטנים היהודים, האנשים השומרים על הסדר וגינדרמים הוכרחו להיות נוכחים בזמן

הריגת האנשים. זמן־מה לאחר־כך, כשעמדו להוציא עוד אנשים להורג, הכריז אדלשטיין שלא יהיה נוכח בכך. הוא דרש את שחרורו מתפקידו, מכיון שבתנאים אלה אינו יכול להמשיך לשמש זקן היהודים. היה זה מעשה גבורה אישי מצדו. התפטרותו לא נתקבלה, אבל ברור שמעמדו אצל הגרמנים נתערער.

* * *

אותו זמן אירע הדבר הנורא — הגירושים הראשונים מטרזין לפולין. הכל היה, איפוא, לשוא; כוונת הגרמנים היא, אם־כן, להעביר את יהודי הפרוטקטורט לפולין, וטרזין לא שימשה אלא מחנה ריכוז. ולמה זה נסענו מרצוננו לטרזין? אמנם לכל שיקולים כאלה לא היה פנאי. היה צורך בעזרה. נגזזה עו אשליה אחת.

* * *

מה הדרך למנוע את הגירושים? אדלשטיין נשאר נאמן להשקפתו על הכנסת היהודים לעבודה. אנו צריכים להוכיח את "חשילות" כוח העבודה היהודי בשביל הפרוטקטורט. בכדי לשבור את הבידוד המתוכנן של היהודים, עלינו לשלוח כוחות עבודה מחוץ לטרזין ועלינו להשיג הזמנות מפירמות אריות. אנו צריכים להקים בגיטו בתי־מלאכה. — אולי זה יעזור לנו. היו אלה תכסיסי חלשים נגד כוחות עדיפים. הצלחנו לשלוח קבוצות עבודה למכרות קלאדנו ואוסליבן, לסלילת כבישים בבוצ'וביצה, ולעבודת יער בקהיבוקלט. גם בתי־מלאכה נוצרו. התעוררה תקוה כי יותן לנו לחיות איך־שהוא כאן, עד יעבור זעם. תקוותנו זו לא האריכה ימים — המשיכו בגירושים.

לילות ללא־שינה, שימוש רב בנייר, שפע של סטטיסטיקות, דיאגרמות וחומר שונה בכתב — וכל זה בכדי להוכיח שבגיטו יש חוסר כוחות עבודה, ושלא יוכלו, למשל, לטפל בחולים, באם יוסימו להוציא כוחות עבודה נוספים למזרח, וכי הדבר עלול לגרום להופעת מחלות מדבקות, אשר יסכנו את כל הסביבה וכו'. הרבה מאמצים ומעט הצלחה — אלה היו התוצאות היחידות. רק פעם אחת מנע אדלשטיין בעד שליחת טרנספורט ולפעמים השיג דחיה לזמן מה.

היינו עמדו תחת הרושם של הגירושים, ועבודתנו — בסימן המאמץ למניעת הגרושים או לכל־הפחות להרויח זמן.

ופתאום נצנצה שוב תקוה חדשה : באביב 1943 עמדו להיפתח תנויות ובתי־קפה. מה פירושו של דבר ? אדלשטיין ידע את התשובה. אנו צריכים לשמש הוכחה שהיחס של הגרמנים אל היהודים אינו כה גרוע. הם רצו להציג בפני העולם את האשליה של עיר יהודית. היה עלינו להשתדל בנהירות להרויח ממצבנו החדש. כבר אז חיכו הגרמנים לביקורים של ועדות בין־לאומיות, כבר אז דובר על אודות ההצגה אשר עלינו להציג בפני המבקרים מִן־חוץ.

אדלשטיין לא זכה להשתתף במשחק הזה. ב־9 לנובמבר 1943 נאסר ונאשם בעזרה לבריחת יהודים מהגיטו לחוץ־לארץ. ההוכחה : הדין־וחשבון על מצב הישוב לא התאים למציאות — חסרו בערך 50 איש. באו ימים קשים. התחילו לפקוד את כל הישוב, גם ילדים ונשים. יום אחד ארך המפקד 16 שעות רצופות, וכל זה בידיעת האסון המתקרב. הגיטו — ניטלה ממנו ההנהגה הקודמת. ההנהגה החדשה שנתמנתה — חסר היה האמון אליה מצד תושבי טרוין. אדלשטיין עצמו ידע על הגורל הצפוי לו. בדצמבר 1943 הוכנס עם משפחתו לטרנספורט שנסלח לאושוויץ. חבריו הקרובים ושותפיו לעבודה ביקשו להצטרף אליו. המפקח היהודי, אשר שימש מקשר עם אדלשטיין בבית־הסוהר, סיפר שאדלשטיין בכה בשמעו על גילוי הידידות הנו, אבל הוא אסר בהחלט על ידידיו להצטרף אליו.

אחרי דצמבר 1943 גבר יותר הדכאון בטרין. אפסה תקוה. עם צאתו של אדלשטיין נעלמה מהגיטו גם אוירת האמון. יחד אתו הוכנסו לטרנספורט גם כמה וכמה עובדים, אשר פעלו במחלקות שונות. מאותו יום ואילך היה נדמה, שחסר כוון בהנהגת טרוין וכי אינה אלא ממלאת פקודות שהיא מקבלת.

* * *

אביב 1944, „שיפור העיר“. כל טרוין דמתה לבית־משוגעים, תוקנו גנים ודשאים, נוסדו בתי־ילדים עם צעצועים ומושבי־זקנים, שופצו חדרי־דירה לתפארת, אולם לקונצרטים ותיאטרון, חדרי־נגינה וחדרי־אוכל. וכל זה למען הועדה של הצלב האדום הבין־לאומי שעמדה לבוא לביקור. אין להכחיש כי נהנינו במידת־מה מהסידורים האלה, אבל ידענו שזאת היא הקלה לשעה בלבד. היה זה ריקוד על הר געש.

כאותם הימים נודע לנו שמפקד המחנה ראם מסר לברלין על התגברות הסכנה בטרזין. לפי מסירתו מסתודדים הקצינים לשעבר של צבאות האומות השונות, בעיקר הקצינים לשעבר של הצבא הציכי. ברור היה, שהאשמה הנו בישרה לנו סכנה גדולה. זמן קצר אחרי זה התחילו ברישום הקצינים ולאחר־כך התחילו בטרנספורטים של... פועלים.

* * *

28 לאוקטובר 1944 וטרזין דמתה לבית־קברות. הכל קודר ומשמים. עיר בלי גברים, גם התמורה בטבע נתנה אותותיה. הקיץ הבהיר חלף והחורף הזועם ממשמש ובא, וסיכוי לגמר המלחמה אין. מה יהיה על הבעלים, הילדים, האחים והאחיות שלנו—הנתראה אתם? ובטרזין מתהלכות נשים אפסיות ומיואשות. עלינו להחזיק מעמד, בכדי שנזכה עוד להתראות עם משפחותינו. הנשים התחילו להוציא לפועל עבודות גברים הקשות ביותר. שיחות היום היו: היחזור בעלינו? המאמינה את בזאת? השאלות האלו חזרו אלפי פעמים. הם צריכים לחזור! אשליה?

* * *

אביב 1945.

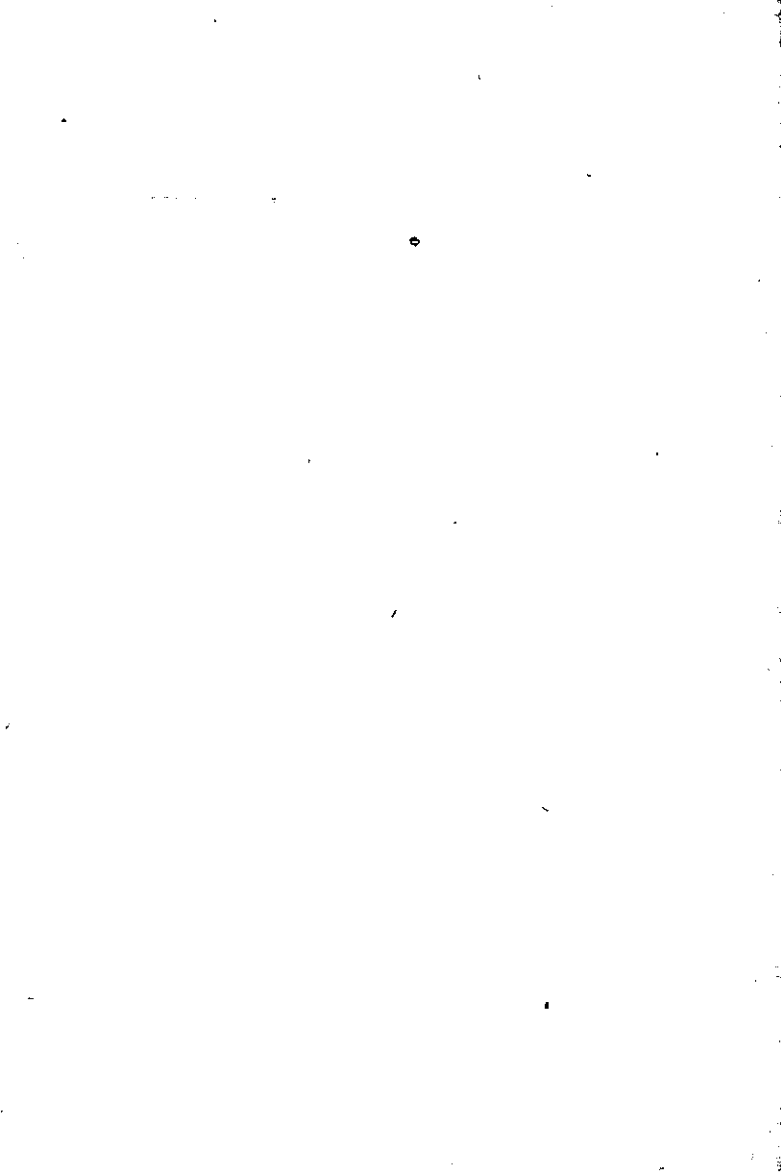
באחד מלילות אפריל נפוצה פתאום ידיעה כי אנשי ס.ס. הסתלקו ואנו עוכרים לרשות הצלב האדום. הדבר היה באמצע הלילה וכל האנשים יצאו לרחוב בשירה וקראו לחיי הרפובליקה הציכית החדשה, עד... שהופיעו אנשי ס.ס. מזוינים. שוב אשליה?

ב־20 ו־21 באפריל הגיעו לטרזין 15000 שלדי־אדם, מוזהמים, מורעבים, חולים ומדוכאים. הם באו הנה ממחנות ריכוז שונים בתהלוכות רעב ומות. כל התושבים יצאו לרחוב וחיפשו בין היצורים האלו, בתקוה ופחד, פנים מוכרות. היו אלו שעות גוראות. התקוה האחרונה לפגוש בעל, ילד או קרוב פגה... שוב אשליה — גמר של אשליה.

דכאון עמוק השתלט במחנה בו נמצאו אלפים חולי טיפוס וג'וססים: אנו צריכים לעזור בכדי להציל את השארית — בכל הכוחות. הנשים שבטרזין עזרו במפעל ההצלה תוך הקרבה עצמית גדולה.

ב־8 במאי 1945 שוחררנו עלידי הצבא האדום. אין שמחה
אמיתית בניטו, אין צהלה, רק הרגשה אחת — מאוחר, יותר מדי
מאוחר. רק באגדה השחרור בא ברגע הנכון.
המונצפציה של אדלשטיין לא היתה צריכה להיות אשליה —
לו המלחמה היתה נגמרת חצי שנה קודם. לו היה כך — היה רוב
יהודי הפרוטקטורט נצלים. שארית היהודים בשטח הפרוטקטורט
שלעבר — האין עליהם להיות אסירי תודה בעד חייהם לאשליה
של אדלשטיין?

קרית הבלהות

את הגיטו בוכל לתאר רק כפי שהוא נראה לעינינו. לעיני תושביו מן השורה. את הדין והחשבון המדויק והמוסמך על צורות האירגון של ההנהלה היהודית ויחסיה אל הגרמנים רוצות אנו להניח למומחים, שעבדו במוסדות המרכזיים ויכלו לראות את המתרחש מאחורי הקלעים. אין גם בכיונתנו להתעכב על פרטי הוועה, החלאה והשחיתות של האנשים. בהרצאתנו. שהיא אישית לגמרי, רוצות אנו קודם כל לתאר את הסביבה, שבה היינו אנו בעצמנו, ולהאיר ביחוד את עבודת "החלוץ" והינוך הנוער, שבה השתתפנו.

עלינו עוד להעיר, שקיים הבדל עצום בין הגיטו טרוינשטאט ובין "המבצר הקטן" טרוינשטאט. המבצר הקטן, לשעבר בית-אסורים צבאי, נמצא מחוץ לגיטו. זה היה אחד ממחנות-הריכוז המפורסמים לגנאי והרעים ביותר. במבצר היו בעיקר שבויים פוליטיים צ'כיים ובמחלקה מיוחדת יהודים מן הפרוטקטורט ונוסף עליהם יחידים מן הגיטו, שהושמו בכלא על עבירות שונות (לפעמים גם על עבירות מגוחכות מאד) כלפי החוקים המיוחדים. כל מגע בין המבצר הקטן ובין הגיטו היה בלתי-אפשרי. אבל היה ידוע לנו, שרק אנשים מעטים מאד יכלו לעמוד בעיגולים שבמחנה ריכוז זה. מזמן לזמן

יצאו משם טרנספורטים לאשוויץ אל מחנות הגברים ומחנות הנשים או ישר אל תאי הגזו.

קבלת הפנים.

ברדתנו מן הרכבת, קיבלו את פנינו לא אנשי הס"ס, כאשר יגורנו, כי אם יהודים. בתוך אלה היו גם חברינו, שעלה בידם להסתדר בתוך פלוגות הטרנספורט (לכך נחוצה היתה פרוטקציה מיוחדת), כדי לעזור לחברים הבאים, להציל את המטען, שבטרנספורטים אחדים נעלם לחלוטין. לאט-לאט נעה התהלוכה הארוכה מאד של אלף איש. קיץ. כל אחד עמוס משא כבד, כי לא רצו להפקיד את החבילות היקרות בידי זרים. החברים מתאמצים בזמן הקצר, הגשאר לנו עד הכניסה לטרזינגשטאט, למסור לנו ידיעות על מצב הגיטו ועל הצפוי לנו עכשיו, כי אל בית-הבדיקה (המכונה בית-הגניבה) בכניסה לטרזינגשטאט אסור להם לבוא. מתוך דבריהם איננו יכולים בכל זאת לתאר לנו הרבה, יש להם ז'ארגון מיוחד שעדיין אינו מובן לנו. בניגוד לכל האחרים, שאתם יחד באנו, איננו מרגישים, שאנו חסומים וגדורים מכל העולם החיצוני, להיפך—שמחים אנו, שנהיה שוב יחד עם חברינו, יהיו התנאים אשר יהיו. נכנסים אנו לתוך העיר. הקסרקטינים הגדולים, שאנו רואים קודם כל, עושים בסקירה ראשונה רושם מדכא, אבל בעברנו על פני הרחובות ובראותנו לפנינו עיירה נורמלית לגמרי, העושה רושם מיוחד רק בזה שאין רואים ברחובותיה שום נפש חיה, משתפר שוב מצב רוחנו. מבחינים אנו, שמבעד לחלונות הסגורים מזדקרים פני אנשים, מכירים וחברים רומזים לנו. ברחובות הצדדיים גדחקים המון בני אדם מאחרי שורת הזקיפים המהווים

את משמר הגיטו. הם מנסים בכל האופנים לעורר אליהם את שימת לבם של מכיריהם הבאים. מלווינו מסבירים לנו: „הוכרו עוצר על הרחובות — כך נהוג עם בואו של כל טרנספורט“. כולנו הולכים בדממה. שומעים רק פעם בפעם את הקריאות של משמר הגיטו: „לעמוד! — להמתין!“ עלינו לחכות לנחשלים, שבתוכם זקנים רבים, שאינם עוצרים כוח לצעוד יחד אתנו, כשמטענם על גבם. לפני קסרקטין אחד („בית־הגניבה“) עוזבים אותנו החברים המלווים. הם מעירים לנו שוב, שלא יפול רוחנו מפני הרשמים של „בית־הגניבה“. אחר כך לא יהיה רע כל־כך, בגיטו אפשר כבר עכשיו לחיות חיים טובים למדי. לזאת כבר שמנו לב בעצמנו. ציפינו לראות כאן דמויות כחושות בלבוש רע, והנה — האנשים נראים תקינים, לבושים כהוגן, יש אפילו נשים מקושטות.

בית הבדיקה. אנו נכנסים ישר לתוך מרתפים ריקים ואפלים של הקסרקטין הישן. טוב היה שראינו קודם את העיר ושהחברים הכינו את לבנו קודם לקראת הצפוי, כי מה שאנו רואים עכשיו איננו מעודד כל עיקר. החדרים מלאים וגדושים. האנשים אינם זזים ממקום חבילותיהם, הדאגה לקניניהם גדולה מן הצמאון, המציק להם מכבר. נדחקים אל הבדיקה, רוצים כבר לצאת מתוך החדרים האיומים האלה. את בדיקת החפצים אפשר לעקוף יפה מאד, אבל את בדיקת הגוף בשום אופן לא. היא מוצאת לפועל גם בידי ז'נדרמים צ'כיים וגם בידי נשים גרמניות, הקרויות „ברוסקי“ (בצ'כית—חיפושיות). חפצים יקרי ערך, כסף, תרופות ועוד דברים רבים שונים, הכל לפי מצב רוחם של הבודקים, נלקחים מאתנו. אחר־כך מקבלים פתק להנהלת הדירות וכרטיס מזון.

אחרי שעות רבות נפטרים סוף-סוף. מוליכים אותנו אל האוביקציות (חדרי-מגורים מכל הסוגים). כאן כבר נודע לנו, מהו וויטמין פ. (פרוטקציה). מי שיש לו "דוד" במועצת המפקחים או במטבח, מקבל מעון טוב יותר. את האחרים משכנים על גגות הקסרקטינים או גגות הבתים. שוכבים על הרצפה על שקי קש או על מזרון קצר (לפעמים אף זה אין) צפופים ולחוצים זה לזה. ככל שירבה מספר החבילות, כן ימעט המקום לישון. קאוראלטות (מיטות בעלות קומות אחדות) יש רק בקסרקטינים. — ההסגר על הרחובות בוטל, יכולים אנו להתהלך בעיר ככל אוות נפשנו.

החברים מספרים איזה מאורע גדול היה זה בשביל הגיטו ביטול ההסגר המתמיד על הרחובות והקסרקטינים. כחצי שנה אסורה היתה היציאה מן הבתים, פרט לאלה שבידיהם היו רשיונות.

עוד לפני זמן קצר היתה העיר כולה, חוץ מקסרקטינים אחדים, מיושבת אריים. עתה יושבים אנו לבסוף בינינו לבין עצמנו. מרגישים אנו את עצמנו כאן כמו בתוך שלנו, יותר מאשר בפראג. הלחץ התמידי פג, אנו יכולים לשוחח ברחוב באופן חפשי, להיפגש בכל מקום עם חברים ומכירים. עוררה את תשומת לבנו העובדה, שכל האנשים נחפזים. זמן רב לא יכולנו עדיין להתרגל לצחנה המיוחדת, המהווה תערובת של ריחות תפוחי-אדמה רקובים, סיד כלורי, מחראות ושאר ריחות שאין להגדירם. העיר הקטנה על כל מוסדותיה, המחושבת לאוכלוסיה בת 6000 — 7000 נפש, איגה יכולה משום בחינה להספיק לאוכלוסיה, שגדלה בעת האחרונה עד ל-55000 נפש.

הולכים אנו להביא את מטעננו הגדול, שנבדק כבר ונשאר משוטח בחצר גדולה של הקסרקטין. כשיש לאדם מזל, הוא מוצא את חפציו, אם כי לרוב הוקל משקלם. אחר כך הוליכו אותנו לבית החלון שבקסרקטין הסודטי. בתחילה לא קל היה להתמצא בגושי הבנינים הענקיים האלה. בדרך כלל מכילים הקסרקטינים 1—3 חלקי בנין המוקפים חצרות גדולות והמחוברים זה אל זה במבואות ומסדרונות. הבנינים הם בעלי קומה אחת או שתי קומות. במסדרונות הארוכים אין אנו מוצאים את ידינו ורגלינו, על אף הסימון במספרים. הקסרקטין הסודטי, עריסת הגיטו, מכיל מעונות לגברים. באותו זמן היו שני חדרים שהיו מיושבים רק על ידי חברינו — החדרים 53 ו-75. שני בתי-חלון אלה נעשו עתה למרכז התנועה. מתקבצים בהם החברים המוסיפים לבוא לטרוזינשטאט בלי הרף, מתאספים שם גם אלה שאינם יכולים לגור שם. הם משלימים לנו את הידיעות המצומצמות, שקיבלנו עוד בפראג.

פני טרוזינשטאט

בעת הראשונה היו הגברים והנשים מופרדים אלה מאלה בהקפדה מרובה ומשוכנים בשני קסרקטינים שבשני קצות העיר. רק גברים מועטים, שנשלחו למלא עבודות מסוימות בקסרקטין הנשים, היתה להם הזדמנות לראות את נשיהם.

בתחילה היינו ישנות על הבטון החשוף, מהקירות נטפו מים. סבלנו רעב (אז עוד לא אולפנו לזה). היה לנו פנאי לחשוב על הרעב יום שלם, כיון שלא עבדנו עדיין, וזה היה הדבר המעיק ביותר. רק נשים מאושרות מועטות

נשלחו לקילוף תפוחי אדמה והן יכלו גם לבשל להן מרק
 מהקליפות. באמצעות האריים, שגרו עוד בעיר, נסינו
 לקיים קשרים עם העולם החיצוני. האוכלוסיה המקומית,
 שהיגרה מכאן לאט-לאט, ראתה את היהודים כאחים
 לצרה והיתה נכונה לעזור להם. על-ידי האוכלוסים
 האריים נשלחו חבילות, ובתיוכם סודרו פגישות עם בני
 המשפחה, שבאו לביקור בלתי-ליגאלי בטרזינשטאט. זה
 היה מסוכן מאד. פעם תפסו אנשי הס.ס. מכתבים
 שנשלחו באופן כזה מטרזינשטאט. הם דרשו מכותבי
 המכתבים עלומי-השם שיודיעו על עצמם מרצונם הטוב,
 וכל רע לא ייעשה להם. הודיעו על עצמם 16 איש. זה
 היה ציד מוצלח, כי בידי הס"ס היו רק שני מכתבים.
 הצעירים האלה נתלו. הכריחו את רוב הגולים ובראשם
 מועצת הזקנים לראות את ההוצאה להורג בחצר
 הקסרקטין. את ההוצאה להורג לא היו הגרמנים מבצעים
 בידי עצמם, לכך מוכרח היה להתנדב יהודי. הפעם היה
 התליין אחד שעוד לפני כן היה מתעסק בגופות המתים
 (אמנם רק כעוזר בשעת הניתוח). אותו יהודי, פישר שמו,
 שנשאר לו הכינוי — תליין, נעשה לשליט בלי-מצרים
 בגיטו. הוא היה משיג את כל חפצה כי פחדו מפני
 אכזריותו הגדולה לאין שעור.

הגיטו במובנו האמיתי לא היה בעצם קיים עדיין.
 לגרמנים דרושים היו כוחות עבודה מחוץ לגיטו. לכן היו
 נשלחות פלוגות לעבודת-חוץ. קבוצת גברים
 נשלחה אל קלאדנו לעבוד במכרות הפחם. כיון
 שהאוכלוסיה המקומית שם היתה קומוניסטית, אפשר היה
 לחברים בפראג לבוא בעזרתם בקשרים עם אנשינו
 ולעזור להם בחבילות. באותו זמן נשלחה קבוצת נשים

אל קריבוקלאט לנטיעת עצים וגם שם היו לנו קשרים עם חברינו שבחוץ. בחדשים אלה עברו את בית-הבדיקה בטרזינשטאט טרנספורטים רבים, שהמשיכו את דרכם הלאה מזרחה. אחדים מטרנספורטים אלה (הקרויים טרנספורטי-בוק) אולצו בלי כל הודעה מוקדמת להיכנס לבית הבדיקה, ותיכף אחרי הבדיקה הובלו הלאה. הגיטו לא יכול עדיין לקלטם, נשארו מהם בטרזינשטאט רק יחידים, שהיתה להם פרוטקציה. מחברינו רק מעטים נסעו הלאה, כיון שבהנהלה ישבו גם אנשינו, שרצו לרכז את החברים בטרזינשטאט, כדי לשכלל בעזרתם את הגיטו ובעיקר כדי לקיים את ליכוד התנועה. מתחילה נשמעו תלונות כלפי אנשינו אלה מצד חלקים ביהדות הצ'כית, שהיתה מיוצגת בהנהלה בכמות קטנה. הם לא רצו להביך, שהאנשים האחראיים שלנו, שהתנדבו ללכת לטרזינשטאט, עשו זאת מתוך עמדתם החלוצית, והיתה להם איפוא הזכות להגן על תנועתם.

חברינו, שעוד קודם היו פעילים בעבודת החינוך, התחילו מהרגע הראשון, שבאו ילדים אל הגיטו, לדאוג להם. בקסרקטין המאגדבורגי (בנין ממשלתי של הגיטו) ובקסרקטין הסודטי סידרו החברים מעונות נוער. כך הונח היסוד למפעל העזרה לנוער, שהתנהל על ידי גונדה רדליך, פרדי הירש ופריץ פראגר. מתחילה קבעו תכנית ללימוד ולעבודה. לא קטנים היו הקשיים וההתנגדות מצד חוגי היהודים הצ'כיים, שמתוכם בא חלק מילדים אלה. אבל כיון שבתנאים הרעים של הימים ההם, שום איש, זולת חברינו, לא הודיע על נכונותו לעבוד בענף זה, יכלו החברים להגשים את תכניתם.

לאחר שהיגרו מן העיר האריים האחרונים, יכלו

כמה אנשים לעבוד מן הקסרקטינים, הגדושים יותר מדי, אל הבתים. טרנספורטים, שהוסיפו לבוא בלי הרף, לא היו נאלצים להמשיך תיכף את דרכם. חלק מהם הוכנס לגיטו, שהשתרע עתה על-פני כל העיר. כל האנשים המסוגלים לעבוד נתמנו לאט לאט לעבודות שונות הנחוצות בשביל הגיטו. מלבד זה יסדה המפקדה על-פי הצעת יעקב אדלשטיין (שרצה על ידי כך להגן מפני הטרנספורטים על מספר אנשים גדול יותר) בתי-מלאכה, שנקראו *Produktionen*, לעבוד בהם בשביל הגרמנים. "החלוקין" כתנועה עדיין לא מצא באותו זמן צורה ארגונית מוצקת. חוץ מן החברים הפעילים, שעבדו במשרדים ובהדרכת הנוער, נמצאו יתר החברים רק בחוגים מצומצמים, שלא היו קשורים ביניהם בקשר אמיץ. לא היה עדיין שום מרכז בשביל הקומונות, שנוצרו באופן ספונטני. משום כך עוד היו קיימים הבדלים חמריים בין קבוצה לקבוצה. המרכז עוד נמצא בפראג. התנועה החלוצית, ששנתה פעם בפעם את מקומה, התקבצה שוב רק לאט לאט. זו היתה המסקנה מקיצור הרצאותיהם של החברים.

הבה נתבונן עתה ביתר פרטות אל מעוננו. החדר הארוך והצר הוא אפלולי גם ביום. כל מקום זעיר מנוצל. אצטבאות המשכב בעלות שלוש הקומות, העומדות צפופות כל כך, שבמעבר שביניהם אינם יכולים בשום אופן שני אנשים לשבת יחד זה מול זה, מגיעות כמעט עד לתקרה. גובה כל קומה אינו גדול במידה מספיקה, כדי לשבת ישיבה ישרה. בין האצטבאות, סמוך להן וממעל להן, תלויים בכל מקום בגדים. אם נשאר עוד מקום פנוי כל שהוא, קובעים בו קרשים קטנים, וזהו המקום

היחידה, שאדם יכול לשים בו את מטלטליו, מי שיש לו יותר חבילות, עליו להניחם בתוך המיטה ולישון עליהם. כל מיטה היא מחסן של גרוטאות ובלאי. ליד השולחן הקטן העומד אצל החלון, אין די מקום בשביל כל האנשים. ובכן אוכל כל אחד אתי מוזגו על מיטתו. חדר זה הוא בכל זאת נקי ומסביר־פנים יותר משאר חדרי הקסרקטין, שברובם האנשים זרים זה לזה ואינם מתחשבים זה עם זה, פוסעים בנעלים מלוכלכות על גבי מיטות הזולת כך, שדרי האצטבאות התחתונים מרגישים את הלכלוך על ראשם. כאן, בחדר זה, מרגיש כל אחד את עצמו כמו בביתו, יותר מאשר ביתר החדרים המשותפים להמונים והמכילים 300—50 איש כל אחד. כאן שוררת רוח של אחדות, לחברים יש תבנית משותפת אחרי העבודה, שיחות, חוגים, גשפים.

עתה נצא מן החדר, כי הגיעה שעת חלוקת מנות המזון. המטבחים הענקיים נמצאים רק בתוך הקסרקט־טינים, ואף האנשים הדרים בבתים, הקרויים גושים, מקבלים את מזונם בקסרקטינים. אנו מוצאות כבר לפנינו תור ארוך לאין־סוף. האנשים חסרי־הסבלנות צועקים ורוגגים על שהמזון עדיין אינו ניתן. לפעמים יש לחכות שעות שלימות לקבלת האוכל, ויקרה גם, שלבסוף אין כלום בשביל האחרונים בתור.

יש ופתאום מועף אחד מתוך התור: האיש העומד מאחרינו גילה על צוארוננו כינת־בגדים. הנפגע מבטיח בהק־צדקו שהוא אינו אשם, והוא מאשים את שכניו, שהדביקו בו את זאת. „במולדתי היתה לי חוילה ושלוש משרתות, ועתה מעיו חדל־אישים שכזה להתיחס אלי כך!“ — זמן קבלת האוכל מקפל בתוכו חלק גדול של

היום, העובר בחזיתות־האכילה האלה. לעובדים טוב יותר, כי להם זכות מיוחדת ואין הם צריכים לחכות לאוכל זמן רב כל כך. גשים וזקנים עלובים, שאין להם פרוטקציה ציה אצל שום טבח, עומדים מסביב ומתחננים לתת להם את המרק, שאינו ראוי לאכילה. האנשים יושבים סביב־סביב על הקורה ועל הבאר שבחצר ודולים בכף את התבשיל מן הסיר ואוכלים. אבל הקיבה הנוהמת אינה באה אף פעם על סיפוקה אחרי האכילה. למען ידע כל אחד לקרוא בשם את האוכל שבספלו, כתוב השם יום יום על לוח קטן. הארוחה היא תמיד בת מנה אחת, אפילו אם ישנם שני מאכלים, כי לכל אחד יש רק ספל אחד. התפריט הוא על הרוב עונתי: יש עונות שבהן שולט מזון מסוים, למשל, העונה של מרק־העדשים המפורסם והמהולל (מים עכורים, בעל משקע אפור שאין להגדיר את טעמו). אחר כך באה עונת מרק־האפונה (אותם המים בעלי צבע צהוב), ביום שלישי וביזם ששי יש כופתה ברוטב או בקרם. בתחילה היתה הכופתה קטנה, בלתי מבושלת כל צרכה מבפנים ואפורה מבחוץ. אחר כך נעשתה גדולה יותר, לבנה וקלה, אך לא השביעה. אחר כך היה לנו פעם בשבוע יום חג, משום שבמקום הכופתה באה בו עוגה בקרם. בשאר הימים באו שוב תפוחי אדמה שחורים ורקובים במיני רוטב, שאי אפשר היה לעמוד על טיבם, גריסים, דוחן, כוסמת ומין מאכל, שטעם בשר לו והיה מכונה האשי. זה היה השיא של פינוק בשבילנו: מאכלים אלה בצרופים שונים ניתנו לנו במשך כל 3 וחצי השנים. יתר מנות המזון, חוץ מקפה שתור (שפך פושר של עולשיץ) בוקר וערב — לפעמים היה מרק גם בערב — היו מזבאות אל הדירות: קילוגרם לחם לשלושה ימים,

6 דק"ג מרגרינה לשבוע, 5 דק"ג סוכר, רבע פשטידה — זוהי הנורמה. אחר כך התקינו דירוג בתזונה. העובדים מקבלים מזון יותר מהבלתי עובדים, וניתנות הוספות לחולים. חלוקה זאת היא תקנה פנימית של ההנהלה היהודית לכן היא נעשית על חשבון הבלתי עובדים הזקנים. כאן יש לומר מלים אחדות על דבר הבטחון. למשמר הגיטו היה בטרזינשטאט אופי שונה קצת מבכל יתר הגיטאות*). מחשבתו של יעקב אדלשטיין היתה לעשות את המשמר הזה לפלוגת-הגנה מפני הגרמנים. והמשמר גם מילא את התפקיד הזה. רוב אנשי משמר הגיטו היו חיילים וקצינים לשעבר. נבחרו אנשים מהוגנים ומהימנים. היו לנו במחלקה זו 15 חברים.

הגרמנים היו עורכים חפזים, כדי למצוא את "השוק השחור" (סיגריות, כסף ושאר חפצי ערך. נשק וידיעות לא חיפשו בעצם.) תפקידו של משמר הגיטו היה להזהיר במועד הנכון ולשמור מפני פורענות. למשמר הגיטו היה חופש התנועה גם בשעות העוצר המוטל על גושי הבתים והקסרקטינים. בשעת בוא טרנספורטים היו הם היחידים, שיכלו, מלבד עזרתם הכללית לטרנספורט, להחיש עזרה ליחידים (לשאת חבילות וכו'). תפקידם העיקרי היה למנוע גניבות במקומות הפומביים (למשל, לשמור על החבילות בבוא הטרנספורט או על העצים במגרש העצים.) לשם מלחמה ב"סחיבות" הגדולות במשק צרכי המזון וביתר המחלקות נתמנו שני סוגי משטרה: "ווירפו" (ווירט-שאפטס-פוליצי — משטרת המשק) ו"קריפו" (קרימינגל-פוליצי — משטרה פלילית).

* המדים היו דומים לאלה שבשאר הגיטאות: כובע-מגן בעל שוליים צהובים, תו G. W. (משמר הגיטו) ובתוכו מספר.

ידוע היה, שלגרמנים כמה בלשים בתוך הגיטו, חשבו גם על סילוקם, אולם נמנעו מזה. אחרי מרד ווארשה, שדבר ברור לא ידעו על אודותיו בגיטו, הוקטן משמר הגיטו. כל הקצינים והגברים שלמטה מגיל 45 מוכרחים היו לעזוב את המשמר. הגרמנים התכוננו.

קו אופיני בתמונת העיר היוות אמצעי-התחבורה היחידי שבתוך הגיטו — עגלת המתים, המובלת בידי בני אדם. בה היו מעבירים את הכל, החל מלחם וכלה בגופת-למתים.

ההבדלים הסוציאליים היו מעוררים כאן את שימת לבו של המסתכל, אף של המסתכל השטחי, ביתר יתוקף מאשר בחיים הנורמליים. כאן רואים המוני זקנים, עלובים וחסרי-ישע, מזוהמים ומוכי-כינים. (יש לציין קודם כל את הווינאים והגרמנים שעוד בביתם שילמו את המגיע בעד "מושב הזקנים" בטרזינשטאט). בחדרי המגורים נמצאו גם אנשים, שהיו להם אתם צרכי מזון עוד מן הבית, שהיו להם קשרי-חוזן או כסף, וגם אנשים שהיו להם הכנסות צדדיות. אלה יכלו לבשל לעצמם תבשילים גוספים. לעתים קרובות לא היה להם כל צורך לגנוע במזון הניתן להם, בו היו משלמים לאנשים, שעשו להם תמורתו שירותים שונים. לעומת זה היו אנשים מחוסרי-כל.

בקסקטינים וכמעט בכל הבתים סודרו מטבחים חמים, אף כי אסור היה להבעיר אש בחדרים המשותפים. אבל השתמשו לשם כך בטכניקה החדשה:

בטרזינשטאט היתה, כמובן, בורסה שחורה ובשביל אנשים "זריזים" היו כאן אפשרויות בלתי משוערות. יש להבדיל בין מבריחים ותגרים גדולים לבין קטנים. הגרמנים, כמובן, לא היו צריכים לדעת על כך, כי על

החזקת רכוש של מארק אחד או שתי סיגריות יכול היה
 אדם להינדון למאסר ולגירוש. אנשים שהבריחו הרבה
 כסף, יכלו תמורתו להמציא לעצמם בנקל את כל הדרוש.
 היו גם אנשים, שבגלל יחסיהם הטובים עם העולם
 החיצוני עשו עסקים גדולים מאד. מאת אנשים מחוסרי-
 אוכל שבגיטו היו הם קונים בנייד עדשים (או בספלי
 מרק אחדים) תכשיטים יקרים, שבעליהם הצליחו להצילם
 ושיני זהב, שנושאי המתים הוציאו בגניבה מפי המתים.
 סחורה זו היו הם מוכרים מחוץ לגיטו במחירים טובים.
 הז'נדריה הצ'כית היתה בעצמה המקשרת בעסקים אלה.
 היו גם אנשים בתוך הגיטו, שניהלו מכאן עם העולם
 החיצוני עסקים גדולים, שלא היה להם כל יחס אל הגיטו
 בעצמו. וסמוך לאותם האנשים יש ושכב על ספסל-השינה
 אדם גווע כמעט ברעב, מפני שהוא מוכרף לחיות את
 נפשו במנת האוכל הרגילה הניתנת לו, או אפילו במנה
 מקוצצת. אל העשירים האלה היו נמשכות נשים, שרצו
 בתוך הצרה והמצוקה למצוא את אושרן הגדול. מצד שני
 היו המבריחים והתגרים הזעירים עושים מסחר בסיגריות
 ובמצרכי אוכל, שהיו "סוחבים" ממקומות עבודתם. מחיר
 הלהם, למשל, היה מתנדד בין 1000 ובין 2000 כתרים.
 הנהלת הגיטו נלחמה בתופעה זו, אך לשוא, כי גם הקריפו
 (המשטרה הפלילית) היתה משוחדת ורק את הנוכלים
 הקטנים היתה מסגירה לבית-הדין של הגיטו. הדמורלי-
 זציה הגיעה לשיאה בעיקר בחוגים אלה. בגיטו לא היו
 כמעט כל חיי-נשואין תקינים. ראשית, הפצו "לההנות
 מן החיים" לפני "בעילת השער". מקום ל"פגישות" היה ע"פ
 הרוב במרתפים הצרים של הקסרקטינים, במקרה הטוב
 ביותר — בקומה השלישית של המיטות בנוכחותם של

יתר הדיירים. שנית, היתה העמדה החמרית מכריעה לפעמים גם ביחסים שבין בעל לאשתו.

מלבד "הסחיבה", מתוך הרכוש הכללי, אירעו גם גניבות קטנות בין האנשים לבין עצמם, שהיו באות לפני בית-הדין של הגיטו. אכן לבית-דין זה היה טורח רב בהוצאת פסקי-דין על גניבות, עלבונות ועסקי גיטין. פשעים גדולים, כמו רציחה ומכת-מוות, היו בגיטו בלתי-ידועים לגמרי. יעקב אדלשטיין היה אחד המועטים בהנהלה, שהיה בעצמו נקי-כפים ורחוק מקבלת-שחד, ומשום-כך יכול היה במלוא הסמכות להילחם בתופעת-השחיתות הזאת.

היגינה ובריאות.

נוסף על הזוהמה הפנימית, נמצאו אנשים רבים מאד בלתי נקיים מן הצד החיצוני. אמנם בתחילה היו הסידורים ההיגייניים בגיטו לקויים מאד, אך בכל זאת היתה אפשרות לכל אחד לשמור על נקינותו. בחורף היה מובן יותר, אם בני אדם לא רצו להתרחץ בחצר או בחדרי-רחיצה קרים ככפור מחשש הצטננות. הטרנספורטים של הזקנים מגרמניה ומווינה, שבאו בקיץ שנת 1942 לא מילאו מעולם אף את הדרישות הפרימיטיביות ביותר. הם הביאו אתם את כינת-הבגדים והיוו את אחד המקורות למחלות אפידמיות. אחר כך הורחב בית-המרחץ המרכזי, ששימש קודם לצרכי הצבא, והיתה כבר אפשרות לקבל מקלחת חמה. אנשים עובדים קיבלו מחזור של כרטיסי-רחיצה. כמובן, דרושה היתה פרוטקציה, כדי להגיע לתור הרחיצה לעתים קרובות יותר, מאשר פעם בחודש. אולם שוב נעדרו הזקנים, שבשבילם היה הדבר נחוץ ביותר;

לבסוף, במפעל ביעור־הכינים, מורקו ושופשפו הזקנים בעל כרחם. — מהלקת הביעור היתה מוסד חשוב עד מאד, שבמאבק עקשני וממושך גברה ידו על הכינים. בין רופאי הכינים, שכל דייר היה מחויב להיבדק על ידיהם, היו גם רופאים לשעבר, שלא סופחו למפעל־הבריאות הכללי משום זקנתם המופלגת. אם אך נמצא כינה אחת, היה נושאה בא עם כל אשר לו אל מרחץ־הביעור, וחפציו נמסרו לחיטוי. חבר העובדים בביעור, לבושים בגדים לבנים וסגורים באופן הרמטי, היו באים מזמן לזמן אל הקסרקטינים והבתים לנהל את המלחמה בפרעושים ופשפשים, אך כאן לא האריכה ההצלחה ימים. בקיץ ישנו רוב האנשים בחצרות ובמסדרונים של הקסרקטינים, כדי להימלט מפגע הרמשים. דבר זה שימש נושא יפה בשביל הקאבארטים לשעות הפנאי.

כבר רמזנו על זה, שגם מערכת הביוב היתה בלתי מספיקה, המחראות ובתי־הכסא, שתמיד עמדו לפניהם תור ארוך, לא יכלו בשום־אופן להיות מוחזקים בנקיון גמור, על־אף הטיפול המתמיד של משמר בתי־הכסא, והיוו גם הם קִנְת־חלואה.

על אף המצב הנורא בגיטו, ביחוד מבחינת אמצעי־העזר הרפואיים הבלתי־מספיקים בהחלט, נעשתה פעולה עצומה והושגו הוצאות כבירות בזכות העבודה מתוך מסירות־נפש של חלק מהרופאים והמטפלות. אמנם בזמן שבגיטו היה עודף אוכלוסים, עד 60,000 נפש, לא הספיקו לפעמים לטפל בישישים ובחולים ההולכים למות. אך במשך הזמן הוקם מנגנון מתאים. סודרו אמבולנסים מכל הסוגים, בתי־חולים ובתי־נכים בקסרקטינים ובגושי הבתים. באולמי־הניתוח היו מבצעים ניתוחים קשים ביותר

במכשירים פרימיטיביים ובאמצעי חיטוי בלתי מספיקים, פקחו עיני עיורים, נותחו בהצלחה ילדים פוזלים, מה שאי אפשר היה לשער בתנאים השוררים בגיטו, שלעתים קרובות חסרה אפילו תחבושת לחיבוש פצעים.

אבל היו גם רופאים כאלה שראו את מקצועם רק כראות עסק מסחרי, הם התאמצו להיטיב את מצב עצמם על ידי מזונות-החולים ועל ידי מיקח שוחד ונלחמו במוות רק תמורת תשלום מתאים.

בבתי-הגושים היו הרופאים מעטים, כי הס"ס לא הרשתה למנות שם מספר מספיק של רופאים. לעתים רחוקות היה נמצא הרופא, כשהוא היה דרוש, והיו אפילו מקרים שהרופא מנע את עזרתו, כשבן-המשפחה המיואש בא להזמין, בהעירו: "תוא כבר ימות בלעדי, אין לי עכשיו פנאי!"

חדרי-החולים היו מערות-עינויים בשביל אלה, שאי אפשר היה להצילם ושלא היו להם יחסים. את הטיפול בתוך חדרי-החולים אלה צריכות היו לבצע נשים שלוחות על-פי צו מ"המאות" שלהן, כי מטפלות מתנדבות לא נמצאו למטרה זו. הם מתו על הרצפה המלוכלכת, גוועו ברעב ומחולשה, מוכי-כינים, מזוהמים בתוך צוואתם — עזובים. קרוביהם, שאליהם הופנו קריאותיהם, לא שמעו עוד את אנקותיהם האחרונות. בין המטפלות נמצאו נשים קדושות, שרצו להקל על הזקנים את שעותיהם הקשות האחרונות. אבל נמצאו גם כאלה, שאטמו את אזניהן משמוע את הצעקה וסתמו את בחיריהם מפני הצחנה, ניצרו מעליהן את היד הצנומה האוחזת בהן ברעדה, גזלו מפי הגווע את מנת-מוגו האחרונה ובצאת נשמתו החביאו את הבילותיו, בטרם יופיע מישהו מקרובי המת. למחרת בבוקר היו

מודיעות בשעת הגשת הדין-וחשבון: „אמש אחרי חצות נפטר“.

בשנת 1942, כשבאו לטרונינשטאט הטרנספורטים הגדולים של הזקנים, מתו יום-יום עד 250 איש. הם לא יכלו להיקבר במהירות מספקת; לפעמים צריכים היו בני המשפחה לחכות שבוע ימים, עד שיוכלו להביא את המתים למקום מנוחתם האחרונה. בשעת הקבורות ההמוניות היו מטענינים על עגלה 40 ארונות בבת אחת. הקרובים רשאים היו ללוותם עד השער שעל גבול העיר. האולם, שבו היה הב העדה נושא יום יום את נאומו האחד ובו במקום היה אומר את הקדיש המזועזע ביותר, היה מסדרון מקומר אפולולי ארוך, בתוך החפירות. לנשאים בחיים אסור היה אפילו לומר קדיש בהלווית קרוביהם. — ליד הקברים המשותפים, הרחק מאחרי העיר, היו פותחים את הארונות וּמְשַׁכְּבִים את המתים ערומים זה אצל זה, כי לא היו מקבלים די עצים לעשות ארון לכל אחד. הקברנים עמלו עד להתעלפות, לא הספיקו אף המתנדבים, שאחרי עבודתם עשו את השירות הזה לציבור. כל המאמצים לקבור את המתים במהירות מספקת לא הצליחו. באולמי המתים, שהוקמו על רגל אחת, שכבו שלדים, מכוסים בסמרטוטים מלוכלכים, ומספרם היה עצום כל כך, שהס"ס עצמה צייתה לבנות בית-משרפה למתים, מפני סכנת המגפות. קופסות-הנייר, המכילות שרידי האפר, נטמנו ב„חורשת-הקופסאות“, שבה, כמו בשדה הקברות המשותפים, לא היו רשאים לבקר אף פעם.

מחלות רבות, שבחיים נורמליים משפיעות הן ביהדות, קיבלו בטרונינשטאט אופי אפידמי, מחמת חיי הצפיפות. הליכלוך והרעב השלימו את המלאכה. מאידך גיסא,

המחלות, שדרכן להביא את המוות, הראו בטרזינושטאט סימפטומים קלים יותר.

למחלה הנפוצה ביותר, למחלת הדיזנטריה, לא היתה שום תרופה, כי את האמצעי היחידי, די אוכל, אי אפשר היה לספק לאלפים הרבים. זמן רב סבלו האנשים ממחלת אימפטיגו (מחלת-עור, שנגרמה על ידי לכלוך וחוסר ויטאמינים) — לא היה די משחה ותחבושת. בשנה השניה באה מגפת טיפוס, שהפילה חללים רבים ביחוד בקרב הילדים ובני הנעורים. אחרי התאמצויות רבות עלה סוף סוף לשכך את המגפה על ידי בידודים של החולים וגושאי-החידקים, על ידי בדיקת בריאותם של עובדי המטבח וכו'. באה גם מחלת הצהבת בצורת אפידמיה. איך לשמור על דיאטה, אם אין בכלל מה לאכול? הדיאטה היתה כלולה בסוכר (5 דק"ג בשבוע) ובלחם קלוי. — על-ידי תקנות חמורות הצליחו לעצור את התפשטות שיתוק הילדים, שהצטמצמה במקרי-מוות מעטים בלבד. התפשטו אסכרה ושנית. האחרונה והפלאית שבכל האפידמיות היתה האנצפאליטיס (Encephalitis — מין שפעת). בתחילה אי-אפשר היה להבחין בשום סימני מחלה ברורים. החולים היו מתהלכים ירחים שלמים במכאובי-ראש נוראים ובהרגשת צורך גפרו, בלתי טבעי, לישון. רק לאחר שהופיעו בהמון סימנים מעוררים שימת-לב (כגון הפרעות בשיווי-המשקל, פזילה, עיקום-הפה וכו'), אפשר היה לקרוא את המחלה בשמה הנכון. כל העיר עמדה זמן רב בסימן הפסיכוזה של אנצפאליטיס. כל אחד בדק את עצמו יום יום בשבע בדיקות. אם אדם לא יכול היה בעינים עצומות להגיע את אצבעו אל ראש-הטמו, היה רץ מיד אל הרופא מחשש האנצפאליטיס. האנשים למדו לחקות

את סימני המחלה, וכיון שלא היה פנאי לערוך בדיקה יסודית, קרה לא פעם, שבריאים נרשמו כחולים, ולהפך, חולים רציניים לא הוכרו. רק לאחר שבודדו את החולים, רפתה האפידמיה. בשביל השחפת היתה טרוזינשטאט קרקע נוח ביותר. לא רק זקנים, אלא גם אנשים צעירים וחזקים, הותקפו, וביחוד ילדים. קסרקטין גדול סודר כבית-מרפא לחולים אלה, אולם המלחמה בשחפת נשארה ללא תוצאות. על אף הביקורת התמידית ובדיקת הרנטגן של כל החולים הנתונים בתוך בית-המרפא. אחר-כך השיגו בשביל חולים מבריאים אוכל נוסף, וזה הועיל קצת.

- מעון היונקים והפעוטות היה אחת המחלקות, שמפעל הבריאות דאג להן ביחוד. היה קיים מטבת מיוחד וחבר-מטפלות, שקיבלו הכשרה מיוחדת בטיפול-ילדים. מעון זה היה, כמובן, קטן מאד, כי בטרזינשטאט היו רק תינוקות, שנולדו בטרם הגיעו הוריהם לכאן.

לתמהונגן, היו מותלים בגיטו נישואין לפי דת ישראל (היה להם תוקף רק בשביל הגיטו ובמקרה של טרגספורט). אבל חיי-נישואין היו אסורים. כל הריון מוכרח היה להיפסק על ידי הפלה-מאונס, שהס.ס. היתה מסדרת. להביא לאור עולם ילד יהודי, זה היה פשע, שנענשים עליו בעונש הטרנספורט, כלומר בעונש מוות. נשים מיוחסות אחדות, ספק הוא אם מספרן הגיע לעשר, יכלו להשלים את ירחי הריוןן, אבל כל הנשים האלה הלכו אחר-כך בטרנספורטים האחרונים אל תאי הגאז עם ילדיהן.

פנימיה אמיתית היתה בטרזינשטאט מחלקת-המשו-געים, שהיתה קרויה „צבוקארנא“, (בצ'כית—כינזי של לעג לבית-משוגעים). מעטים ההיבו להציג פה את כף רגלם.

בכלובים אפלים, אורות לשעבר, מלאי צווחה וצחנה, היו מוטלים צפופים ולחוצים זה אל זה, מחוסרי-ישע, שברי פסולת של נשים, גברים וילדים. אף את המשתוללים אי אפשר היה לבודד. למטפלים נחוץ היה כוח על-אנושי כדי לעמוד כאן על משמרתם. אף על פי ש"הצבוקארנא" היתה מתרוקנת מפעם לפעם על ידי טרנספורטים, היתה שוב מתמלאת על ידי מנוגעים חדשים, כי התנאים בטרזינשטאט היו עשויים להמציא קהל רב למחלקה זו.

מן הראוי לציין, שמקרי התאבדות לא היו כמעט בטרזינשטאט. המועטים, רפי-הרוח, שמו קץ לחייהם עוד לפני היגרשם. התברר, שכל מה שתנאי החיים נעשים קשים מנשוא, הולך וגדול ביתר-שאת הרצון לחיים.

הארגון הפנימי.

העיקרון האירגוני של הגיטו בטרזינשטאט היה אותו העיקרון שבשאר הגיטאות, גם באֵלה שבפולין. ההנהלה—מועצת-הזקנים ובראשה זקן-היהודים, "זקנים" אלה היו ברובם אנשים צעירים, בעלי מרץ וכוח-התירה רב, כדי יכולת להסתגל אל התנאים הבלתי-נורמליים הללו. תחת פקודתם עמדה המחלקות השונות, שמשרדיהן המרכזיים נמצאו בקסרקטין המאגדבורגי, אותו קסרקטין היה מכל הבחינות מרכזה של טרזינשטאט. שם היה נחתך באופן סופי גורל חייו של היהודי בגיטו וגורל עתידו. באותו קסרקטין היו דרים גם נשואי-הפנים וחברי המטה הראשי בתנאים טובים לאין ערוך יותר, מאשר רוב דיירי הגיטו האחרים; הם היו רשאים גם לגור יחד עם משפחותיהם. כדי להקל על האדמיניסטרציה חולק הגיטו ל-4 אזורים. בכל אחד מהם נמצאו סניפי כל המחלקות.

הפיקוח שהיה בידי מנגנון מסורבל מאד יכול היה לסקור סקירה מדויקת על כל יחיד ויחיד. בכמה כרטיסיות אפשר היה לקבל אינפורמציה על הכל, החל ממספר הטרנספורט, שבו בא הגולה, וכלה בכתובת האחרונה, שהוא קיבל מידי מוסד העזרה.

האירגון הפנימי היה מסור לרשות היהודים, הגרמנים התוו רק את הקווים. למשל, לא היה קיים יום-מנוחה רשמי, אבל בפנים קבעו היהודים את מנוחת השבת.

תחת ההנהלה הפנימית עמדו מפקחי הקסרקטינים ומפקחי-הבתים ותחתם עמדו מפקחי החדרים. הם השגיחו בקפדנות על כל יחיד מן הדיירים, על משלח ידו, על נוכחותו, אחרי השעה 8 בערב, ובקיץ אחרי השעה 9, חל איסור היציאה, ואחרי אותה שעה לא היו רשאים גברים להימצא בחדריהן של נשים, ונשים — בחדריהם של גברים. במקרה מחלה דאגו הם להעברה לבית-חולים או לחדר-התשישים; הם היו מחלקים את מנות האספקה, היו אחראים לנקיון ולסדר בבית, והקלו מבחינה אדמיניסטרטיבית על עבודת העזרה הסוציאלית.

העבודה וסידורה.

היה קיים סידור-עבודה לגברים וסידור עבודה לנשים, שניהם התנהלו בידי חברינו. בתחילה היתה פעולת סידור העבודה כלולה בקביעת האנשים לפלוגות, הקרויות "מאות". (אמנם אלה לא מנו מעולם מאה נפש בדיוק, כשם ש"הזקנים" המנהלים לא היו זקנים בפועל ממש.) אלה היו פלוגות-עבודה, שלא היה להן מקום-עבודה יציב, ונועדו לכל מקום, שיש בהם צורך. אחר כך, כשהמחלקות, שהוקמו, דרשו עבודה מתמדת, חולקו בתוכן בקביעות

אנשים. שישבו כבר בטרזינשטאט זמן רב יותר. כל אדם חדש שבא מחויב היה לכלות חוק עבודתו ב"מאה" שלו, לכל הפחות חודש אחד. אלה היו עבודות שירות בטרנספורט (נשיאת פחמים), בנקיון, במגרש העצים (נשיאת קרשים) וכו'. בשעת הצורך נשלחו באופן זמני מתוך ה"מאות" אנשים לעבודות אחרות. אירגון זה דרש מגננון גדול למדי, מפני שהיתה בו תנודה תמידית. רק לאחר שפסקו לבוא טרנספורטים לטרזינשטאט, נעשו ה"מאות" לפלוגות-עבודה יציבות, בעלות תפקידים שווים (פלוגות נודדות). בינתיים השתדל כל אחד במהירות האפשרית לקבל מקום-עבודה יציב, בעיקר משום זה שה"מאות" לא חיסנו את עובדיהן מפני ההשתלחות בטרנספורטים.

כדי לקבל מקום עבודה כזה, צריך היה האדם למסור בכתב את קורות-חייו (Curriculum Vitae). כל אחד הפריז, כמובן, על מידת כשרונותיו וידיעותיו במקצוע, שבו רוצה הוא להיקבע. לעבודות מקצועיות נכנסו לעתים קרובות מאד הדיוטות.

העיקרון היסודי היה בדרך כלל לקבוע מתוך הטרנספורטים מספר עובדים גדול ככל האפשר בכדי להגן עליהם מפני טרנספורטים, ולכן אפשר היה לציין עודף אנשים בכל ענפי העבודה. רוב האנשים היו נקבעים לעבודות הדרושות לגיטו עצמו.

מחלקת המשק היתה מפקחת על ענפי עבודה, ששימשו להספקתם ועיבודם של תמרי מזון בשביל הגיטו. ההובלה שהיתה מעבירה לטרזינשטאט במכוניות משא את תפוחי האדמה ו'יתר צרכי האוכל' (גם פחמים ועצים ומיצרכים אחרים); המטבחים; המאפיות ללחם שחזר; המאפיות ללחם לבן והאיטליזים (שני אלה האחרונים הופיעו רק אחר כך);

העברת-המזון, שהביאה את האוכל מן הקסרקטין אל הנקודות הקטנות יותר, כדי להקל על חלוקת האוכל בקסרקטינים (שבהם היו מחלקים עד 8000 מגות) — כל הענפים האלה נכללו יחד ובלשון עממית כגון בשם "מקצו-עות פרודוקטיביים" או בלשון אחרת — מקצועות המזון.

החקלאות.

החקלאות היתה אחת המחלקות המועטות (חוץ ממפעל החשמל והמים) שלא עמדו תחת פיקוחה של ההנהלה העצמית היהודית, אלא של הגרמנים באופן ישיר. לעיר היה משק חקלאי, שקודם היה שייך לצבא החונה בטרזינר שטאט ואחר-כך קיבלוהו הגרמנים לידיהם. למשק זה היו שייכים: כ-300 הקטאר אדמה, הניתנת לעיבוד אינטנסיבי, אלפים רבים של עצי פרי, עדר בינוני (לפי הרכבו — בקר, צאן, חזירים), עופות וכוורות, מערכת מכונות ומחסן-כלים גדול למדי. כל זה היה מוזנח לגמרי. אך ידי היהודים עשו מזה משק למופת, שהיה בו קוץ אחד: הוא לא היה שייך לנו. כבר עם פלוגת העבודה (A. K.) הראשונה, הלכה לטרזינשטאט פלוגת הכשרה בכוונה לחדור שם לחקלאות וליצור על-ידי-כך אפשרויות בשביל הכשרה חקלאית. פלוגה זו בהנהלתו של קאפסי הקימה את גן-המטה-הראשי, הגן הדוגמאי של החקלאות. את הנהלת החקלאות קיבלו לידיהם בכל זאת המתבוללים הצ'כיים, שהתמחו בכך היטב בעבר (בעלי אחוזות לשעבר). הם השתדלו להכניס לענינים אנשים משלהם והפכו את זה למכרה זהב בשבילם, כי מנהלי העבודה בזכות "מומחיותם" או יחסי-המשפחה שלהם הגיעו לעמדות ראשיות. ל"החלוק" לא היו די כוחות מוכשרים ומוכנים לקבל עליהם עבודות-הנהלה אחראיות.

ובכן היו החברים לפועלים בלבד (חוץ מבגן-הנוער, שבו היו הם המדריכים).

בשביל האנשים שלא היו חברי התנועה היתה התכלית היחידה של עבודת החקלאות להכניס משהו. הדבר מובן לגמרי. נמצאו רק יחידים מועטים, שהיה להם באמת ענין בעבודה זו. חברינו איחדו בעבודה זו את המשכת ההכשרה ואת המקצוע „הפרודוקטיבי“, כלומר: זכיה בפרודוקטים. ציון, המרכז התאמץ להכניס אנשים לתוך החקלאות, אם הדבר הזה הבטיח הנאה חמרית לאחת הקומונות. „הסחיבה“ מהתוצרת החקלאית, לא עוררה כל מוסר-כליות, כי הלא גנבו מהגרמנים, שלא כמו בשאר המקצועות „הפרודוקטיביים“ בתוך הגיטו, ששם גנבו מאת הציבור. כך היתה „הסחיבה“ בחקלאות לתופעה כללית, מובנת מאליה. הפועלים הפשוטים הצטמצמו כגניבה זעירה שנשאו אותה בבגדיהם או בסליהם אל המתנה. המנהלים וראשי הפלוגות, שברשותם נמצאו אמצעי הובלה, לא הסתפקו כלל בקטנות. המשגיחים הגרמנים האזרחיים היתה ידם עם החבריא ושתקו על-פי-הרוב.

גם מנהל המשק הגרמני עשה עסקים גדולים עם הגיטו. הלה, אדם ערמומי מאד, התבצר כלפי שני הצדדים. לא קשה היה לו להגן על היהודים שלו מפני שילוחים צטרנספורטים, כי החקלאות הרי היתה עסק מכניס רווחים גדולים לגרמנים. וכיון שהכוח הגרמני הוסיף לרדת מטה-מטה, קיווה הוא שהיהודים בזמן מן הזמנים יגנו עליו. אבל לפרקים אי-אפשר היה להסתיר את הדברים מעיני הס"ס, וכך התגלגלו גם מנהלי המשק החקלאי אל המצודה הקטנה ואל אושוויץ. אחר-כך קיבל את הנהלת החקלאות מארטין גרזון, ציוני, שעמד קרוב אל „החלוץ“. בגרמניה

פרדי הירש

015726

100

Quittung
über

**HUNDERT
KRONEN**

100

H

THERESIENSTADT AM 1. JANUAR 1943

DER ÄLTESTE DER JUDEN

Jakob Edelstein

אחד משטר־יהכסף של סרזינשטאטם באחימת יעקב אדלשטיין

QUITTUNG ÜBER
HUNDERT KRONEN

100

WER DIESE QUITTUNG VERFÄLSCHT ODER NACHMACHT
ODER GELÄSCHTE QUITTUNGEN IN UMSATZ BRINGT
WIRD STRAFBARS BESTRAFT

100

ספר ליכטנשטיין

בול הוואר של טרדינשטאט

היה קודם מנהל את החינוך החקלאי בתוות של "החלוק". חברינו יוצאי גרמניה בטרזינגשטאט עדיין התיחסו אליו יחס טוב מאד. הוא היה בעל־מקצוע מצוי, אבל פרוסי טיפוסי; הוא רצה להגשים בכל תוקף את עיקרונותיו ועל־ידי־כך נמצא בסכסוך תמידי עם החבורה. עמדתו היתה: עלינו להראות לגרמנים, שאנו יודעים לעבוד ולעשות: הוא רצה לעקור את "הסחיבה" (זו אינה לפי כבודנו); הוא הגדיל את פריון העבודה עד למדרגה עליונה. לשם־כך הוא גם לחץ על האנשים, לכן יראו מפניו ושנאו אותו. לא די היה לו להשיג את כמויות האספקה, שהושמו עליו על־פי תכנית העבודה, אלא קבע בעצמו עוד משימות נוספות, להוכחת החריצות. ככה יצר לעצמו את הבסיס, לבקש מאת הגרמנים הקצבה רשמית של 10% מהתוצרת בשביל העובדים. לצערנו, לא עלה החשבון יפה. הגרמנים לא הסכימו להקצבה זו באופן עיקרוני, רק פעמים אחדות נתנו איוו פסולת, וכך הוסיפו לגנוב, אף כי הקשיים גדלו. הגרמנים מינו לשם שמירה עוד איש ס"ס אחד, מפורסם מאד לגנאי. עליו היה בודאי למלא עוד תפקיד אחר, מלבד מניעת הגניבות, כי אנו נמצאנו בשעת העבודה מחוץ לגיטו והיתה איפוא אפשרות לבוא בקשרים עם העולם החיצוני. עכשיו התחילה עבודת־עבדים אמיתית. שתי דוגמאות קטנות תספקנה לתת מושג על זאת. מתוך מקום נסתר היה סוקר במשקפת שלו את קבוצות העבודה, אם הן לא עבדו בקצב מהיר כל צרכו, היה עט כהרף־עין אל המקום, כדי "להקים שם סדר". פעם הוא הבחין שבגן קטף מישהו תפוח. מיד בא שמה בסערה, תפס את הקוטפים בעוד השארית בידם, והם אנוסים היו עד שעה 9 בערב למלא עבודת־פרך בפלוגת־העונשין. מי שנשלח פעם אל פלוגת־העונשים, היה

בבר מסומן בשביל הטרנספורט, ואפשר היה להניח בודאות, שישולח עם המסע הראשון.

כמו בכל מחלקות הגיטו, שרר גם כאן העיקרון, להרבות ככל האפשר במינוי אנשים לעבודה; מצד אחד, כדי להגן עליהם מפני הטרנספורטים; מצד שני, כדי להיטיב את התזונה בגיטו. ובכן עבדו בחקלאות כשש מאות איש.

אנשים אלה נהנו לא רק מיתרונות כלכליים. הם גם נמלטו לשעות אחדות מן הגיטו, היו באויר, בחוץ, בשדה, בגן. היו יוצאים אל העבודה בשירה, אפילו בשעה שהדבר היה אסור, לעתים קרובות היו יוצאים אפילו בלי ליווי של ז'נדרמים. אכן בדרך חזרה היתה השירה מסוכנת יותר, כי הנערות והנשים היו בדרך כלל עמוסות משא כבד, כלומר הן נשאו ירקות, פירות, תפוחי-אדמה, כשכל זה ארוז באופן אמנותי מתחת למעילים הרחבים. (המונח הטכני המקובל לפעולה זו היה משום כך באמת: *Sich packen* — להארז). על פי רוב היו הקבוצות מוזהרות במועד הנכון אם „הברוסקי“ (משטרת-הנשים הגרמניות) עומדת ליד השער ומצפה לחזרתן, כדי לערוך אצלן בדיקת-הגוף — הז'נדרמים לא חיפשו אצל נשים. אמנם קרה לפעמים שהאזהרה לא באה בזמנה, או היתה המתיהות גדולה, כי 2—3 תפוחי אדמה כאלה יכלו בלי דין ודברים להביא לתוך הטרנספורט. לעתים קרובות יכלו הנשים להשליך את הדברים עוד בדרך. אך לעתים לא היה הדבר עולה יפה, ואז היה זה מסתיים במסע למזרח.

במשך היום הרבינו איפוא לשכוח שההופש שלנו הנהו רק יחסי מאוד. בערב, כשהיינו פוגשים בדרכנו הביתה את אסירי „המצודה הקטנה“, היינו נזכרים יפה-יפה

במצבנו. מי יודע, אולי בקרוב נלך גם אנו, כמו אלה כאן, בפלוגת־העונשין תחת שמירה מעולה של ס.ס. המבטים השלוחים בהתגנב אלינו מן הפנים הנחושים, הקהים כבר במקצת, רוצים לומר לנו הרבה כל כך... ואז מקבל אותנו השער, הגיטו ויום־יומו.

על החברים העובדים בחקלאות הוטל מטעם המחסן מס מיוחד. כל חבר וחבר דאג לא רק לקבוצתו ולמשפחתו, אלא גם לחולים.

יש להזכיר עוד סידור אחד: גרוזן נוכח עד מהרה, שלא יוכל לחנך באמת לחקלאות את האנשים המבוגרים, שלרובם לא היה מעולם כל יחס לציונות ומכל־שכן לחלוציות. בלב שלם רצה להכין היטב מספר גדול של עובדים חקלאיים בשביל הארץ. מובן מאליו, שאנו היינו מעוניינים מאד בתכנית זו. נוער קשיש, מבני 16 שנה ומעלה, לא הורשה לעבוד בגן־הנוער, ולכן יסדנו את הקבוצה, שנקראה קבוצת־המאמנים. עליה היה להשתלם מבהינה עיונית ומעשית כל־צדדית, עד כמה שהדבר בכלל אפשרי, בזמן קצר. התחלנו בקבוצה קטנה של 30 צעירים בערך, אחר־כך הלכו ונוספו עלינו קבוצות עובדים ומדריכיהם כך שקבוצתנו עלתה באחרונה עד ל־120 איש. מתחילה היוו הקבוצות תמיד מתחלפות בעבודות, אולם נתברר שהדבר אינו לברכה, אז סודרו קבוצות מתמידות: אלה עבדו בקביעות בגן־הירק, אלה הועסקו בקציר השדה ואלה בעבודות אחרות. אפשר לומר בבטחה, שפריון העבודה של הצעירים לא נפל במאום מזה של המבוגרים. לפני שהתחילה עונת העבודה הבוערת, היה קיים גם לימוד תיאורטי וסיורים בכל ענפי החקלאות. כשהיינו משקיפות בשעת הכביסה על הגן שלנו, היינו באמת שמחות בו

ודבקות בו. הגן הקטן, המוזנח והגדל-פרא, היה למטע טוב. (חלק מאותם הצעירים עמד אחר-כך במבחן גם בארץ.) לצערנו, בא הקץ על עבודת הינוך זו מחמת הטרנספורטים.

ענפי העבודה ה"פרודוקטיביים"

האנשים, שעסקו בענפי-העבודה שכונו "פרודוקטיביים" היוו את הרבבה העליונה של הגיטו, והכל התאמצו לשאת. חן בעיניהם. אבל בו בזמן היו אנשים אלה שנואים ומושמצים, כי לעתים קרובות יחסו את גרעון התזונה לגניבותיהם ולהלוקה בלתי-צודקת. לתוך המקצועות האלה אפשר היה להיכנס רק על-ידי פרוטקציה, להישאר בתוכם יכלו גם אנשים בלתי ישרים. אמנם, היה קשה לעמוד בנסיון. בבית הייתה משפחה רעה. העובדים קיבלו אמנם מלכתחילה הקצבת-מזון גדולה יותר, אבל גם זו לא היתה מספיקה, והתאמצו "לסחוב" הרבה ככל האפשר. למטרה זו היתה תלבשתם מצוידת בכיסי-סחיבה מיוחדים. אופה, למשל, יכול היה לשאת אתו בבת-אחת 6 חלות להם, בלי למשוך אליו עיני הבקורת. ראשי הקבוצות יכלו באמת להתעשר על חשבון הציבור, כי היתה להם דריסת-רגל בלתי-מוגבלת לתחומי המכולת. הוויפו (משטרת המשק) יותר משגילתה את מעשי הגניבה, חיפתה עליהם. אם צרכי האוכל הגנובים היו לתועלתה של אגודה, כמו למשל בקומונות שלנו (ולהצדקת הדבר התקיימו אצלנו ויכוחים בלתי-פוסקים), עוד אפשר היה לסלות לזה, אבל רבים סיפסרו במיצרכי מזון לטובתם הם.

"הפרודוקציות" הקיפו ענפי עבודה, שבהם ייצרו בשביל הגרמנים. הענף החשוב ביותר היה ביקוע אבני-

נציץ (Glimmer). היתה זו תעשית עזר בשביל ייצור אוירונים. בזה עבדו רק נשים, וזו היתה המחלקה היחידה, שעד לזמן השיחרור הגנה על כל עובדיה מפני הטרגספורטים. היה גם ענף לתעשית תיבות לאריזת חמרי מלחמה. במתפרת-המדים תפרו ותיקנו מדי צבא. דרך אגב תפרו כאן גם בגדי עבודה בשביל הגיטו.

מלאכת-נוי.

בבתי מלאכה אלה נעשו דברים שונים מאד: תמונות, כלי-חרס וחפצי-נוי אחרים, פרחים מלאכותיים, קופסות, צעצועים, מסגרות לתמונות, ארנקים, כריכות לספרים וכו'. אל בתי מלאכה אלה סופחה גם מחלקת מיוחדת לציירים, שבעיקר עשו בשביל הרייך העתקים מהתמונות המפורסמות. המפקדים המקומיים צוו בסתר לצייר להם גם למטרותיהם הפרטיות, ובתוך היתר—גם תמונות מהגיטו. אמני טרוזינשטאט, ובתוכם גם בעלי שם עולמי (כמו הפסל צדיקוב), ציירו את הגיטו, כפי שהם ראו אותו, (אף-על-פי שזה, כמו גם הצילום, היה אסור בעזנש מוות), והתאמצו גם להמציא את המסמכים האלה לידי העולם החיצוני. בזה נלכדו לבסוף, והם הגיעו אל „המצודה הקטנה“.

„פרודוקציות“ אלה הוקמו לפי הדוגמא של שאר הגיטאות. פרשה מיוחדת היה מחסן הבגדים, שבו הוחסנו ומוינו החבילות, שעוקלו אצלנו על ידי הגרמנים בראשית כואנו. הדברים הטובים הובאו אל הרייך, מלבד זה עשו הגרמנים והוידרמים, כמובן, גם עסקים על דעת עצמם. הפסולת האחרונה שבאחרונות הופרשה לעזרה הסוציאלית בשביל הגיטו, כיון שמדור-בגדים זה הקיף מחסנים ענקיים שבהם היו לא רק בגדים, אלא גם כל מיני דברים

אחרים (אפילו רהיטים ועגלות-ילדים), נדרשו בשבילו עובדים במספר גדול. כולם, כמובן מאליו, היו נבדקים בהקפדה רבה בשעת יציאתם מן המחסן, ואף-על-פי-כן הוברחו הרבה מלבושים טובים אל הגיטו. גם הנשים העובדות כאן השתייכו אל הרבבה העליונה.

מחלקת שירותים.

המחלקות הטכניות כללו ענפי-עבודה שונים ביותר, כגון עבודת-בנין, שביצעה תיקונים בבנינים הקיימים, כי בנינים חדשים לא נבנו. בשנה השניה הוקמו צריפי-מגורים גדולים. לתוך חצר-הבניה הוכנסו בתי-מלאכה טכניים שונים ביותר: לנפחות, מסגרות, פחחות, נגרות וכו'. הענף החשוב ביותר היה עיבוד-העץ, שהתרכז בעיקר בתעשית מיטות והכנת רהיטים פרימיטיביים. כאן הועסקו כמעט רק נשים.

מפעלי החשמל והמים על כל מתקניהם היו בדרגה הסופית תחת בקורת גרמנית. החשמלאים גם חפשו והחרימו את כל הכלים החשמליים, שהשימוש בהם היה אסור בגיטו. במקרה שאנשי ה.ס.ס. בחיפושיהבית המרובים שלהם מצאו סיר-בישול חשמלי וכד', הושמו בעליו במאסר, שתוצאותיו היו תמיד — טרנספורט.

בתחילה לא היו בגיטו די מים לשתיה. רק לאחר שחפרו באר חדשה מחוץ לטרוינשטאט, יכלו המים לספק את צרכיהם של רבבות האנשים.

עיבוד התכניות של כל העבודות הטכניות בוצע במחלקה מיוחדת לכך. מלבד יזה הוכנו בה דיאגרמות ולוחות - סטטיסטיקה על כל דברי-הערך שבגיטו; דיאגרמות וסטטיסטיקות אלה היה מן החובה להגיש

לגרמנים מדי חודש בחודשו. באותה מחלקה שורטטו גם כל מיני כתבות וכרזות בשביל העיר. הס"ס היו, כמובן, מעונינת לראות בסטטיסטיקות אלה את הגיטו באור הרצוי לה.

ניקוי התעלות והוצאת האשפה לא היו עבודות רצויות ביותר, אבל היו להן גם יתרונות שלהן: זמן-עבודה מקוצר, הוספת-מזון, מלבד זה היתה לעובדים אלה האפשרות לצאת מן הגיטו ובתיוכם עשו עסקים לא-מעטים.

המכבסה המרכזית, שמקומה הוא מחוץ לעיר ומוצאה היה עוד מימי חנייתו של הצבא הצ'כי, הורחבה עתה. היא העסיקה כ-250 נשים בשלוש משמרות. בעיקר כיבסו שם בשביל בתי-חולים, בתי-ילדים ובשביל נשואי-פנים. בן-תמותה פשוט יכול היה לפי התור למסור לכביסה 3 — 2 ק"ג לבנים פעם אחת ברבע שנה. העובדים במקצועות מלוכלכים ביותר היו מקבלים כרטיסי-כביסה נוספים.

היחס אל העבודה מצדן של רוב העובדים לא היה ברור כל צרכו. היו כאלה, שעבדו היטב והרבה, אם מתוך יחס החיובי אל העבודה בכלל, מתוך אידיאליזם ובלי שימת לב לתועלת החומרית, אם מתוך אהבת הכבוד ותאות השלטון (המביאות כמובן לידי רכישת עמדה חומרית טובה יותר) ואם מתוך רצון להיות מוגנים מפני הטרנספורטים. כל אלה לא ראו לעתים קרובות את ההבדל בין עבודות שהיו לטובת הציבור היהודי, ובין אותן שנעשו בשביל הגרמנים. לפיכך הטילו על עצמם לעתים קרובות משימות של חריצות יתירה. לעומתם היו גם כאלה, שנהגו סאבוטאג'ה כלפי כל עבודה, אף כלפי זו המיועדת לטובת היהודים, ועל-פי-רוב גרמו לנו נזק. אלה היו קודם כל

צאצאים של נשואי-הערובת ואנשים, שלא היה להם כל דבר משותף עם היהודים. האנשים האחראים שלנו, שאנוסים היו לעבוד בשביל הגרמנים, נמצאו בהרגשת כפילות תמידית ללא מוצא, כי אם לא תושלם הפעולה, שהוטלה עליהם, תרחף סכנת גירוש על כל העסוקים באותו ענף ועל כל משפחותיהם. היחיד נשא איפוא באחריות לא רק לחיי עצמו, אלא גם לחיי הציבור. מאידך גיסא, לא רצו הם להיות כלי-שרת של הגרמנים.

„בתי-מסחר“

העזרה הסוציאלית סידרה סניפי-חלוקה בכל האזורים. אנשים שאבדו להם כל הבילותיהם, (אלה היו בעיקר באי-הטרנספורטים מגרמניה), נהנו משימת-לב מיוחדת בחלוקת העזרה. אחר-כך הואילה הס"ס לייסד בתי מסחר כביכול, הבגדים, הלבנים והנעלים הישנות באו לתוך בתי-המסחר, כשהם מנוקים ומתוקנים, וניתנו לפי התור על יסוד כרטיסי-הלבשה. כשהיתה באה „סחורה חדשה“, היו טורים ארוכים נדחקים לפני בתי המסחר, כדי שיוכלו לקנות עוד משהו טוב, לפעמים מתוך התפצים שלהם עצמם. קרה לעתים קרובות, שאדם היה רואה אנשים זרים מתהלכים לבושים בבגדיו שלו. בבית-המסחר לבגדים קיבלו על פי רוב שמלות ומגבעות מימי הסבתא, שהזקנים מגרמניה הביאו אתם, בהאמינם להבטחות, שהם נוסעים „למעיינות-הרפואה של טרוזינשטאט.“ לפני בתי-המסחר של מכולת עמדו טורים לקנית חרדל, מימרח-לחם בלתי ראוי לאכילה, תבלינים ומעדנים אחרים כיוצא בהם. בבתי-מסחר לגלנטריה יכול היה אדם במחיר 20 נקודות שלו למצוא ממטריה שבורה ועד עניבה ראויה לשימוש. בחנות לכלי-

בית היו מקבלים כלי־בישול נקובים וכלי־שולחן מוחלדים ועל פי הרשאה מיוחדת אף קערה לבנה, מעוררת־תיאבון. היתה גם חנות לחמרי רפואה וקוסמטיקה, המהללת במודעות ובכרזות יפות את סחורותיה הדמינניות. תושב הגיטו התמים יכול היה להזין את עיניו והזיותו בתערוכות נאות ומסודרות בטוב טעם. בחנות גופה תביע לו עלמה, משופצת היטב, בבת־צחוק מקסימה את צערה, על שהסחורה אזלה זה עתה, האדון יכול בכל זאת מחרתים לשאול שוב, אם הוא אינו רוצה להסתפק עתה באבן־ספוג במקום מברשת־שנים.

הבנק.

«בתי־מסחר» אלה הותקנו, מפני שדיברו אז על ועדה בין־לאומית העומדת לסייר את הגיטו. אך הואיל ואי־אפשר לקנות בלי כסף, ובאופן נורמלי צריך כל אדם לקבל את שכר עבודתו בכסף, התקינו — נוסף על בתי המסחר — את הבנק של ההנהלה העצמית היהודית ואת כסף הגיטו. הבנק היה נורמלי כביכול לפי צורתו וצידו. היו בו אשגבים להכנסת־כספים ולהוצאת־כספים, פנקסי חסכון, רהיטים מרופדים ואפילו פקידי־בנק ממש, כי במחזור של 2 מיליונים כתררים של הגיטו דרוש היה כבר מנגנון פקידותי הגון ומנוסה. — השכר לעובדי הגיטו נקבע לפי מספר ימי העבודה בחמש דרגות. אם הלה אדם ולא יכול לעבוד, לא קיבל כסף ולא יכול לפדות את נקודותיו לקבלת פרודוקטים. הבנק היה מעשה אחיות־עינים שקוף ומצחיק. הוא הוציא לבטלה כוחות עבודה, רק בשביל לעשות רושם על אנשים מהחוץ. החסכוניות הקפואים בפנקסי־החיסכון המגוחכים מאד — מחצית המשכורת

נוכחה מראש על חשבון החיסכון — נפרעו באמת אחרי המלחמה בכתרים צ'כיים, או במרקים גרמניים, אך את הדבר הזה לא צפו הגרמנים מראש.

הנהלה עצמית יהודית בממלכת-גרמניה הגדולה, שהוצגה לראות, הרי צריכה היתה לדאוג גם לפרסומת, וכדי לספק פרוספקטים הגונים בשביל „המגע-המשא עם הזרים“ המשוער, צולמו לא רק התערוכות וחלונות-הראוה המלאים ומנהל הבנק המסב בכורסת-העור, אלא צולמו גם נערות עליונות, שזופות-מפורכסות, בבגדי-רחצה נהדרים בתוך המרחצאות המפוארים, שבאמת היתה באותו זמן הכניסה לתוכם אסורה ליהודים.

בתי-מלאכה.

בתי-המלאכה לתיקונים לא יכלו מעולם למלא את הביקוש הגדול. נעלים קרועות, בגדים ולבנים קרועים גרמו צרות רבות, ולתיקונם מוכרחים היו לחכות ירחים. היה גם בית-מלאכה אורטופדי, שבו תוקנו גפיים מלאכור-תיים ואפילו שניים תותבות; היה גם בית-מלאכה אופטיקאי — שני אלה עבדו רק על-פי פקודת רופא. תיקוני שעונים ועטים נובעים השלימו את העזרה הטכנית.

אל המספרות מוטב היה לא ללכת. — כל המוסדות האלה הוקמו לא בבת-אחת, אלא במשך הזמן. הם שיכללו את החיקוי המגוחך, חיקויי חיי המציאות, ושימשו אבן-פינה בפילוסופיה של „החיים כביכול“ בגיטו.

טרנספורטים

מלה זו לא תסוף לעולם מזכרונו של אדם, שדרך-העיניים שלו היתה קשורה בה. מלה זו איבדה בשבילנו

את משמעותה המקורית הראשונה. טרנספורט פירושו בשבילנו: אימה, פרידה וקריעה מעל הנפשות היקרות והאהובות; פירושו: ילקוט כבד על השכם וגליל כלי-מיטה ביד; פירושו: נסיעה רבת-אימים בקרון כהמות; פירושו: צחנת הפרשה ורקבון גויות מתים; פירושו: קללת-הגורל וחוסר תקווה, חוסר בטחון איום, צעד לתוך התהום, קרוב לודאי, לתוך לוע המוות. כל אדם עומד על גפשו תמיד ומעדיף, כרגיל, את הוודאות הגרועה ביותר על כל אי-וודאות, בוחר כרגיל להישאר במצבו כמו שהוא. — „שום דבר טוב יותר לא יבוא אחר-כך“. טרנספורטים באו וט-רנספורטים הלכו, וכל מי שעלה בידו להימלט מטרנס-פורט אחד, שאב תקוות-חיים חדשות, מי יודע... אולי גם בעתיד הקרוב לא יגיעו עדיין אליו, אולי רשאי הוא להתאריך את חייו עוד לחודש ימים. התחילה אותה אימה, אשר לא תתואר, אימת הטרנספורטים, עוד שם בבית, בהיותנו יושבים יום-יום ליד מטלטלינו הארוזים וממתנינים להודעה — האימה הזאת לא חלפה גם בטרזינסטאט, היא ריחפה גם במחנה הריכוז, היא ריחפה עלינו כל הזמן — עד היום האחרון.

אחרי שורה ארוכה של טרנספורטים בשנת 1942, שעליהם ידעו רק שהם הלכו הלאה מזרחה, ושלא נתקבלה מהם שוב כל ידיעה, נתנו לנו בטרזינסטאט להנהיג מהפסקה, ארוכה יותר, לשאוף רוח, השלינו את גפשונו שוב בתקוות, הסתדרנו בגיטו, עד כמה שניתן הדבר להעשות, באופן ביתי; חיינו חיים מדומים, שהבליחה בהם נקודת אור זעירה אחת: אולי בכל זאת נעמוד בכל אלה... ופתאום פרצה לתוכנו כסער-איתנים שואת הטרנספורט. אלה, שניצלו פעם, קיוו שוב, עד הטרנספוט הבא, המישחק

השטני חזר וגשנה פעם בפעם. היינו כובות בידיה, המביאות כליון ומוות, של הס"ס.

האנשים היחידים, שמטרתם היתה ברורה יותר ומוֹ-
שגיהם יכלו להתקיים בעולם ארעי אי־טבעי זה ולהתוות
לעצמם תוכן־חיים, היינו אנחנו, קומץ קטן של חלוצים,
ומלבדנו עוד קומץ קטן יותר של קומוניסטים אמיתיים.
מועצת זקני־היהודים בעצמה אנוסה היתה להרכיב
את הטרנספורטים האלה. מטעם הס"ס נקבעה רק
„המכסה“, הברירה נמסרה למועצת הזקנים. בידי האנשים
המועטים היתה ההכרעה לחיים או למוות, עליהם היה
לחתוך את גורלם של אלפי אנשים... כל אחד השתדל
להטות את לבם לחסד כלפיו, כל אחד חיפש מתוך יאוש
נימוקים להכרחיותו בגיטו, נימוקים לערער על גיוסו
לטרנספורט. את מי לשלח ואת מי להשאיר כאן — איש לא
יכול היה לחרוץ משפט נכון. וכך נשארו כאן אלה, שהיו
להם מכירים רבי־השפעה ומרפקים חזקים למדי, וכן מספר
קטן של יהודי גרמניה עם משפחותיהם, שהיו מוגנים ע"י
הפצעים ואותות־ההצטיינות, שקיבלו במלחמה העולמית
הקודמת, ועוד מספר קטן יותר של נשואי־פנים, אין
לשכוח, שטרזינשטאט היתה גם גיטו לנשואי־פנים,
שהגרמנים עצמם הפלו אותם לטובה מתוך נימוקים שונים
מאד. מספר מוגבל של אישים יהודיים דגולים, חכמי־מדע,
אמנים ומדינאים יכלו להיות מוכרזים כנשואי־פנים גם
על ידי „מועצת־הזקנים“ לבדה. הללו חיו בתנאים חומריים
נורמליים כמעט. בחוכם נמצאו גם אנשים, שלא היה קיים
שום ספק בדבר עמדתם האנטי־נאצית הפעילה לשעבר.
ואף־על־פי־כן שמרו עליהם כעל מוצגי־תערוכה בשביל
העולם. מכל שאר יושבי הגיטו היו במידה מסוימת

מוגנים מפני הטרנספורטים רק אלה, שהוכרו על ידי אחת המחלקות כהכרחיים בשבילה. היתר יכלו לתלות תקוותם רק בנס או בידיד טוב בתוך ההנהלה. בעת הטרנספורטים היו מתרחשות בקסרקטין המאגדבורגי תופעות מלאות יאוש. יומם ולילה עמדו אנשים לפני הדלתות הנעולות, שמאתר ריהן נמצאו האנשים החותכים את גורלם. הם בכו, קיללו, התרפסו — על פי רוב לשוא. הרי מן ההכרח היה להמציא חמשת אלפים, והמועטים, חותכי גורל ההמונים, הם עצמם בובות מונעות בידי אחרים, יכלו רק להיצדק במלה הקלילה „אולי” — אולי איננו מסגירים אותם ישר לידי המוות; אולי יעלה בידנו על ידי כך להגן בכל זאת על הנשואים; אולי זהו הטרנספורט האחרון. אהה, תקוה משוללת יסוד! — הנס, שכולנו צפינו לו כל אותן השנים, בא 5 דקות אחרי השעה 12; הוא בא לאחר שטובי אנשינו לא היו עוד.

„אולי” זה גרם לכך, שמתוך הקסרקטין הסודטי, מצבת-הזכרון של הגיטו, הוצאו במשך 48 שעות 4000 איש וערכים ומסודרים נמסרו לידי הגרמנים על פי פקודתם, ולאותו קסרקטין הובא ארכיון ענקי של פשעי הגרמנים באירופה שנמצא קודם בברלין. העברה זו היתה פעולה שלמעלה מכוח אנוש ואפשר היה לבארה רק בזה, שכולם חשבו: מעתה לא ילכו עוד כל טרנספורטים, הגיטו מקבל את מראהו הסופי.

אך שבועות אחדים אחרי כן יצא שוב טרנספורט, הגדול יותר מכל קודמיו, שמגה לא פחות מ־5000 אנשים צעירים מוכשרים לעבודה — הטרנספורט הספטמברי, המפורסם לרוע. ואז הבחינו הגרמנים בהעדרם של כמה כלואים. על כן פוטר יעקב אדלשטיין מתפקידו כזקן

היהודים. במקומו בא ד"ר פאול אפשטיין, דוצנט באוני-ברסיטאות של בון והידלברג, מלומד בתורת המשפטים, סוציולוג ופילוסוף, פסנתרן-אמן ומשורר. הוא ניהל בגרמניה, כמו יעקב אדלשטיין בבוהמיה ומורביה, את עיני היהודים. הוא הכריז על עצמו כעל ציוני-סוציאליסטי. היה בלתי מובן הדבר, מדוע העבירה הס"ס את ההנהלה דוקא לידינו. הוא הגן על הציבור היהודי, אבל לא באומץ-לב רב כל כך כמו יעקב אדלשטיין.

טפירת טט

הגרמנים ציוו לערוך טפירת - עם על האפר הגדול הסמוך לגיטו, בעמק הבוישוביצי. הכל מחויבים ללכת שמה, רק החולים המסוכנים רשאים להישאר, כשהם מרוכזים כולם בקסקטין האלבי, בית-החולים הגדול ביותר. אלפי האנשים התכוננו ברגעים אחדים אל ההליכה — אולי הוטל עליהם לעזוב את טרזינשטאט לעולם. לא ידעו כל עיקר, מהו הענין. מוקפים ז'נדרמים מזוינים, עמדו אלפי האנשים כל הבוקר וכל השעות שלפני הצהרים מסודרים בשורות ומחכים לבואה של הס"ס. זקנים, רועדים מפחד ומקור, יכלו בקושי לעמוד עוד על רגליהם, יללז ובקשו את נפשם למות. בילדים אפשר היה רק בעמל רב לעצור. המטפלות עשו את כל המאמצים, כדי להעסיקם, ובשעה שלא היתה שמירה בקרבת מקום, שיחקו אתם במשחקי-מעגל בין שורות האנשים. לבסוף הופיע האוטו של המפקד ומטהו הראשי. התחילה הספירה. פעמים אין ספורות שינו את סדר השורות. הס"ס מגתה במקלות קבור צות בנות 5. זו אחר זו. היום כבר נוטה לערוב, והספירה עדיין אינה עולה יפה. החושך יורד, הערפל והגשם

הנובמברי הדק והקר מגדילים עוד את הערבובנה. ואת
היאוש, שהשתלטו על הקהל... פתאום קמה תנועה בקרב
ההמונים. "הולכים"!. — איננו יודעים כלום על פקודות
וסידורים, איננו יודעים, לאן יש פתאום ללכת, אם בחזרה
או אל הבלתי־נודע. אין להבחין בקריאות, אם הן של יאוש
או של שמחה, מקבלים את הידיעה ומוסרים אותה לאחרים.
זרם האנשים סוחף אותנו הלאה. נדחפים אנו על ידי ההמון
סחור־סחור בלי הרף. נדמה, שאין כל מוצא. הוֹנְדְרִמִים
מראים לנו בכל פעם כיוון אחר. על שאלותינו, מה פִּדּוּשׁוֹ
של זה אין הם משיבים כל תשובה. האימה הולכת וגדלה.
כבר הגיע הלילה. המעגל הולך וקטן, הולך וצר. במעומעם
רואים אנו על שפת העמק את הזקיפים עומדים ונשקם
בידם וחוששים אנו בכל רגע, שהנהיגה בערפל ובאופל
ימיתו את כולנו ביריות. המכירים מתלכדים יחדיו ברטט,
מתאמצים לעודד איש את רעהו — רק לא להישאר עומדים,
רק להוסיף ללכת הלאה. — כמו באורה פלא מוציא אותנו
פתאום הזרם מתוך ההתרוצצות האיומה. חברינו, היחידים
בתוך ההמון הרב, שלא איבדו את עשתנותיהם, הוציאו
בראש וראשונה את הילדים מתוך המערבל והיוו משמר,
כדי לערוך את מסע ההמונים ולמנוע מקרי־אסון בתוך
תוהו ובוהו גורא זה. הם יצרו את ההגנה הזאת באופן
ספונטאני, כיון שמשמר הגיטו לא עצר כוח לשלוט
בהמונים אלה.

הרגשת־רווחה גדולה לאין־שעור תקפה את כל אחד
ואחד. עוד פעם יצאנו בשלום מן הסכנה, יכולים אנו לשוב
הביתה. זאת הפעם הראשונה תדרה אל לבנו הזכרה,
שטרזינגשטאט זו, שעד כה ראינו. אותה כתחנת־מעבר
ומקום־המתנה לחיים אחרים העתידים לבוא. טרזינגשטאט

זו נעשתה לנו עכשיו למקום היחידי, שבו אנו מרגישים את עצמנו „בביתנו“.

כעבור חודש יצא הטרגספורט הגדול בן 5000, השני, בו נמצא גם יעקב אדלשטיין. הגרמנים רצו לפנות מן הדרך עד ראייה חשוב בלתי-רצויה. הם טפלו עליו אשמה של העלמת אנשים אחרים והעלמת מקרי-לידה.

ומקרה מופלא, בו בזמן גשמעו בטרזינשטאט בפעם הראשונה צלילי תפילת-ההשכבה של ורדי, ששונן להפליא.

חיי התרבות

בזמן שאנשים נלחמו על חייהם מתוך יאוש, מכרו את נפשם והקריבו את עצמם, בו בזמן היו בתוכם גם כאלה, שחיפשו אפשרות להשכיח לזמן-מה את צרתם בתוך עולם היופי והאמנות, המדע והאספורט. תרבות הנופש, שהתנהלה על ידי ד"ר פרנץ קאהן, הציעה לאנשים, הרוצים להסיח את דעתם מן הוועיה הזו-יומית, החלפת-כוח ומנוחת הנפש. ההתחלה היתה בהקראות מיצירותיהם של ורלין, בזואל, (משורר צ'כי ידוע), ביאליק. ההתחלה היתה על הקרקע הרעוע של בית-הספר, ששם עמדו צופים מאות אנשים ובהתמכרות האזינו לסוניטות של בטהובן. אחד מגדולי האמנים ניגן אותם על פסנתר ישן ולקוי, שגם אותו מוכרחים היו להסתיר מעיני הגרמנים. עונג גדול ובלתי נשכח הביאה ההצגה הגדולה הראשונה של „הכלה המכורה“ באולם-ההתעמלות הגדול. היא הושרה על ידי זמרים מקצועיים מחוגנים ועל ידי מקהלה, שמנצח צעיר מפורסם אירגן מתוך חובבים נלהבים. קונצרטים של סוליסטים באו חליפות עם שלישיות ורביעיות של כלי-מיתר. „התונת פיגרו“ „טוסקה“, „ריגולטו“ ו„הוביקה“

הוצגו פעמים רבות עד מאד. כל האופירות היו מבוצעות בתלבושות אורזיות ובליווי תנועות מתאימות. צלילי "ברי- את העולם" של היידן, תפילת-ההשכבה של ורדי נשמעו בגיטו. לגשפי שירה עבריים ויהודיים, מלאי ערך אמנותי, היתה הצלחה רבה גם אצל בלתי-ציונים, שהשתתפו כפעילים וכמאזינים. אחר-כך הועמדו לפקודתנו אולמים אחדים, והקונצרטים ושאר ההופעות נעשו פתוחים לקהל. חבר אחד הכין את הצגת האופירה לילדים "ברונדיבאר" של קומפוזיטור יהודי צ'כי צעיר. הילדים המשתתפים בהצגה, כבשו בחזרות ובהצגות המרובות את לבות הילדים והמבוגרים. כל הילדים בגיטו ידעו בעל-פה את כל האופירה. באזני המועטים שזכו להישאר בחיים אחרי המלחמה, מצלצלות עוד היום המנגינות הבלתי נשכחות של "ברונדיבאר", המבטאת את נצחון הילדים על הרשע בעל תיבת-הנגינה.

בית-הקפה, שהוקם בזמן אחד עם בתי-המסחר ושכ- מוהם היה גם הוא מחזה-ההיתולים, קיבל תזמורת ג'ז אמיתית בעלת ערך. לפני הצהרים התחממו שם הזקנים ואחרי זמן העבודה ביקשו שם שעשועים יתר האנשים. במחיר 2 כתרנים של הגיטו יכלו שם לקבל את הקפה השחור הרגיל, או תה של עשבים, מוגש בלוית בת-צחוק של המלצרית, הכל מומתק בסאכארין.

גם התיאטרון שכן בתחילה על קרקע קודר. בין העמודים המאובקים הונחו קרשים אחדים, יריעות-שק, מסכים — תפורים ומאוחים מקרעי סדינים צבועים — ושאר אביזרים שעיצבו דמות במה מודרנית, על רגל אחת. אחר-כך, עלידי השיפוץ והציוד של אחד מטובי ארדיכלי- הבימה שבפראג, נעשו בימות אלה לדבר מפליא באמת.

בנסיבות אלה הציגו שחקנים צעירים ברוכי-כשרון את גוגול, שכספיר וכו' בצדן של קומדיות מודרניות וסקירות פוליטיות מגמתיות. עד היום אין הדבר מובן איך עכרו הצגות אלה דרך הצנזורה, והן הרי היו אנטי-נאציות שקופות. בצדן של תיאטרון טוב זה צצו כפטריות אחרי הגשם קאבארטים קטנים וזולים בכל מקום בבתי הגושים ובחצרות, כך שגם אלה שלא יכלו לקבל כל כרטיסי נופש, באו שמה על חשבון עצמם. ולחצרות האפורות, הגדושות אוכלוסים, בא צחוק משחרר למלא את מקום אנקת הזקנים והמאוכזבים. נוצרו אופריטות, ששיריהן נעשו לפזמוני הגיטו.

על ידי חברינו נערכו הצגות-חובבים טובות: «שלשלת הזהב» של פרץ, «באמצע הדרך» וכן «טוביה החולב בטרזינשטאט ועלייתו לארץ-ישראל».

על-ידי להקות אחרות הוצגו מחזות בעלי ערך אמנותי קל יותר.

מלומדים בעלי שם אירופי הרצו הרצאות מדעיות. לשומעים המרובים ניתנה הזדמנות לעסוק בבעיות, הנמצאות הרחק מתחום חייהם היום-יומיים. אלה שהתענינו במיוחד במקצועות מסוימים: רופאים, פיסיקאים ומתמטיקאים, פסיכולוגים וכו' התאחדו לחוגים קטנים.

הספריה המקיפה הגדולה הכילה ספרות מקצועית לכל ענפיה, ספרות יפה וחכמת-ישראל — והיתה פתוחה לכל.

העתון שבעל-פה, שכבר בפראג הצלחנו בו הרבה, הומשך והורחב על ידי חברינו. הוא ה'ה הבטאון היהודי של כל הציונים, ובעצם ה'נתידי מסוג זה בכלל. מאמרים ראשיים פוליטיים יכלו להיקרא רק בזהירות מטעמי צנזורה.

(העלון המודפס היחידי, שהורשה על-ידי המפקדה, היה פקודת-היום של הגיטו). בעיות אקטואליות מחיי הגיטו נדונו בפומבי. בעתון שבעל-פה זה, שהיתה לו תמיד הצלחה, השתתפו כל המנהיגים, הציונים: יעקב אדלשטיין אינג' צוקר, חנה שטיינר*, ד"ר אפשטיין ואפילו ד"ר ליאו בק.

חובבי השחמט היו מזדמנים למשחקי-תחרות רבים. גם שחקני הכדור-רגל היו מתאספים להתחרויות גדולות בחצר אחד הקסרקטינים או על המצודה. השחקנים וקהל המסתכלים היו שיכורי-התלהבות בדיוק כמו בחיים הנור-מליים. כל פרודורי הקסרקטין היו מלאים עד אפס מקום, כאשר שיחקו, למשל, הטבחים נגד מאות-הטרנספורט, או הטיפול בנוער נגד ביעור-הרמשים. עם תום המשחק הלכו אלפי האנשים לקסרקטיניהם, בהיעם ידיהם בהתרגשות רבה. בשעת ההאבקות הסוערת שכחו כל דבר זולתה.

„שיפור העיר“

דבר מה מפתיע מתרחש בטרזינשטאט. משפרים את העיר? מהי הכוונה? — אחיזת עיני העולם. תבוא לכאן ועדה בין-לאומית, והגרמנים רוצים להראות לה את יחסם הטוב ליהודים. השם גיטו בוטל עוד קודם, קיימת רק קהילה יהודית של טרוזינשטאט. קודם כל יש להפחית את מספר כלואי המחנה. ובכן שולחו במשך שלושת רבעי שנה בשלושה טרנספורטים גדולים, בן 5000 נפש כל אחד, 15000 נפש למזרח. המחנה מכיל כבר רק כ־30.000 נפש. כל הבתים

* חנה שטיינר — ציונית פעילה ידועה, יושנת-ראש ויצ"ו בצ'כוסלובקיה, דמות אצילית, מקובלת על הציבור. — המצ'

קיבלו מיטות. אנשים, שבמשך שנתיים, וחצי ישנו על הרצפה בשטח של 2 מ"ר, למדו שוב לטעום טעמה של שינה במיטה או נכון יותר על ספסל־שכיבה. שלוש הקומות של ספסלי־השכיבה בקסרקטינים הופחתו עתה והועמדו על שתי קומות בלבד.

עם התקרב ביקור הועדה פונו חדרי הקומה התחתונה. הנמצאים ליד הרחוב, והושארו בהם רק מיטות אחדות. כך יצא, שבמקום שישנו קודם בחדר קטן 18 נפש, נשארו עכשיו רק 6. הנשארים קיבלו מיטות חדשות יפות. ארונות וארונות־לילה. שוב אין משתמשים בעליות־הגג של הקסרקטינים כחדרי־מגורים. מעונות־הילדים חודש סידורם מן היסוד, הם צוידו במיטות טובות יותר ובשאר רהיטים וכלים נאים. הותקן מגרש־משחקים חדש בשביל הילדים ובו נדנדות וסחרחרות. קיוסק עשוי כולו עץ וזכוכית. ערוך באופן חדיש ונפלא, מצויר יפה, מצויד תמונות וצעצועים הרבה, אמנם רק לראותם בלבה מבחוץ. הוא היה פתוח פעם אחת יחידה — ביום ביקור הועדה. אולם־ההתעמלות הגדול של בית־הספר, ששימש עד כה אולם־שינה בשביל הנוער, פונה עכשיו ונעשה לאולם משחקים. בו מותר היה לילדים לשחק באמת. היתה שם אפילו מגלשה. מראה העיר נשתנה. בככר השוק הגדולה המרובעת הרסו את הצריפים הגדולים, המכוערים, שבהם נמצאה עד כה תעשיית־הארגזים. שם נוצר גן־טיולים נהדר ובו הרבה מדשאות וערוגות־פרחים וארבעה טורי ספסלים, שמותר אפילו לשבת עליהם. דבר־מה מעין זה עוד לא ראתה טרזינשטאט מיום היותה. בקצה הככר הוקמה סוכה בשביל תזמורת עירונית, וביום בהיר אחד שמעו את שירי־הלכת, שירי־המחול ושאר היצירות המוסיקאליות של „תזמורת

מקום־המרפא הטובה באמת. נפתח התיאטרון והתחיל בפעולתו. אותנו תקפה חימה עזה למראה הלעג המחוצף הזה, בעוד שרבים, רבים מאד מתושבי טרוינשטאט נתנו, לצערנו, לאחו את עיניהם וברצון התהלכו הנה והנה ברחוב הראשי, הקורסו, לצלילי התזמורת. "היום צריך לחיות, לקחת ולנצל כל מה שנותנים לנו, ואיננו רוצים לחשוב על מה שיהיה מחר, דיה לצרה בשעתה — — —"

גם יתר המדשאות והגינות הודשו. ניטעו בכל מקום שיחי־נוי, אף לפני צריפי־המגורים תוקנו מטעות. הסוללות המכוסות דשא הותרו בהנאה לכל אדם. עד כה היתה שם כל דריסת־רגל אסורה איסור חמור. הן גם שופרו עכשיו, שם יכולים כעת אלפי אנשים לבלות בנעימים את שעות הפנאי שלהם. אחרי העבודה מלאים כל המקומות האלה בני אדם, כמו במעונות־הרחצה. הואיל והסוללות גבוהות משטח פני העיר, נשקף משם מראה נהדר של גבעות בוהמיה היפות ומראה לייטמדיץ ושל כל הסביבה, שברובה היתה מסותרת עד כה מעין רואים. האנשים זורמים עתה שמה למעלה מתוך הבתים והחצרות הצרות, שרק כלפי חוץ ניתן להם ברק מצוחצח, אבל מבפנים צופנים הם בחובם את העוני בדיוק כמו קודם. אכן נוצר פתאום מרחב וחופש תנועה רב במקום הדוחק הקודם.

סודר אולם לאכילה (לגמרי בסגנון של חדר־אוכל), שבו אוכלים בעיקר הזקנים והאנשים שאין להם כל אפשרות להכין לעצמם את מיצרכי המזון הניתנים להם. ככה האוכל באמת טעים יותר, והם אינם צריכים לשבת מסביב לבארות ועל הקורות בחצר הקסרקטין ולגמוע מרק קר. האוכל בדרך כלל הוטב זה כבר. תפוחי האדמה המבושלים בקליפותיהם הם נקיים ואינם עוד שחורים

וקפואים, הלחם זה כבר חדל להיות מעובש. נפטרנו גם ממרקי העדשים המפורסמים... בית הקפה קיים כבר מאשתקד. עכשיו, נוסף לזה, הועמדה לרשות הציבור גם הסוקולובנה. (הבית של ה"סוקול" — ארגון ספורטיבי צ'כי). האולמות הגדולים, שבהם לפני זמן קצר היו שוכבים אנשים מחלימים אחרי מחלת הטיפוס, שופצו להפליא, הותקן גם אולם להרצאות ובו שולחנות וכסאות ממש, הכל ממדרגה ראשונה. שם ניתנו גם קונצרטים יפים אחדים, נערך מחזור הרצאות, שכלל חמש הרצאות גדולות של טובי מוחותינו לפני מאות שומעים — מאורע חברתי רב מידה, שמה גם הועבר חלק מהספריה המרכזית וסודר חדר קריאה נאה.

ואז בא השיא של הקומדיה השטנית הזאת: ביקור הועדה המורכבת משווייצרי אחד, משבדי אחד ומכמה חברים אחרים של הצלב האדום הבינלאומי. הכל הועמד במצב הכן. העיר לא היתה מעודה כה נקיה, כמו עתה, הרחובות, הבתים, הקסרקטינים, המעונות ובתי החולים — כולם נוצצים בנקיונם. חדר האוכל שופר ביחוד, מגישים לאנשים המסכנים אוכל, שעוד לא היה כמוהו בטרזינשטאט. הטבחים לבושים בגדים לבנים, האנשים, שבבגדי עבודה רגילים, לאו דוקא נקיים, ובידים לא תמיד נקיות לגמרי היו פורקים את הלחם מעל העגלה אל חדרי המגורים, הועמדו עכשיו "במקרה לגמרי" במקום מסוים ושם, מצוידים בכסיות לבנות ובסינרים לבנים, היה עליהם לעמוד, לפרוק ולטעון, לפרוק ולטעון כל הזמן, עד שתבוא הועדה. את זאת ראינו כמון עינינו. אנו, כלומר קבוצות החקלאות, טעונים כלי עבודה, שלא היה לנו בהם כל צורך, מוכרחים היינו לעבור באקראי לגמרי לפני הועדה בשירה ובצחוק

באופן חפשי וטבעי. הילדים מוכרחים היו שעות שלימות להתגנדד ולשחק, ומפני שהועדה אחרה קצת לבוא למקום, היו הילדים כבר מעוצבנים מאד וקרובים לפרוץ בבכי. כשבאה לבסוף הועדה, חולקה ארוחת-המנתה. אילפו את הילדים להצגה מיוחדת — הם צריכים היו כל הזמן לרטון: אהה, שוב צריכים של לחם וסרדינים, כבר קצה נפשנו בהם ובדומיהם, זה מעורר גועל נפש...

„במקרה לגמרי“ היתה ביום זה תכנית עשירה לשעות-הפנאי ונערך משפט על פיצוי בעד פגיעה בכבוד ושלא „במקרה“ נערך משפט על מעשה גניבה.

ככה הוצגו לפני הועדה כל מוסדות ההנהלה העצמית. כמובן, השגיתו הגרמנים היטב על נציגי היהודים (זקני-היהודים וכו'), שאותו יום אפילו העמידו אוטו לרשותם), שמא ימסרו ביאורים נוספים. אבל מניחות אנו, שעלה בידם בכל זאת לפקוח את עיני הועדה, עד כמה שזו לא עמדה בעצמה על טיב הקומדיה הזאת.

אחר כך סובבו סרט, שאנו היינו בו סטאטיסטים, כדי להראות לעולם, איזה גן-עדן הוא טרוזינשטאט. הסריטו: את הילדים כמשחקיהם, מערכה מתוך האופירה לילדים „ברונדיבאר“, את האנשים בעבודתם החקלאית בגנים ובעבודתם ביתר המקצועות של הגיטו. החקלאות מופיעה על כל עובדיה, כל הצעירים של גן-הנוער מגויסים כולם ומצוידים במכשירי עבודה, וכך צריכים הם להתהלך עשר פעמים הנה והנה „באופן חפשי“, ברחוב הראשי אחרי עגלה עמוסה קש, עד אשר התמונה תמצא חן בעיני המסריטים. אפשר לומר, שהכפר הפוטיומקיני של זמננו מצא את ביצועו המשוכלל ביותר בטרזינשטאט בקיץ שנת 1944.

אבל לא רק מפני "שיפור-העיר" היו החיים בשנה השלישית טובים יותר מבשנים הקודמות. המאמצים העקשניים הבלתי-פוסקים של היהודים עצמם בהנהלתם המלאה הקרבה עצמית של יעקב אדלשטיין, המהנדס צוקר וחוגי עוזריהם וגם העזרה מבחוץ (באמצעות הקשרים עם שווייצריה) יצרו במידת-מה תנאי-חיים אפשריים לבני-אדם. על-ידי שיכלול תמידי של מפעל הבריאות, שניהל חברנו הד"ר אריך מונק, על-ידי אימון חבר-מטפלים חדש, על-ידי השתדלויות להשיג חמרי רפואה ולשפר את אירגון חדרי-החולים ובתי-החולים עלה הדבר להפחית את המחלות. לאחר שפקדו כבר את הגיטו כל מיני מגפות שונות, כמו דיזנטריה, אנטיריטיס, איפרטיגו, טיפוס, שיתוק-הילדים, אנצפאליטיס, לא היו עוד בשנה האחרונה, שום מחלות חדשות בעלות אופי אפידמי. על-ידי מלחמה עקשנית ממושכת ובלתי פוסקת השיג הביעור את זאת, שמכת הכינים פסקה כמעט לגמרי. אמנם הפרעושים והפשפשים (האחרונים הנם גם הם מכה נוראה, שהוציאה בקיץ את כל יושבי העיר מן הבתים אל החצרות, כי בחדרים אי-אפשר היה לסבול מהפשפשים) נשארו נאמנים לנו עד הסוף. תנאי הדיור, כפי שכבר העירונו קודם, הוטבו. אמנם היה זה על חשבון אלה, ששולחו בטרנספורטים ופינו את מקומם לגשארים. אין, כמובן, כל ספק ש"המאושרים" היו ברצון רב מסתפקים בפחות מקום, אילו יכלו המשתלחים להישאר כאן גם הם. במשך הזמן תפסו הנאצים לצרכיהם עוד 2 קסרקטינים וגוש-בתים גדול. בבתים האלה שוכנו משפחות של נאצים חשובים ממקומות שהיו צפויים להרעשות מאירוני האויב. ההנהלה ו"נשואי הפנים" קיבלו עוד לפני-כן חדרים בשביל משפחותיהם. עתה בנו לעצמם

עליות-גג וחדרים קטנים גם אנשים אחרים, היכולים לשלם, אם במיצרכים או באופן אחר, כך שזוגות נשואים גרו ביחד. חומרי-בנין נמצאו בעיר, אלא שצריך היה לדעת להשיגם. ב"משיכה" בלבד לא היה די. הסידור הפנימי בדירות, למרות האמצעים הפרימיטיביים, היה נוח למדי, לפעמים אף מלא טעם (כמו חדר בינוני בקיבוץ).

קשרים טס החוץ.

כמה פעמים במשך הזמן הזה נאסר ושוב הותר לשלוח לטרזינושטאט חבילות, קצתן גם נתקבלו. אז הותקנו בולי החבילות, שניתנו לפי התור בכל רבע שנה. בסך-הכל ניתנו לכל-אדם 4 בולים ובס"ה — ל"20 ק"ג. את הבולים האלה למשלוח חבילות יכול היה מקבלם לשלוח אל קרוביו או מכיריו בתחומי כל ממלכת הרייך של גרמניה הגדולה. מי שלא היה לו עוד קרובים ומכירים, מסר את בוליו לרשות אחרים בתנאי, שיקבל בשכר זה 1/3 או 1/2 מהחבילה, חבילות אלה, כמובן, סייעו לשיפור התזונה, כמו גם מפעל הסרדינים, שהתנהל בשווייצריה והכניס אלפי קופסאות סרדינים אל הגיטו. נתקבלה אפילו שוקולדה. העזרה החמרית גרמה לנו שמחה רבה. ההכרה, שאנשינו מן החוץ יודעים עלינו ומתאמצים לעזור לנו, היתה חשובה כמו העזרה עצמה, אם לא למעלה ממנה. הידיעות המתקבלות מן החוץ היו מועטות כל-כך, וכל אות משם היה מאורע. הנה, למשל, נתקבל כרטיס-דואר משווייץ: „הדודה גיוסה ילדה דו-רבבה". שמחתנו היתה אז גדולה מאוד, וכן גדל אבלנו בבוא הידיעה על מות ברל כצנלסון. עשינו את היום ההוא ליום-אבל... באחד הימים נקרא ד"ר קאהן אל המפקדה. שם שמו לפניו מכתב, שלוח אליו ואל חברים אחרים, תתום

בידי יואל בראנד*. זו היתה בכלל הידיעה המפורטת הראשונה (וגם האחרונה), שחדרה אלינו. ד"ר קאהן הועמד לחקירה ודרישה חמורה בנוגע לתוכן המכתב ולכותבו. אחר-כך היו הוא וחבריו נאלצים לחתום על מכתב תשובה, שהוכתב להם, ולאשר בו את קבלת סכום הדולרים, שעל משלוהם מודיעים במכתב. את הכסף, כמובן, לא ראינו אף פעם, הגרמנים מצאו ענין בכסף. אבל השמתה היתה בכל זאת גדולה מאד.

עוד לא אבדה תקוה.

בעצם היה הדבר תמוה ופרדוכסלי: בכל הארצות הכבושות היה מצב היהודים הולך ורע, הגיטאות בפולין חדלו כבר להתקיים (אמנם שום דבר ברור לא ידענו על כך), החלק הגדול ביותר של העם הושמד כבר עד לאותו זמן, המלחמה השתוללה, אירופה היתה הרוסה, וכאן הולך מצבנו וטוב. לא היה לנו לפחד מפני התקפות מהאויב. כשטסו בקיץ 1944 הרבה מאות מפציצים אמריקאיים טוס ושוב ממעל לנו, רצו אל הרחובות כל תושבי הגיטו, על אף האזעקה והעוצר, וברכו בצהלה את המשחררים. הס.ס. הופתעה קצת בתחילה מההתלהבות העצומה הזאת, אבל התאוששה עד מהרה, פיזרה את ההמונים והחזירה אותם אל

* חברינו בהונגריה, כחלק מתנועת המחתרת הציונית באירופה, קשרו קשרים עם כמה מאנשי ה-ורמאכט¹ ו"אח"כ גם עם כמה מאנשי ס. ס. לשם עזרה והצלה ליהודים בארצות הכיבוש הגרמני. הם סייעו לשליחי המחתרת להגיע לגיטאות ולמחנות הריכוז שם, והם הצילו יהודים רבים מהשמדה. הקצין שהביא את הכסף לטרוינשטאט היה קסור עם החי יואל בראנד — מפעילי תנועת המחתרת.

כל הפעולה נעשתה בכספים שניתנו ע"י הישוב העברי בארץ והג'וינט. — המע'.

הגיטו והוכיחה, שהמשחררים עדיין לא באו אלינו. המישה חדשים הונח לנו מהטרנספורטים. כל המציאות הזאת נראתה לכל אחד בלתי־בטוחה. תמיד חששו מפני פורענות חדשה, ובכל־זאת גברה התקוה לנצח בהתחרות־המירוץ את הזמן והיתה חזקה יותר מכל ספק ופקפוק. שנת ה־44 הגיעה אל קצה. הסיטואציה הפוליטית והצבאית נתנה תקוה לתבוסתו המהירה של משטר היטלר. האמנו, ששחרורנו הנהו כבר קרוב. כל האנשים האמינו בכך. השתררה אוירה אחרת לגמרי. קודם היו אומרים: זה יכול עוד להימשך זמן רב לאי־קֶץ, והיו נוטים לפסימיות יותר מאשר לאופטימיות. לא ערכו כל תכניות לזמן שלאחרי השיחרור, תיכנו תכניות רק בשביל הזמן הקרוב ביותר, כ־בין־כך־ובין־כך יופר הכל ויצטרכו שוב להתחיל הכל מחדש. והנה עתה כל איש מלא תכניות פרטיות וכלליות. לכל קבוצה היו תכניותיה המיוחדות: לנו הציונים, לתנועת „החלוץ“, לקומוניסטים ולמתבוללים האזרחיים, לכל קבוצה של יוצאי ארץ אחת — בקיצור, הכל התכוננו. לשם הגנה על הגיטו וקבלתו לידינו בשעת מפלת הגרמנים, עובדה תכנית מפורטת למדי (היו אצלנו די כוחות צבאיים מאומנים היטב), כדי למנוע תוהו ובוהו...

ובינתיים עוד טרנספורט.

אבל הגורל לא עצר את מהלכו בפנינו, היהודים המועטים שבטרזיגשטאט. באותו זמן של ההתכוננות למערכה האחרונה קרבה השואה הגדולה. זוכרת אני עוד יפה את הערב האחרון לפני הקטסטרופה. היה זה אחרי ראש־השנה. ערב שבת. אנו, החוג של תדר 211, בבית 218, ישבנו, כרגיל, יחדיו:

פריץ לנצר, האזי (לאו הורנונג), קאמילו קליין, ינדה קויפמן, פאול כהן, זבולון ארליך ועוד כמה חברים וחברות. הועידה, שהתקיימה זמן קצר לפניכן, היתה עוד תוכן שיחותינו. שוחחנו על העבודה העתידה, פריץ, שהיתה לו תמיד אינפורמציה נכונה מאד, הרצה על התכניות הציוניות בסיטואציה המשוערת ועל המצב הפוליטי והצבאי בכלל. אמנם משפט אחד, שהלך ונשנה באופן סטיריאויסיפי, נתן את הטון העיקרי: „אם בינתיים לא יארע שוב דבר-מה“.

אכן, במצבנו, כמובן, הכל בלתי- בטוח, אין שום דבר מוחלט... ושוב, כמו בפעמים אין-ספורות קודם, מגיעים אנו לנקודה, אשר בה בסופו של דבר מסתיימות כל השיחות: ארץ- ישראל. ערב, חושך. פתאום תנועה בלתי-רגילה ברחוב. מביטים אנו אל תחנת הז'נדרמריה, ז'נדרמים רצים הנה מכל הצדדים, מדברים זה עם זה בהתרגשות, מתפזרים שוב, לאחר שקיבלו פקודות. לבנו לא ניבא לנו שום דבר טוב, הרי זה לא כבר הזרשמו כל הקצינים והמהנדס צוקר בראשם (מלה רעה מאד הרשמה זו). בודאי יש שוב טרנספורטים. במשך זמן ארוך היינו עדי ראייה לטרנספורטים מרובים מאד ויש לנו כבר בנידון זה חוש נאמן. למחרת אושרה השערתנו. 5000 גברים מוכשרים לעבודה כולל הטרנספורט העומד להישלח. הגרמנים אומרים, שעל גברים אלה יהיה לבנות מתנה עבודה חדש. עדיין אין יודעים, באיזה מקום. אף-על-פי שכל זה הוא שקר וכזב, בכל זאת מאמינים לדברים אלה, אם גם בחשדנות מרובה. על כל החברים כמעט לנסוע מכאן. חלק מהם (העומדים בראש) מתרכזו מסביב למהנדס צוקר, כשם שהתרכזו לפני שלוש שנים מסביב ליעקב אדלשטיין. גם עכשיו מעמידים החברים את עצמם לשירותו של צוקר. שני הצדדים זקוקים

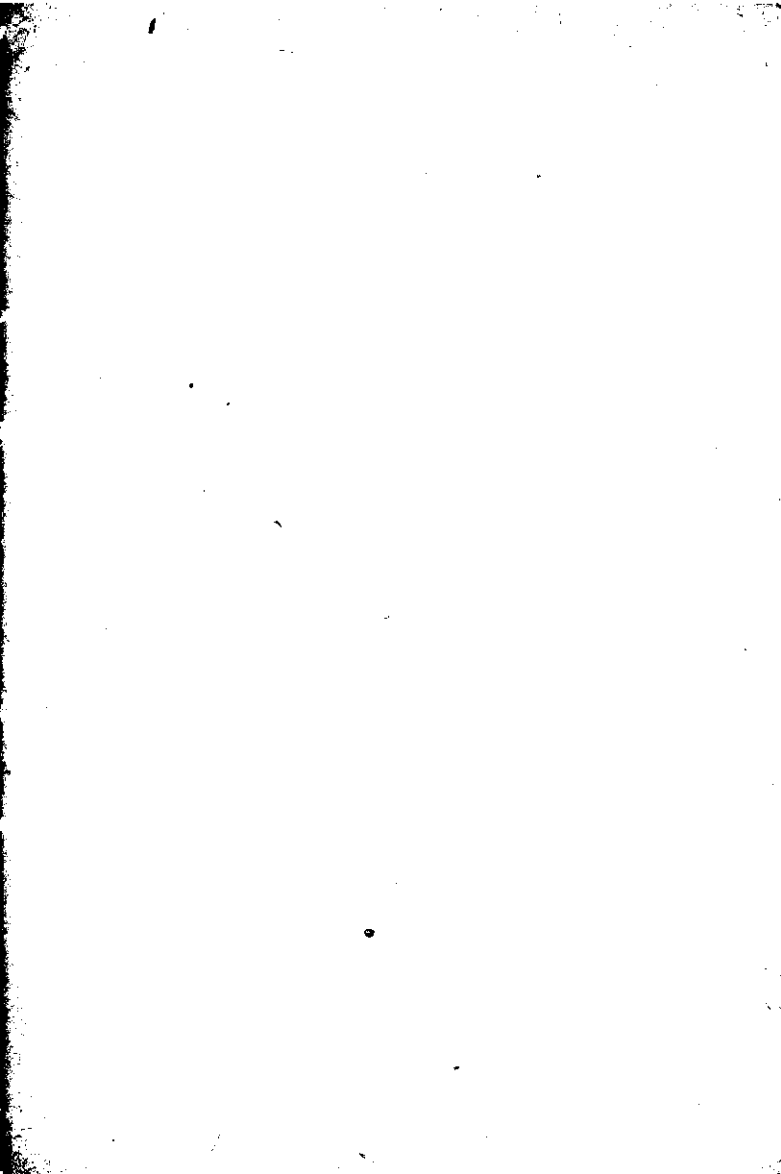
זה לזה ורוצים למצוא תמיכה וסעד זה בזה. עוד ב"בית-
הגניבה" (בית הבדיקה) נדברים החברים על חלוקת
התפקידים המשוערת במקום החדש. דיון זה יכול להיראות
מוזר קצת, אבל אז לא היה לשום איש כל מושג על
העתיד לבוא. החברים מלאים בטחון, לעבוד יודעים הם,
מפני תנאים קשים אינם מפחדים, הרי התמחו בכמו אלה
דיים, והדבר אינו יכול כבר להימשך זמן רב. — מי העלה
אז על דעתו, שאין דבר קל יותר מלהוריד שאולה "בדרך
הטבע" בזמן קצר ביותר אנשים מוכשרים לעבודה? עוד
יתרון אחד היה לחברים לעומת יתר המשתלחים: ההכרה,
שהם יעזרו איש לאחיו, כשם שעשו זאת עד כה; ההכרה,
שהם יכולים לסמוך איש על רעהו, ובדבר הזה אמנם
לא טעו, אם גם טעו בכל יתר הדברים.

זו היתה בעצם הפעם הראשונה, ששולחו בקנה-מידה
גדול טרנספורטים בלתי-מעורבים (מורכבים מגברים בלבד),
קודם לכן היו ברוב המקרים משתלחות בטרנספורטים
משפחות שלימות ביחד. הפרידה הזאת היתה קשה יותר
מכל האחרות, אבל נשאו אותה ביתר אומץ. היא פגעה לא
ביחידים, אלא בכל הציבור כולו, שנעשה עכשיו לחטיבה
אחת. הגרמנים הבטיחו למשתלחים, שנשיהם וילדיהם יהיו
מוגנים בטרזינשטאט ויתנהגו אתם ביחס טוב מיוחד,
ושיהיו אפשריים קשרי-דואר.

הנה יצא המסע הראשון הכולל 2000 גברים. צוקר,
שנסע כמנהל, הובא בקרון מבודד תחת משמר מיוחד,
יתר החברים נסעו יחדיו. היה זה יום-הכפורים הקשה
ביותר בכל ימי חינו. למחרת, בטרם שולחו השאר, הרשו
הגרמנים הצטרפות-בהתנדבות של 500 נשים. הם בציניותם
התהומית רצו להשלוח עוד יותר את נפש האנשים בבטחון

שוא. הנשים האלה תהיינה יחד עם בעליהן במקום אחד!
 (הפעם אמרו הם את האמת). שתי מלים נוספות אלה איפשרו
 להם לבטא את התרמית הנוראה הזאת ללא בושה
 ו"בנאמנות". באה הסתערות איומה של הנשים על מחלקת
 הטרנספורט. הנשים כולן רצו לנסוע עם בעליהן ללא כל
 תנאי. מספרן היה גדול יותר מדי, ולכן הן ביקשו וניסו
 לעשות הכל, כדי להיכנס לתוך הטרנספורט. אף-על-פי
 שהחברים ביקשו מאתנו לא להירשם עתה בהתנדבות,
 אלא לחכות לידיעות מהם מן המקום החדש, בכל-זאת
 נרשמו כעשרים חברות בערך. לפני הכניסה של הנשים
 לתוך הקרונות, נשא אחד מאנשי הס"ס נאום לפנינו,
 להגיאנו מלהצטרף. הם מסבירים פנים שלא כרגיל, מדברים
 אלינו כאל בני-אדם נורמליים ולא כאל יהודים-חזירים,
 הדבר מעורר בנו הרגשה בלתי-נעימה. אנו מתרכזות
 מסביב לפריצי צוקר, אשתו של המהנדס אוטו צוקר. היא,
 כנראה, יודעת את טיב הענין: "ילדים, יש בי ההרגשה,
 שרעה נגד פנינו. מוטב לנו להישאר כאן". (לצערנו, צדקו
 דבריה). בכל-זאת מחזיקה גם היא בשמועה, שהתהלכה
 בקהל מבתחילה, כי המחנה יוקם אי-שם בסכסוניה על-יד
 מבצר קניגשטיין. בינתיים הפליג גם המסע השני, בו היו
 חללים רבים, ולא בנשק ולא בגאזים, כי אם ברעב ובמחלות.
 גם בהיותם במחנות לא בגדו ברעיונו. החברים באושוויץ,
 בקאופרינג (כאן נפלו פריץ לנצר, קמילו קליין, ינדה
 קויפמן) ובגליוויץ, והחברות באדראן ובקדובה ובכל מקום
 הימצאם לא היה להם הכוח לפסוע על גופות אחיהם,
 להאבק למען מנת מרק נוספת על חשבון הזולת ולנצח בכל
 האמצעים הבלתי-טהורים. ברוב המקרים עלה להם יושר
 לבם במחיר חייהם.

החלון בטרזינשטאט

תנועת "החלוץ" בטרזינשטאט הייתה יצירה מיוחדת במינה, שאפשר להבינה רק בקשר עם כל הבעיות שחיי הגיטו יצרו. בתחילה שאב "החלוץ" את כוחו המחנך מתוך קשריו לארץ-ישראל. עכשיו נעשתה ארץ-ישראל למזכרת ולתוחלת בלבד. היש הממשי היה ההווה השלילי, הגיטו, והוא ששימש יסוד להשפעת התנועה החלוצית על חבריה. השפעה יוצרת ומעצבת דמות. היוצא מזה, שאת תוקף אמונתנו המגשימה צריכים היינו להעמיד במבחן הבעיות היום-יומיות, המופיעות עתה בחריפות יתירה, שלא ככחיים הנורמליים. כיון ש"החלוץ" בשנים האחרונות מוכרח היה להישאר תמיד בדרגת ההכנה, נעשה הוא לאט לאט לאירגון המחוסר כוח דינמי מספיק.

בטרזינשטאט הועמדנו פתאום לפני בעיות חדשות לגמרי. תפקידנו היה לפתור אותן. את התוכן הישן היה עלינו להתאים לנסיבות החדשות. "החלוץ", שקפאנו התחיל עם עליית החברים העומדים בראשו, חזר עתה וקיבל אופי של תנועה מתפתחת. — חוץ מיעקב אדלשטיין, שלא יכול להשתתף בעבודת "החלוץ" הקונקרטי, אלא רק להתוות את המגמה וליעץ, לא נמצאה אז ל"החלוץ" בין חבריו שום אישיות מנהיגה חזקה, ולפיכך לא יכלה האידיאה להתגלם באישים מנהיגים יחידים ולהיות קשורה

בהם, אלא היתה בהכרח נישאת על כחפי קבוצה של חברים מסודרים, שכל אחד מהם תרם כפי כוחותיו להתפתחות התנועה ולעיצוב דמותה.

„החלוק“ הורכב מאלמנטים שונים ביותר, שרובם נקלטו כבר בתוכו עוד לפני טרוזינשטאט. בטרזינשטאט נשאך „החלוק“ תנועה של אנשי סגולה, שלא יכלה לקלוט אנשים חדשים בהמונים. בין החברים מהפרוטקטורט היו מעטים, שעוד לפני המלחמה קיבלו חינוך ממושך בהכשרה ובתנועת הנוער החלוצית. בשביל אלה לא היה כל ספק ביחס לעמדתם החלוצית. גם עמדתם כלפי הבעיות השונות, בעיקר המוסריות, של הגיטו היתה מבוססת יותר ודרך פעולתם אחראית יותר, מזו של שאר החברים. אם גם לא תמיד היו דוקא הם המארגנים, היוו הם בכל זאת תמיד את חוט השדרה של התנועה מבחינה מוסרית ורעיונית.

בשביל האחרים, בשביל החלק הגדול יותר של האנשים, שכבר לא יכלו לרכוש יחס חי אל ארץ-ישראל, היתה החלוציות אידיאה מופשטת, שביקשו בה מפלט מפני ההווה, אך לא יכלו להיבלע בתוכה כליל. משום כך הם, הרבה יותר מהקודמים, חיו בהווה של הגיטו. היו ציניהם גם חלוצים של קוניונקטורה, שבאו אלינו מתוך נימוקים חברתיים וקודם כל מפני שקיוו לקבל תועלת חומרית מחברי התנועה, המנהלים את עניני הגיטו. אבל עד מהרה עזבו הם אותנו במהלך התבצרותם. הם גרמו לנו נזק על-ידי כך, שנתנו לבלתי-ציונים יסוד להורדת ערכו של „החלוק“. בין הווינאים והגרמנים נמצאו חברים, שכבר קודם נקלטו בתוך תנועת „החלוק“ — עד כמה שהדבר היה אפשרי בכלל. חלק זה מצא בנקל את הדרך אלינו, ראשית, מפני שהם היו מושרשים ביהדות יותר מיהודי

צ'כיה, ושנית מפני שלא מצאו כל דרך-מגע אל הרוח
הצ'כית השלטת בגיטו.

ברור, שאנשי "החלוץ" ברובם לא היו טובים יותר
מהאחרים. בלעדי התנועה היו עלולים גם הם להתנהג
בדומה ליתר האנשים. התנועה רבת-הדרריות היא שנתנה
להם כוח לכבוש את יצריהם האנוכיים. כהוכחה לכך תשמע,
למשל, העובדה, שאנשי "החלוץ", שהיו להם אפשרויות
לתפוש מעמד חומרי טוב יותר, ויתרו על אפשרויות אלה
לטובת הציבור, גם בשעה שזה היה קרובן קשה.

תהיינה התוכחות כלפינו מן הצד הבלתי-ציוני אשר
תהיינה, באחת הודו כולם פה אחד — שחברינו ויעקב
אדלשטיין בראשם היו אלה, שיצרו את היסודות האירגוניים
והמהותיים בשביל הגיטו היהודי, גם מתוך "האידיאליזם
האי-ריאלי" שלהם, שבגללו רצו מתוך קיבוץ-הכפיה ליצור
קיבוץ-הכנה בשביל העדה היהודית החפשית העתידה.
הואיל והשאלות החדשות הגדולות והקשות, שעל
"החלוץ" בטרזנישטאט היה לפתורן, דרשו תנועה חזקה,
ולא היה כל בסיס לתנועות-נוער נפרדות (הזרמים
הקיבוציים היו בשבילנו בעיה בלתי אקטואלית), הונח
היסוד לאיתוד. מטרת-החינוך היתה ההתישבות העובדת
הקיבוצית.

על ראשיתו של "החלוץ" הזכרנו כבר משהו קודם.
החברים סוללי הדרך, אשר באו לטרזנישטאט עם המטה
הראשי של הגיטו וההולכים בראש, אשר באו עם פלוגות
העבודה (A. K.), לא היו, בודאי, יכולים לעמוד בהתנגדות
האידיאית לקשיים העצומים. לולא היה להם סעד מוסרי
מצד יעקב אדלשטיין, צוקר ויאנוביץ ולולא התקוה,
שהתנועה שהשאירו מאחריהם תדביקם במהרה ותחזקם.

החברים, שתפסו עמדות־מפתח בגיטו, היוו מרכז לטיפול בנוער ועל־ידי זה נתנו צורה ליגאלית ומרוכזת לעבודת־החינוך. הטיפול בנוער נשאר אחד התפקידים הראשיים של „החלוץ“. עד לקיץ של שנת 1942 לא נמצאה בשביל החלוצים כשהם לעצמם כל מסגרת אירגונית ומוצקה. עבודת התרבות היתה מסורה ליזמת כל קבוצה וקבוצה. פעילות החברים המרכזיים, שנתמנו לתפקידים כלליים, היתה בשביל התנועה כלולה בזה, שביטחו את יתר החברים מפני סכנת הטרנספורטים לפולין, בחלקם אותם למקומות עבודה מוגנים, שקצתם גם הביאו תועלת חומרית לקומונות.

נקודת־מפנה רצינית בתנועה הביא הטרנספורט, שהביא לטרזינשטאט חלק גדול של החברים העומדים בראש ושל האנשים האחרונים מפלוגות ההכשרה. (טרנספורט זה בהגדל מהאחרים נשאר מובטח מפני גירוש נוסף, כיזן שהוא נועד מאת הגרמנים לבנין מסילה מבאשוויץ לטרזינשטאט). עם בואו הונח בגיטו לחלוטין כובד משקלה של תנועת „החלוץ“ מהפרוטקטורט.

החברים, שבאו מחדש, קיבלו מאת החברים המרכזיים הוותיקים את התפקידים המיוחדים של „החלוץ“, שאורגן עתה מחדש. הועידה הראשונה של „החלוץ“ בטרזינשטאט נתקיימה בנובמבר 1942. השתתפו בה 500 חבר. הדרישות העיקריות היו: תיסול הזרמים ועבודת תרבות בשיטה אחידה בשכבות הצעירות. הועידה אישרה את איחוד הזרמים. היא בחרה מרכז חדש מורכב מן קאמילו קליין, ברל הרשקוביץ — הקבוצה המאוחדת; גרד קרבל — חבר הקבוצות, אהרן מנצר — חבר „גורדוניה“, מטעם דווינאים. המועצה החדשה היתה מורכבת מחברים העובדים

עבודה גופנית, מפני שבאופן עיקרוני לא רצו לבהור בפקידים וממלאי תפקידים. כיון שמפני מצב־הדברים ההולך ומשתנה בגיטו לא יכלה העבודה להיות מהוכנת לזמן ארוך, צריכה היתה המועצה בדרך כלל להתכנס אחת לשבועים. במועצה היו ועדוֹת אלה: לתרבות עברית, לחינוך, למחסן, לבטחון. עניני חלוקת העבודה והשיכון היה על פי רוב מסדר המרכז בעצמו. החבר היתיד עמד בולו תחת מרות התנועה. שינוגי מקום העבודה והדירה יכלו להעשות רק אחרי דיונו ואישורו של המרכז.

המינוי לעבודה היה נקבע על פי שני גורמים: מצד אחד, הרצון להכניס את החברים לתוך המקצועות הפרודוקטיביים מטעמים שהוזכרו כבר; מצד שני, הרצון למנות את החברים לענפי עבודה כאלה, שבהם תהיה להם הזדמנות לקבל השתלמות מקצועית כהכשרה לארץ־ישראל. החברים סודרו בענפים כגון אלה: חקלאות, אפייה, תחבורה, מטבח, אֶפְקָה, בנין ומחלקה טכנית, מכבסה, טיפול בחולים, משמר הגיטו, ורובם—בטיפול בנוער. העמדה החיובית של חברינו ביחס לעבודה היתה לה השפעה מחנכת, אם גם לא גדולה, על החברים־לעבודה הבלתי־ציונים. אפילו בגיטו עלה ביד אנשינו להשתלם ולהיות לפועלים טובים ולמומחים.

כדי לקבל השקפה מדויקת על אנשינו, התעדנו באביב 1943 יום פקודה. באותו יום מחויבים היו החברים באזורים השונים להופיע לספירה. במקום שקל היו משלמים מס של 4 דק"ג סוכר לטובת המחסן. על יסוד רישום מדויק קיבלנו תמונה ברורה של כוח תנועתנו, שמנתה אז כאלף חברים. יום־הפקודה נסתיים במפקד גדול לכל התנועה. יעקב אדלשטיין הטעים בנאומו את ערך פעולתנו עד כה וקרא

להמשיך בעבודה אינטנסיבית. ההורה הגדולה — נדמה
היה שלעולם לא תיגמר — שפרצה באופן ספונטני בחצר
הקסרקטין, בלי שים לב לס.ס. היתה ביטוי לאמונתנו
ולרצוננו.

אחת הבעיות העיקריות, שלא יכולנו לפתור באופן
כללי, היתה בעיית המרות במקרה הטרינספורטים. אם
„החלוץ“ לא יכול עוד להגן על הורי אחד החברים מפני
טרנספורט, מוכרח היה המרכז למסור את רשות ההחלטה
לחבר עצמו, אם להישאר או להרשם לטרנספורט כמתנדב.
רק מדריך של 200 חברים יכול *a priori* להיות מוגן.
(בעיקר עלינו להודות לליאו יאנוביץ, אשר כמזכיר זקני-
היהודים יכול היה להתערב באופן מכריע בהחלטות ועדת
הטרנספורט, על שחברינו בדרך כלל יכלו לשמור על
קיומם בטרזינגשטאט). על יתר החברים לא תמיד אפשר
היה להגן מפני הטרינספורטים, אם לא הוגנו על ידי
המחלקות, שהם עבדו בהן.

כשהטרנספורטים הגדולים יצאו לבירקנאו, נתעוררה
השאלה, אם מן הראוי הוא להרכיב קבוצות גדולות של
חברים, שיצאו שמה תחת הנהלת חברים מרכזיים
מהמועצה, כדי שהתנועה תהיה מרוכזת בשני מקומות ולא
תפוזר. אבל כיון שבין-כך ובין-כך שולחו באונס עם כל
טרנספורט גם חברים מרכזיים שלנו, היה עלינו לא להקריב
מרצון שום חבר.

עזרה הדדית

הרבה יותר מאשר בחיים הנורמליים, הטביעה הדירה
את חותמה על כל חיי האדם. יצרנו בתי-חלוץ גדולים,
שהיה בהם רק שיתוף-דירה. בתוכם נוסדו קומונות-כלכלה

קטנות. בצדן של קבוצות גדולות אלה נתהוו לאט לאט קומונות קטנות יותר בבתי-הגושים. מובן, שבבתי-החלון היתה קיימת הנטיה להעתיק את מקום הדירה לחדרים קטנים יותר, כי לא קל היה לדור בחדר אחד עם 100 אנשים ויותר. אף-על-פי-כן נשאר בית-החלון, — שנוסד אחרי היציאה מן הקסרקטין הסודטי — עד הסוף אחד המרכזים החברתיים החשובים ביותר של התנועה. התקיימו גם שני בתי-חלוצות.

בקומונות הקטנות חיו 10—20 אנשים בחדר אחד, מכונסים לפי נקודות-השקפה חברותיות (לשעבר פלוגות הכשרה, קבוצות וכו'), כמובן מאליו, חברים לחוד וחברות לחוד. — הביסוס החומרי היה לו השפעה מכריעה על מצב הקומונה. אחת הבעיות הקשות ביותר של הקומונה היתה העזרה להורים. אי-אפשר היה לתמוך בכל ההורים, ואלה מהחברים, שעלידי עבודה מכניסה יכלו לתמוך בקרוביהם, באו לידי קונפליקט עם הקומונה. על-אף הבעיות והחिכותים המרובים, שנתהוו בהכרח בחיי-צוות צרים, אלה הצליחו בכל זאת הקומונות ליצור סביבה חברתית טובה.

לשם תמיכה בחברים חולים ותשישים סודר מחסן לצרכי אוכל. הכנסותיו היו לו: 1) מהטלת מס כללי על כל חבר (מס חדשי = 2 דק"ג מרגרינה או 3 דק"ג סוכר). תשלום מס זה היה באמת קרבן גדול מצד החברים, שניזונו רק מהמיצרכים הקצובים; ערכו היה לא רק סמלי בלבד אלא ממשי, הוא באמת הכניס דבר-מה. 2) מהטלת מס מיוחד על החברים העסוקים במקצועות המזון. 3) מהתחבילות, שהומצאו לנו מפראג מאת חברינו מתוך הסתכנות גדולה והקרבה עצמית. (חברים אלה נשארו כפראג עד הסוף ולא

גורשו בזכות היותם בני־תערובת). עלה בידינו לחלק בין 45 החולים הכרוניים (בעיקר חולי שחפת) ובין 25 החולים המותקפים מזמן לזמן — לכל 11 נפש 2 ק"ג צרכי אוכל בשבוע. לחברים שנשתלחו בטרנספורטי־המזרח, חולקו 5 — 4 ק"ג צרכי־אוכל צידה לדרך. בסך־הכל הראה המחסן הוצאה של 500 ק"ג בקירוב.

הפעולה התרבותית.

עם התחזקות התנועה נוצרה גם האפשרות לעבודת תרבות מקיפה ואינטנסיבית. קודם כל נערכו סמינריוני־חינוך פוליטיים־אידיאולוגיים מוצלחים בכל חוגי "החלוץ". כדי להגדיל את פעילותן של החברות, ערכו סמינריון מיוחד בשביל הפעילים, המתעתדים לחדור לחוגים רחבים של חברות. לצערנו, עלה זה בידנו רק במידה מועטה. מלבד זה היו קיימים חוגים סגורים, שבהם באנו לידי מגע ישיר עם ראשי־הציונות וטובי־היהדות האחרים. התקיימו בכל המקצועות חוגים שונים, שאליהם משכנו גם מונחים מן החוץ. גוף־לכך היו קיימים ערבי־שבתות בכל המעונות, נשפים, מסיבות. סדר־ליל־פסח והגיגות חנוכה נערכו בהידור מיוחד. הוקמה מקהלה, כל הסידורים האלה היתה להם בשבילנו עתה חשיבות גדולה יותר מבימים עברו, כי הם השכיחו מלבנו לזמן־מה את היום־יום על כיצורו ורעבונו.

הנקודה העיקרית והחשובה בעבודת־התרבות שלנו היתה השפה העברית. לימוד השפה היה בשבילנו בל־בזמן גם אחד האמצעים החשובים ביותר בחינוך ליהדות. למדרגת אינטנסיביות כזו לא הגיעה עד כה הקניית העברית והשי

לטתה בשום ארץ. ההתחלות נעשו בזמן הראשון עוד בקסקטין הסודטי, שבו היו מזדמנים יחד המתקדמים המעטים למסיבות עונג שבת, והמתחילים — ללימוד אלף-בית. אבל העבודה האמיתית התחילה עם חידושה של עבודת „החלוץ“. יעקב וורצל, שניהל את הפעולה להפצת העברית במשך כל הזמן, ועוד יודעי-עברית אחדים מתוך החברים יסדו יחד עם העברים מחוג הציונים הקשישים (פרופ' קס־טנבאום, ד"ר ווסקינגהרטבי ועוד) את ועד הלשון. ד"ר פראנץ קאהן תמך וסייע לעבודתנו במידה מרובה. התפקיד העיקרי של הועד היה אירגון הלימוד. הואיל ונמצא אז מספר מספיק של מורים מוכשרים, עלה בידנו להקים חוגים רבים של מתחילים ושל מתקדמים והשגנו תוצאות טובות באמת. עונג-השבת העברי התדירי השתרש אצלנו כל-כך, שאי-אפשר היה כבר לתאר לנו את חיינו בלעדיו. בשעת ההרצאות של ידענים מצוינים בלשון, בספרות, בהיסטוריה ופילוסופיה נפגשו לפעמים אף למעלה ממאה עברים. לרגל החגים התקיימו מסיבות ונשפים מיוחדים. סודר גם נשף-ביאליק עברי גדול, נערך „סדר“ עברי... היתה קיימת ספריה עברית מקיפה למדי, אמנם ספרי-לימוד לא היו במספר מספיק, לכן הוציא ועד הלשון לאור מכתבי-לימוד אחדים, שתכנם ואוצר-המלים שלהם הותאם לחיי טרוינישטאט. כאן כדאי לציין שהועד קבע גם מלים חדשות, זאת אומרת תירגם מושגים מחיי הגיטו, שלא נמצאו עד אז באוצר-הלשון העברי.

גן הילדים העברי הנה אחד המוסדות היפים ביותר. גגנת, שרכשה לה נסיון רב בארץ ישראל, שיכללה את הגן הזה בעזרת חברות אחדות והעלתה אותו לרמה יוצאת מן הכלל — בימים הטובים שלו היו בו עד 70 ילד. בזמן

קצר השיגו בו הילדים התקדמות מפתיעה. החגים העבריים הוחגו בו בצורה יפה להפליא ונוגעת עד הלב. רגש געגועים נפלא היה תוקף אותנו, בפגשנו את הפעוטות ברחוב ובשמענו אותם משוחחים כבר בעברית באופן טבעי ושרים שירים עבריים — בתוככי טרזינגשטאט!!!

בשביל הילדים מגיל בית-הספר סידרו חברינו כמה ביתות לעברית. בכל מעונות הנוער הונהגה עברית כלימוד חובה. אף-על-פי שהיתה התנגדות לא מעטה לכך מצד המחנכים הבלתי-ציונים.

בקיץ 1943 יסדנו את הגרעין העברי, שעזר הרבה להעמקתה והרחבתה של ידיעת העברית בתנועתנו. התנאי לקבלת חבר לגרעין היה התקדמות מסוימת בידיעת השפה. הדקדוק והספרות ונכונותו להורות לחברים אחרים. על-ידי העבודה האינטנסיבית המיוחדת של חוג זה הוכשרו מורים חדשים. הגרעין, שמנה כ-35 חברי, סידר הרצאות ומסיבות מיוחדות והסיג כמעט את גבולו של החוג העברי הכללי. שנעשה במשך הזמן כבד-תנועה במקצת. כאן היו חיים, ויכוחים, שירים. כדי שהחוג הכללי של הקשישים לא יעלה חלודה, שלבנו לבסוף את פעולתו של הגרעין בוו של החוג העברי.

את שיא עבודתנו באותה שנה היווה שבוע העברית, שנערך בחנוכה. בשבוע זה היו נערכות מדי ערב בערב תכניות פומביות גדולות (למשל, הליריקה של המשוררות העבריות, גשף שירים עבריים, עתון חי וכו'). בכל חדרי "החלוץ" ובכל מעונות הנוער בוצעה התחרות לקבלת פרס בעד עתון-הקיר העברי הטוב ביותר. לשופטים היה באמת לא קל להוציא פסק-דינם. במשך כל שבוע-העברית בשעות קבועות — משעה 12 עד 2 אחרי הצהרים — בכל

מקום שנמצאים בו חברים, מותר היה לדבר רק עברית ובאם לא, מחויבים היו לשתוק. צו זה קויים באמת בכל מקום, וזה היה יותר ממשחק־צופים יפה. ביזם אחד, ביום העברי, דיברו כל היום כל אלה, שהיתה להם יכולת כל שהיא, אך ורק עברית. מפעל מוצלח זה נסתיים בנשף גדול, שבו נתקבלו בתעודה ובשבועה לתוך שורות „נושאי־העין“ אחדים מהחברים המתקדמים ביותר. (האות עין — סמל העברית). טבלת־מתכת קטנה זו, שנשאנה בגאון, הייבה אותנו לדבר רק עברית עם יתר נושאי האות הזאת. כך התאמצנו בכל הדרכים להחדיר את העברית לחיינו ולמחשבתנו.

בתוך התנועה הוגשם לימוד העברית ב־100%, כי זה היה תנאי יסודי לחברות בתנועה. מזמן לזמן היינו מחויבים להתייצב לבחינות, כדי להוכיח את התקדמותנו. על־פי בחינות אלה היינו עולים בכל פעם למדרגה גבוהה יותר. הושגו תוצאות טובות, באמת. אף האדישים הודבקו איך־שהוא. כל כמה שהדבר נשמע כמצחיק, היתה קיימת אפילו כעין אימת־הבחינה. לא רצו לצאת בבושת־פנים. קמה התחרות אמיתית. נמצאו רק מועטים מאד שלא גילו כל התענינות והמציאו כל מיני אמתלאות להשתמט. את זאת הערכנו כדבר המסמן את כל יחסם לתנועה, והם מחויבים היו לבוא לפני ועדת הבקורת לבירור ולקבוע את עמדתם להבא. לעתים קרובות השפיע הדבר, והחברים נעשו פעילים יותר, אבל לאחדים נתברר על ידי דרישותנו הנמרצות, שהם אינם יכולים במידה מלאה להימנות על חברינו.

אל הגרעין העברי הוצגו בשנה האחרונה דרישות גדולות. מחמת סילוקם של מורי־העברית בעלי ההכשרה,

שהועברו אל פלוגות־התלמוד (כך נקראו קבוצות אנשים בעלי השכלה טובה בעברית ובאידיש, שעסקו בעריכת קטלוג ובסידור ארכיון גדול של כתבים יהודיים עתיקים, שהגרמנים אספו מכל ערי הרייך אל טרוזינשטאט לשם מטרות החקירה שלהם), נתהווה מחסור גדול במורים. עתה היה על חברי־הגרעין לעמוד בפרץ ולמלא את מקום המורים הנעדרים האלה.

ההגנה

החל מן הסתיו של שנת 1942 נתארגנו החברים למין הגנה עצמית. בשעת מינוי החברים לעבודה במקצועות שונים הושם לב גם לנקודת ראות זו, לאפשר על־ידי־כך את הקמת אירגון ההגנה על צד היותר טוב. וכך היו לנו בכל נקודות־המפתח חברים מסוימים משלנו, שמשימותיהם סומנו מראש בדיוק: במפעל החשמל, במפעל המים, בהובלה, במחסנים. לרוב החברים היתה הכשרה צבאית. אפשרות להכביד על הגרמנים את הגישה אל העיר במקרה של התקפה מבחוץ ניתנה על ידי החפירות, המקיפות את העיר, שכהרף־עין יכלו למלאותן מים. חבר, שידע את כל ההכנות הדרושות, נתמנה לשם זה. כמובן, היו ידועים לחברים האחראיים גם כל התעלות ושביילי־המוצא הסודיים. (דרך אגב, שם הוטמן גם הרבה מן הגנוב). נשק לא היה לנו כלל. בתחילה לא היתה להגנה כל התקשרות מסודרת עם העולם החיצוני. בשנת 1943, אחרי משא־ומתן מסוים, הגיעו לידי התקשרות עם הקומוניסטים, שגם הם יצרו מין הגנה. לנו היו בהגנה כמאתים חברים, להם — כמאה (את המספר המדויק לא ידענו, כמובן). שתי קבוצות אלה היו קשורות גם עם קבוצות־פרטיזנים צ'כיות. את ההתקשרות עם קבוצה זו יצר אחד מקצינינו באמצעות

הז'נדרמריה הצ'כית. שלושה מחברינו נקבעו בשביל הקשרים עם הקומוניסטים. 3 פעמים בשבוע היו יוצאים אל מחוץ לגיטו, כדי לקבל ידיעות מחוץ-לארץ. פעם בפעם נעשו נסיונות לספק נשק להגנה, אך הנסיונות לא הצליחו. במרתף הבית 404 סודרה תחנה מרכזית, שבה היו נפגשים האנשים המקשרים. אחרי מאמצים רבים עלה גם להתקין רדיו שהיו מאזינים לו בקביעות. לצערנו, כבר אחרי 4 חדשים גלה אותו משמר-הגיטו בעטייה של בגידה. היו מוכרחים איפוא לחסלו. גם המרכז העתיק את מקומו.

בשנת 1944 נעשו הכנות לקראת גמר המלחמה. צריך היה להביא בחשבון את האפשרות של השמדת היהודים בתוך התוהו-ובוהו של הרגע האחרון. לפיכך תוכנה התנפח לזת משותפת של כוחותינו וכוחות הז'נדרמריה הצ'כית על המפקדה הגרמנית ועל המצולה הקטנה. מן הארכיון הענקי, שהגרמנים העתיקו אותו מברלין לטרזינשטאט (משים שזו היתה בכל זאת בטוחה יותר מפני הפצצה, מאשר עיר הבריה), הוצאו תכניות גרמניות ואינפורמציות שונות. בכל המאפיות, המתסנים, המטבחים וכד' אורגנה הגנה, למנוע מעשי שוד בתוך האנדרלמוסיה. אכן האנשים היו מוכנים תמיד, אבל לידי מעשה לא הגיע הדבר. לגרמנים היו בשבילנו מקומות השמדה טובים יותר מטרזינשטאט.

עוד חלוצים באים.

בסתיו 1943 הובאו יהודים מדניה. רוב היהודים ילידי דניה וכן גם חלק מהמהגרים מגרמניה, שנמצאו שם. יכלו עוד במועד הנכון להעלים ולהמלט לשבדיה או "לצלול" בדניה. פעולה זו נתמכה גם על ידי הממשלה הדנית. רק מאות אחדות הביאו הגרמנים אל הגיטו של נשואי-הפנים. חלק

מהם היו חברי "החלוץ" מגרמניה וצ'כוסלובקיה, שנמצאו בדניה בהכשרה חוץ-לארצית. מובן מאליה, שהתנועה דאגה לאנשים אלה, הכניסו אותם לבתי-חלוץ שונים, השתדלו למצוא בשבילם מקומות עבודה טובים. שוב הרגישו, כמה מיטיבה התנועה לקשור יחד אף אנשים בלתי מיוודעים זה לזה. החברים הגולים מצאו חיזוק וסעד, הם היו משלנו. אולם לא הספיקו בכל זאת להתמוג כליל עם התנועה במשך הזמן הקצר של שהותם בטרזינשטאט...

בבית-"החלוץ" נערכה קבלת-פנים גדולה. החברים הדנים הרצו: חלק גדול של חברינו שם התרחק מן התנועה במשך הזמן הארוך של ההכשרה, בהיותם מנותקים מכל יתר החברים ומן הארץ. תנאי-החיים היו טובים, כל אנטישמיות לא היתה שם. האנשים, שרובם סודרו בהכשרה בודדת, כלומר בנקודות בודדות ולא בפלוגות, דבקו במידה יתירה באוכלוסי המקום. המגע בין הנקודות לבין עצמן היה רופף, וכמוהו גם המגע ביניהן ובין המרכז. רק מעטים נשארו קשורים אלינו באמת... אכן גם בטרזינשטאט היו רק חברים מועטים, שהשתתפו בעבודה באופן פעיל באמת. ביחוד הצטיין חדר אחד של החברות, שקבעו לעצמן תכנית אינטנסיבית להשכלה ולעברית, הן השתתפו גם במוסדות המרכזיים. חבר אחד משלהם סופח אל המועצה כבא-כוחם.

הדנים זכו להגנה מיוחדת מצד הממשלה הדנית. היא עזרה להם בחבילות טובות רבות מאד. הם היו גם מוגנים מפני טרנספורטים.

בינואר 1944 באו הטרנספורטים ההולנדיים. ההולנדים מנו בלי ספק כמה אלפים. הם באו בעיקר ממחנה וסטרי-בורג, ששם עדיין היה מצבם טוב יותר ממצבנו בטרזינ-

שטאט. רוב יהודי הולנד, שלא „צללו“ למחתרת („צוללים“ היו שם יותר מבארצות אחרות), הובאו ישר לאושוויץ. עובדה היא, שההולנדים גילו כוח-עמידה חלש יותר, מאשר יהודי ארצות רבות אחרות. היה להם פחות כוח-חיים ורצון, ועד מהרה התחילו הם להתנהג במחנות-הריכוז ברשלנות. הנוער ההולנדי התארגן בוסטרבוך, אבל עשה מעט מאד עבודה יהודית כללית וציונית. חברינו התחילו לעבוד עם קבוצות נוער אלה, סיפחו אותם מבחינה אירגונית אל „החלוץ“. אבל עוד בטרם יכלו להראות תוצאות-חינוך ממשיות, באו הגירושים האחרונים.

בשלב ההתבססות.

באותה שנת 1944 הגיעה תנועתנו אל השלב האחרון של התבססות. נוסדה ועדת בקורת, שמתפקידה היה לבדוק כל מקרה מעורר פקפוק בין החברים. סוף-סוף אחרי עבודה ארוכה כליכך צריכים היינו לדעת, את מי יכולים אנו להביא בחשבון כחבר נאמן בכל 100%. מלבד זה התכוננו לועידה ולכן גם מנימוקים אירגוניים מוכרח היה כל אחד ואחד להתאשר בתורת חבר. לפני ועדת-הבקורת הובאו הרבה מקרים מעוררי פקפוק בזכות החבר ולעתים קרובות היה לנו, החמשה, לגמרי לא קל לחרוץ משפט. הנה, למשל, היתה חברה, שנכשלה בגנבה מאת חברה אחרת. כאן לא קשה היה לשפוט, היא הוצאה. או: חבר פעיל מאד, אחד מטובי המדריכים של הצופים-הבוגרים, נכשל. החברים הרגישו שהוא גונב מאת הקומונה צרכי אוכל. הוא הוצא על תנאי: מהתנועה ניתן לו חצי שנה לעמוד בנסיכון. במשך חצי השנה לא היה רשאי להופיע בשום חגיגה, ניטל ממנו תפקידו כמדריך. זה היה עונש לא קל. או מקרה

אחר : חבר העתיק את מקום מגוריו מבית-החלוץ לדירה טובה יותר שלא בהסכמת המרכז. הוא היה לפני כן חבר חשוב למדי. במקרים של התנהגות אי-סוציאלית (ספטרות וכד') הוצאנו כבר קודם. היו עוד מקרים : חברים. שלא השתתפו באופן פעיל בחיי התנועה. הם הביאו כל הנימוקים האפשריים. הבטיחו להיות ציונים, לשאוף לעליה לארץ-ישראל ורצו להישאר קרובים לתנועה. אך אנשים כאלה, העומדים על הגבול, אינם יכולים להיות חברים, לפיכך קבענו סוג של "מועמדים". ובכן, מועמדים היו לא רק אנשים חדשים, אלא גם חברים ותיקים שהתרחקו. על-ידי-כך חיזקנו את עמדתנו גם בקצות התנועה. הגיע זמן ההכנות לוועידה. כיון שמטעמי בטחון לא יכלה להתכנס התנועה כולה, כמו בוועידה הראשונה, נבחרו צירים. זכות הבחירה היתה, כמובן, רק לחברים. בכל "היחידות-הדיור ובכל תוגי "החלוץ" היתה הכנה אינטנסיבית ולעתים קרובות היתה אף מלחמת-בחירות חריפה למדי. לא היה אף חבר אחד שלא השתתף בבחירות. כל החוגים הביאו את רשימותיהם לבחירת המועצה החדשה והמרכז החדש. אמנם במשך שתי השנים חלו שינויים קלים במוסדות אלה: סיפוח חברים, יציאת חברים, אבל הוברר בכל זאת, שמוסדות אלה שוב אינם מתאימים במידה מלאה, והתנועה צריכה להביא מחדש את רצונה לידי ביטוי. מהלך הוועידה (היא התקיימה בעלית-גג אחת בהשתתפותם של 100 חברים בערך) היה ער למדי. כדי להעמיד במקצת את הקורא על הכנת הויכוח הראשי, יש לומר מלים אחדות על ההתפתחות האידיאולוגית. "החלוץ" הקיף אמנם אנשים מכל התנועות החלוציות, אך בכל זאת היו אנשי הקיבוץ המאוחד וחברי-הקבוצות שני הגורמים הגדולים ביותר בו, והיו

שקולים כמעט זה כנגד זה. מ„השומר הצעיר“ ו„הפועל
 המזרחי“ היו רק מת: מספר. האוריינטציה הפוליטית, במדה
 שהיתה קיימת, היתה מכוונת כלפי מפא”י. ההבדלים בין
 חברים בעלי מגמה מרכזיסטית ובין בעלי מגמה סוציא-
 ליסטית-עממית, עד כמה שנמצאו הבדלים כאלה, עברו
 לרחבם של כל הזרמים לשעבר. החינוך האירגוני הלך בד
 בכד עם הכירור האידיאולוגי. הסמינריון של המועצה ויתר
 הסמינריונים הנוספים, השווים לו בתוכנם, העלו את עיר-
 נותם של כל החברים כמעט לגבי כל השאלות שבפוליטיקה
 ובהשקפת-עולם. נתעורר ויכוח עז למדי בשאלה: הצריך
 „החלוץ“ לשאת אופי פוליטי או אי-פוליטי? זאת אומרת
 היש לחייב את כל חבר וחבר של „החלוץ“ בעמדה פוליטית
 אחידה ולהשקפת-עולם מסוימת, או לא? חברים אחדים
 (קודם כל: סתם-החלוץ ויוצאי תנועת „נצח“) הציגו את
 הדרישה למסגרת רחבה בשביל עבודה פוליטית במובן
 הציונות הסוציאליסטית, ונימוקם: על „החלוץ“ לשמור על
 אופיו המיוחד, כתנועה של סוללי דרך ומשדדי מערכות
 בשדה הכלכלה הלאומית היהודית, ואין לשוות לו אופי
 פוליטי. חברים אחרים (חלק מהמנהיגים יוצאי „המכבי-
 הצעיר“, שהתרחקו מהסוציאליזם העממי, שנקטו בו קודם,
 נציגי „השומר-הצעיר“ ובודדים מתוך שאר המשתתפים)
 דרשו גקיטת עמדה פוליטית אחידה בעלת כיוון מהפכני
 מרכזיסטי. זה היה הסעיף העיקרי של הויכוח בוועידה
 השניה ב-12 באוגוסט 1944. כמו בכל חיינו, כן גם בוועידה
 זו חסר לנו ביחוד המגע עם הארץ. ההתפתחות כאן עשתה
 את דרכה בלי שום ידיעה על ההתפתחות בארץ, בהיותה
 מבודדת לגמרי, מותנית בתנאים ההכרחיים המיוחדים
 במינם של חיינו, קשורה רק בבסיס הישן, שסיגלנו לעצמנו

עוד לפני המלחמה. הפחד מפני התפלגות „החלוץ“ על יסוד שתי העמדות השונות האלה היה פחד־שוא. המסקנה, שאליה הגיעו בסיום הויכוחים בנדון זה, אמרה: העבודה הפוליטית של חבריו צריכה להעשות במסגרת הגוש למען ארץ־ישראל העובדת. מן הנחוץ לענין ולהפעיל ככל האפשר את החברים מבחינה פוליטית, אולם איננו דורשים בתוך „החלוץ“ שום הגדרה. יתר החלטות הועידה (אלה היו אישור העיקרונות, שלאורם הלכנו ועל פיהם חיינו ופעלנו בשתי השנים שעברו) נתקבלו בלי ויכוחים גדולים. הועידה בחרה מרכז חדש (גרט קרבל, יגדה קאופמן, היינץ שוסטר ואנטי פויר), מועצה בת 28 חברים וועדת־ביקורת בת חמישה חברים. הועידה הוכיחה, שהתנועה התחזקה מבחינה אירגונית, חינוכית ואידיאולוגית, וקיימים כל התנאים הפנימיים הדרושים לעבודה פוריה ולהמשך ההתפתחות בעתיד.

המגמה הפוליטית היחידה, שהועידה קבעה, היתה זו של הגוש למען ארץ־ישראל העובדת. גוש זה היה פרי יצירתם של הכוחות הציוניים־הסוציאליסטיים, שהיו מנוֹ־תקים לגמרי מן הארץ ורצו ליצור את התנאים ההכרחיים לעבודה פרודוקטיבית משותפת של כל האנשים, הנוקטים עמדה חיובית ביחס לארץ־ישראל העובדת. חברינו עבדו בגוש זה עבודה אינטנסיבית ומדרכת. בגוש זה התארגנו חברי המפלגה המאוחדת „פועלי ציון“—„התאחדות“ כחטיבה שלימה העובדת מכבר וחברים חדשים, שמסיבות אישיות לא יכלו להיכלל בתוך „החלוץ“. כך נעשה הגוש בסיס בשביל עבודה רחבה גם בין הציונים הקשישים, כיון שעד כה לא היתה קיימת הסתדרות מקיפה. מן הציונים הכלליים נכנסו לגוש רק קבוצות קטנות, ויצאו היתה אחת מהן המאורגנת

באופן טוב ביותר והעובדת באופן פעיל מאד. היו אפילו ויכוחים על הפרופורציה של הפרקציות בתוך המשרד המנהל שמילא תפקיד חשוב בפוליטיקה הכללית במועצת היהודים של הגיטו. לארץ-ישראל העובדת היה בו רוב. את מצב-דברים זה השיג "החלוץ" בזכות פעילותו. מענין לציין גם את זה, שחלק אחד מהציונים הכלליים, ובראשם המהנדס צוקר, היה נוטה לפי מגמתו לאגף השמאלי. היו קיימות כל התכניות האפשריות בשביל הסיטואציה שלאחרי המלחמה שהאנשים, על אף היותם מבודדים, צפו אותה מראש בהכרה ברורה. אחת התכניות האלה היתה שאיפתו-חלומו של המהנ' צוקר לאחד גם אנשים מבוגרים, שכבר עברו את גיל "החלוץ", בישובים קולקטיביים בארץ-ישראל.

סס ישראל חי

בזמן ששיפור העיר הגיע לשיאו, התקיימה חגיגת-הרצל גדולה, מאורע גדול מאין כמוהו בחיי הגיטו. מסביב לתנועה, כמסביב לתנועה מרכזית, התלקטו אלפי אנשים בהפגנה גדולה. אז עדיין לא ידענו, מפני מה הרשו זאת הגרמנים, למה לא היה איכפת להם, שאלפי אנשים שרו את ההימנונים בליווי מוסיקה. מעולם לא הידדו ההמונים כך, כמו בפעם ההיא ומעולם לא היו כל כך רוויי שאיפה, תקוה ואמונה... עוד לא אבדה תקותנו — — — ואז נשא ד"ר קאהן את נאומו האחרון. הוא, שחש את מזימת ההשמדה, סיים למרות זאת את נאומו במלים: עם ישראל חי — — — מה שהביאו שם האנשים הצעירים לידי ביטוי, הוכיח, שהם חיים וכוחם אתם. התעמלות, ריקודים, הורות, מקהלות זכו, וההורה, שבשעת-הסיום ליכדה את כולם, לא חישבה להיפסק, ושוב ושוב נשמע "עם-ישראל חי". זו היתה האמו-

גה בעצמנו, זו קשת העורף, החזרת ובאה תמיד: אותנו
אתם יכולים להשמיד, העם יוסיף לחיות.....

ד

הדור הצעיר

כיצד חי הילד והנוער בגיטו ?

הם נאלצו לראות את האב, שסימל קודם את הסמכות העליונה בבית, והנהו גונב לנגד עיניהם ; לראות את האם מוכרת את עצמה לטבח במחיר פרוסת לחם או במחיר מנת מרק. כי בתחילה גרו כל הילדים אצל הוריהם.

חברינו, שהכירו בסכנות הצפויות מתוך כך לילדים ולבני הנעורים, עשו את הכל כדי להעבירם בלי נזקים גופניים, רוחניים ומוסריים את תקופת השבי בגיטו ולאפשר להם התפתחות חיובית. חברינו סידרו בקסרקטינים את חדרי-הנוער הראשונים והתחילו לדאוג לילדים מכל הבחינות. בהבינם, שלא יוכלו לעזור לילדים, אלא אם כן ירחיקו אותם ככל האפשר מחיי המבוגרים. התאמצו באופנים שונים להעסיקם כל היום. הגרמנים אסרו כל הוראה ולימוד — כי סיסמתם היתה, להמית את רוחם של „האנשים הנחותים“ עוד לפני כליונם הגמור. אבל למרות האיסור הנה התחילו חברינו ללמד בסתר. כשהורשתה תעסוקת הילדים והוכרה כעבודה, משכו אליהם חברינו גם כוחות מוכשרים מן החוץ: מורים, גננות, עובדות סוציאליות.

נוצרה העזרה-לנוער. חברינו הם שיוזמה, יסדוה וניהלוה עד היום האחרון של הגיטו. כל זמן שהגיטו עוד היה סגור, היה לילדים מלבד חדרי-מגוריהם רק חצר-הקסרקטין, ממקום משחקים. רק ביום ראשון בשבוע היו הם רשאים

לבקר בקבוצות מסודרות אצל אבותיהם בקסרקטיני הגברים. אחר־כך רשאים היו לפעמים להוליך את הילדים לטייל על פני הסוללות.

את העזרה־לנוער תילקו לשני ענפים עיקריים: לעזרה סוציאלית, שנעשתה בהיתר, ולעזרה רוחנית, שמוכרחה היתה להעשות בעילום. מלבד זה היה צורך לטפל גם בילדים, שלא נתקבלו בשום מעון וגרו בבתי־הגושים, כי לא עלה הדבר ביד העזרה־לנוער לחנך את הילדים כולם ללא שיור, מפני שכמה הורים לא רצו, שילדיהם יושפעו באיזה מובן שהוא מאנשים זרים, והחזיקו את ילדיהם אצלם במשך הזמן השיגה העזרה־לנוער בשביל הילדים הטבות חומריות, שהיוו תנאים הכרחיים לעבודת־חינוך אינטנסיבית יותר ומסודרת יותר. את שאלת התזונה היה קשה לפתור הרבה יותר, מאשר את שאלת הדירה. שנה אחת מוכרחים היו הילדים לקבל את האוכל בקסרקטינים, לבסוף סודר מטבח־ילדים מיוחד, שאמנם היה בו אותו האוכל, כמו ביתר הגיטו, אך הוא היה נקי יותר ומותקן היטב יותר. מלבד זה ניתנו לילדים הוספות (עוגה ושמינית הליטר חלב רזה בשבוע).

העזרה הסוציאלית התאמצה לספק לילדים בגדים ולבנים נחוצים. ביחוד היה מן ההכרח לשים לב לילדים, שבאו מגרמניה, כי כל חפציהם ניטלו מהם ובחורף עוד היו בלי מעילים ולעתים קרובות אף בלי נעלים, כך שהם היו נאלצים לשבת כל הזמן בבית. היה קשה מאד להכניס שוין ביניהם לבין יתר הילדים, כי לכל ילד היה באופן ממוצע רק זוג אחד של נעלים שלימות, ותיקונים לא יכלו להעשות במשך חדשים, מפני חוסר חומרים. אך במשך הזמן סופק לכל ילד המינימום הדרוש.

היתה קיימת גם עזרת־יתומים, אשר כתוספת לעזרה הסוציאלית דאגה לילדים מחוסרי הורים, שרובם היו מגרמניה.

פרדי הירש השיג מהס"ס הקצאת המצודה כמקום משחקים והתעמלות בשביל הילדים. המצודה היתה חלק קטן של החפירות, ושתי סוללות הסתירו אותה מעיני העולם החיצוני. את המקום סידרו להם הנערים בעצמם. היו תקופות, שהיתה מותרת לילדים התעמלות ואתלטיקה קלה, ואחריהן שוב תקופות, שהתעמלות ואתלטיקה קלה היו אסורות בפקודת הגרמנים. בתחילה היתה דריסת־רגל במצודה רק לילדים עד גיל של 14 שנה, אחר כך הוקצה חלק מהמצודה גם לנוער ולמבוגרים. שם אורגנו בשביל קבוצות מכל הגילים התעמלות, אתלטיקה קלה, משחקים, הצגות ספורטיביות והתחרויות.

אחר כך, כשכל העיר טרוזינשטאט נעשתה פתוחה בשביל הגיטו ובטרנספורטים הרבים באו ילדים חדשים, יסדנו בבנינים מותאמים במיוחד, שפנו על ידי הגרמנים, מעונות ילדים ומעונות נוער גדולים. מעונות ילדים קטנים אחדים נשארו בקסרקטינים. מן ההכרח היה איפוא להגדיל את המנגנון, לשם כך גויסו מטפלים מתאימים חדשים. את החלק הגדול ביותר של המטפלים החדשים סיפקו חברינו, אבל גם אחרים, מתוך חוגי היהדות הצ'כית, שפחדו עד כה מפני ההשפעה הציונית, התיצבו עתה לפקודת אנשינו. אלה היו בעיקר קומוניסטים, כי השקפת־העולם של יתר החוגים לא עברה בדרך כלל את תחום האינטרסים הפרטיים שלהם. תכנית החינוך והלימודים עובדה על ידי חברי המרכז בשיתוף עם מנהיגי הנוער והותאמה לתנאים הנתונים המיוחדים של כל מעון ומעון.

לחברים לא היה בעצם כל נסיון בעבודת העזרה־לנוער
ובחינוך הביתי. העבודה החינוכית בתנועות הנוער
הצטמצמה עד עתה בקבוצות שבגדוד ובמחנות. הילדים
היו גדלים בבית־ההורים ואת השפעתנו היו מקבלים רק
בשורה השניה. והנה הוטל עלינו פתאום לשאת באחריות
כל חייו וכל חינוכו של הילד ובתנאים מכבידים יוצאים
מן הכלל. עתה יכולים אנו לומר, שעלה בידינו למצוא את
הסינתזה המתאימה בין העזרה־לנוער ובין החינוך במובן
תנועת הנוער, להבדיל משיטת חינוך, ששררה במעונות
אחרים, שבהם לא היו חברינו פעילים. ברבים מאותם
המעונות שררה רוח, שהוכירה פנימיות או בתייתומים
ואת האחדות של כפייה חיצונית שבהם.

הצופים — היד התנמכת

„החלוק“ מוכרח היה לקבל עליו גם את תפקידי
תנועת הנוער. בהתאם להחלטות ועידתנו ניהלנו את עבודת
החינוך בשכבות הצעירות בשיטה אחידה בלי להפריד את
תנועות־הנוער לגווניהן המיוחדים. שמרנו על העיקרונים
ועל הצורות האירגוניות של חינוך־הצופים, אבל, כמובן
מאליו, צריכים היינו להתאימם אל התנאים המיוחדים של
חיי הגיטו. הנהגת־הצופים, שהיתה מורכבת מראשי הפלוי־
גות, עמדה בקשרים עם המועצה ועבדה יחד עם מרכז
„החלוק“. כיון שכל הצופים כמעט דרו במעונות הנוער,
היתה לפעמים עבודת החינוך בקבוצות ופלוגות של הצופים
הקשישים נוגעת בעבודת־החינוך של המעון. וכיון
שבמעונות הנוער יכולנו עוד להשפיע על כל הילדים, היו
במעונות, המגוהלים על ידי מדריכים ציוניים, חופפים זה
לזה חינוך־הצופים וחינוך־המעון.

עמדנו בפני השאלה: כיצד נוכל בתוך חלל צר כל־כך, בתנאי־חיים איומים כל־כך להגשים את הצופיות באופן מעשי? כיצד נוכל ליצור לצופים את האפשרות להתפתחות דעה עצמאית ומהפכנית בתוך סביבה, ששום חופש אינו אפשרי בה? איך נביא את הצופים לידי־כך, שיהיו טובים ונכונים לעזור בתוך עולם של אנוכיות, פרוטקציה וזוהמה מוסרית בכלל? איך נחנך את הצופים לטהרת הגוף, בשעה שבגיטו רואים הם לפניהם כדוגמא את ההיפך מזה? אחרי יגיעה מרובה מצאנו את הצורה, שהת־אימה לרוח הגיל הזה והיתה הנכונה בתנאים הנתונים. אירגנו את מפעל „היד התומכת“.

כבר העירונו קודם, שהזקנים בגיטו היו עזובים, ואף את אפשרויות־החיים המינימליות שלהם קִפְחו לטובת האחרים המוכשרים לעבודה. רצינו לעזור דוקא לזקנים דוויים אלה, שנידונו מראש להתנוונות בזויה. זה היה אחד היסודות המהפכניים של חינוכנו נגד העולם שמסביב, נגד הגיטו.

הוקמו עדות בנות 5 צופים וצופות וראש־עדה (גם הוא צופה) לכל אחת. העדות הצטרפו והיו למהלקות (ראש־מחלקה הקה מדריך). לראשי העדות היו קשרים עם המרכז, שמנהלתו היתה סוניה אוקון, חברת „החלוץ“ מגרמניה. אותו מרכז עבד יחד עם העזרה הסוציאלית ועורת־זקנים של הגיטו. המפעל נפתח במפקד גדול ביום טרומפלדור בשנת 1943. הקוים הכלליים נקבעו על ידי ועדה של ראשי המח־לקות ולרשות הצופים נמסר למצוא ולפתור ביוזמתם הם בעיות חדשות נוספות. הפעולה הזאת נועדה להעשות בעיקר בשעת הפנאי — אחרי העבודה והלימוד, בהפסקת הצהרים ובשבתות. התפקידים הגדולים בוצעו בידי המחלקות.

למשל, ניקוי יסודי גדול של גוש־בתים שלם, כלומר של כמה בתים המכילים חדרים רבים ובתוכם גם חדרי־נכים. (לכאן שייכים גם חיבוט המזרנים והכסתות וגם ניקוי כללי של החדרים). תפקיד נוסף היה שירות־העזרה בשעת הטֶרנספורטים. הצופים ארזו את החבילות ונשאו אותן אל «אולם־הגניבה» (אולם הבדיקה), כן עשו עוד כמה דברים הכרחיים, ניחמו והרגיעו את הזקנים. כן בוצעו גם 2 מפעלי־מצע. הצופים נסעו מבית לבית בעגלה עמוסה כלי־מיטה, שהעזרה הסוציאלית מסרה לרשותם, וחילקו אותם בין הזקנים הנצרכים. מפעל זה, כמובן, עודד מאד את רוח הצעירים, כי הוא היה יפה יותר מאשר חיבוט המזרנים המלאים רמשים — פעולה ללא תוצאות.

והיו תפקידים קטנים רבים. כיון שלעתים קרובות כשל כוח הזקנים לחכות זמן רב כל כך בשורות התור, רצו הצופים להביא להם את האוכל ואת «הקניות» שבחנויות כביכול. בתחילה התיחסו הזקנים בחשדנות לצעירים אלה, ואפילו השליכו אותם החוצה, כי לא יכלו לתאר לעצמם, שבאמת רוצים לעזור להם. אבל אחר־כך, כשהבחינו ונוכחו שהאנשים הצעירים לא רימו אותם בחלוקת מיצרכיהם וגם לא באו לגנוב את חפציהם, קיבלו בתודה את עזרתם. מלבד זה היו הצופים מאֶספים את שיירי־המרק במעונות ומחלקים אותם בין הזקנים. הנערות (ואף הנערים) כיבסו את הלבנים המזוהמים, תיקנו בסריגה ובתפירה את בגדיהם. הבחורים עשו בשבילם כונניות קטנות וכדו'. הזקנים לא יכלו לתפוס בשכלם, שהילדים עושים כל זאת בלי פנייה עצמית ובלי כל תשלום. הלא בגיטו נהוג היה לקבל איך־שהוא תגמול בעד כל מעשה־חסד, ולו גם קטן שבקטנים. משום כך גיטו הם מתוך רגשי תודה להפציר

בצופים שלנו, שיקבלו מהם אי-אלה דברים פעוטים. אבל כיון שהיה זה צו יסודי של „היד התומכת“ לא לקבל שום דבר ואף הקטן ביותר, סירבו הצופים לקבל, גם בשעה שהם היו זקוקים באמת לדברים המוצעים. המועטים, שלא יכלו לעמוד בנסיון, נתקלו ביחס של בוז מצד יתר החברים והוכרחו להציל את כבודם במעשים טובים מיוחדים.

התלבטנו הרבה למצוא, במה נוכל לא רק לעזור לזקנים, אלא גם לשמח את לבם. ובכך חיפשו בתוך הכרטיסיות ומצאו את תאריכי הולדתם של הזקנים העוזבים ובימים הקבועים הופיעו הצופים והצופות והגישו להם מתנות ממעשי ידיהם, פרחים אחדים, חלה או עוגה, שחסכו ממזון עצמם, שרו לפנייהם שירים וזמירות וערכו ל„חתך“ יום ההולדת חגיגה קטנה. הזקנים היו נרגשים מאד ואסירי-תודה בלי-קץ על שמישהו שם לב להם.

כיון שלא יכולנו בעצמנו למצוא את כל הנצרכים-באמת, ביקשנו מאת „זקני-הבתים“ למסור למרכז רק את שמותיהם של הגלמודים, שאין להם שום קרובים בכלל. עד מהרה הכירו כל תושבי הגיטו את התו של „היד התומכת“ והזקנים ידעו שהם יכולים לפנות אל הילדים והצעירים האלה באמון גמור. גם „זקני הבית“ (מפקחי הבית) היו קוראים לנו בכל שעת צורך.

בכל זה לא היה די לנו. שקלנו בדעתנו, מה אפשר לעשות עוד. הקמנו להקות שחקנים, שבהזדמנויות מיוחדות היו עורכים בחצרות בתי-הזקנים ובבתי-ההנכים הצגות, הקראות, זמירות וריקודים, כדי לגרום קורת-רוח לזקנים ולנכים. הצגה רבת-רושם במידה יוצאת מן הכלל ערכו הצופים לכבוד חג הביכורים בחדרי התשישים. הילדים הביאו לחולים פרחים מוסתרים מתחת לבגדים

(כי אסור היה "לסחוב" פרחים מן הגן). לתגיגה לא היה, כמובן, כל ערך אמנותי, אבל הדוויים, שלא יכלו להבין, שיש עוד מן הטוב בעולם זה, בכו מהתרגשות והיו אסירי-תודה. בשעת הפריקה נשמעו לאזנינו מתוך המיטות הצפופות זו ליד זו: "בואו איפוא בקרוב שוב!"

כל המפעל בוצע בצורת התחרות. הקבוצות צריכות היו למסור למרכז דין-וחשבון על כל פעולות השירות. הקבוצות התרוצות ביותר זכו בפרסי-ספרים.

הצופים הציגו את הדרישה המוצדקת, שגם המבוגרים ישתתפו במפעל. כמובן, התברר אחרי נסיונות אחדים, שבשביל הקשישים לא היה הדבר בר-ביצוע, כיון שהם היו עמוסים עבודה יותר מדי. אותה תופעה נתגלתה גם כעבור שנה בערך אצל הצופים הבוגרים, שנשתקעו כבר לגמרי בתהליך העבודה ורצו לנצל את שעת-הפנאי הקצרה ללימוד. לפיכך ביצעו לבסוף את המפעל כמעט רק הצופים הצעירים.

נוסף על פעולות "היד התומכת" מילאו הצופים את שעת הפנאי שלהם בלימודים ועבודה עצמית בעברית, בשיחות ומסיבות, בצופיות מעשית ובהרבה התעמלות. מזמן לזמן נערכו בעיר משחקי צופים.

נקודת השיא בחיי הצופים בטרזנינשטאט היה "יום הצופים" בקיץ 1943. יום זה, שבו השתתפה בעצם כל התנועה, היה חשוב בשביל הצופים שם הרבה יותר, מאשר בשבילנו כל הכינוסים הקודמים בתנועה. מהלך היום הזה לא נבדל הרבה בתכניתו מהכינוסים המרכזיים שלנו. המיוחד והמיוחד שבו היה דוקא המצב הבלתי-נורמלי, הבלתי-בטוח, שבו נמצאנו. כיון שאת עריכת יום-הצופים מוכרחים היו להעלים מעיני הס"ס, צריכים היו גם להנמיך

בו את הטון ואת מצב־הרוח, אבל בשביל הצופים, שגדלו באוירה של לחץ תמידי, היה אותו יום סמל החופש. סיפרנו להם על מחנות טיולים, על ארץ־ישראל. הם צריכים היו להקים את אהליהם משמיכות, שהביאו אתם, ולא ראו בזה משום תחליף. הפעם היה גם הרעב ומרק־המים חלק מהיי המחנה. בתהלוכה הגדולה של מאות צופים ובמפקד שאחריה, בהתחרות של משחקים ותרגילי התעמלות בין הפלוגות, בשיחות, בדיבור עברי, בהתחרות של הקראה ושירים ובעת הריקודים שכחנו כולנו (וגם המדריכים) את העולם שמסביב, שכחנו, שכל זה נעשה כאילו היינו חפשים. אותו יום נשאר המאורע הגדול בחיי הצופים ואחד מזכרונותיהם היפים ביותר על טרזינשטאט.

אחרי עבודה של שנתים בערך ערכנו משפט־צופים גדול. כמאשימים הופיעו החברים המרכזיים של „החלוץ“. שכבת־הצופים הופיעה כנאשמת. אותה האשימו בפעילות בלתי־מספיקה, בשטחיות העבודה והמחשבה. העדים, צופים, מוכרחים היו להגן על עצמם לפי כל סעיפי כתב־האשמה. בהצטדקותם מסרו דין־וחשבון על מעשיהם, ושמתוכו נתבררו בהכרח להם עצמם כל הצלחותיהם וכל כשלונותיהם. משפט זה עזר לביצורה של שכבת הצופים ויכול היה לשמש מניע להמשכת העבודה ביתר אינטנסיביות להבא — אבל אז בא זמן הטרנספורטים הגדולים האחרונים ואנשינו נותקו זה מעל זה.

גן־הנוער.

תחילתו היתה כבר בקיץ שנת 1942. החברים העוסקים בעזרה־לנוער חיפשו דרכים ואמצעים להקל מסבל קיומו של הנוער וליצור בשבילו תנאי חיים בריאים יותר.

החפירות והסוללות, שקיבלנו רשות לעבדן, היו במקומות אחדים רחבות למדי, עד 50 מטר. וכיון שהן היו מכוסות שכבת־עפר עבה, היה אפשר לגדל שם ירקות ונטיעות. עד כה היו שטחים אלה בלתי מנוצלים, רק צמחו בהם עשבים, שיחים ואי־אלה עצי פרי. העזרה־לנוער יסדה מחלקה מיוחדת, את גן־הנוער. גויסו כמה מדריכים, שקיבלו פחות או יותר הכשרה בגנות. בהדרכתם קיבלו את העיבוד קבוצות צעירים בנות 15—30 ואף יותר, הכל לפי גודל שטח העיבוד. לעזרת המדריך, שבידו היתה בעצם רק ההדרכה המקצועית, הועמדו מטפלים, שעבדו יחד עם הצעירים וע"י כך הגשימו את החינוך־לעבודה האמיתי.

לעבודה בגנים אלה מינו נערים בני 14—16 שנים. אולם גבולות הגיל התנדדו לפעמים למטה ולמעלה מזה. עד גיל 14 לא היו הילדים חייבים לעבוד. בגן הנוער עבדו 8 שעות ביום. הגרמנים ראו את העבודה הזאת כבעלת ערך מלא. בשביל הצעירים היו תנאי־העבודה נוחים. הם יצאו ממיצר הגיטו, נמצאו באויר צח ובאור השמש. חלק מהירקות המיוצרים ניתן לעובדים. הואיל ונתמנו לעבודה זו מספר צעירים גדול יותר מכפי הצורך בשביל שטח קטן זה, לא היו הצעירים מוכרחים לתת מתכונת עבודה מלאה. אף־על־פי־כן היתה העבודה רבת־מתיחות. היו קשיים גדולים בסיפוק המים, ביחוד בזמן הראשון.

הילדים מוכרחים היו לשאת ולהביא כל טיפת מים מלמטה אל הסוללות; כלי־העבודה היו גרועים; ובכל זאת עבדו הילדים בחשק ובשמחה. כמובן, יש לזקוף לזכותם של המדריך החקלאי והמטפל את העובדה, שגן הנוער הזה נעשה לדבר־מה גדול יותר ממקור־ירקות, ושהנערים קיבלו שם יחס נכון לעבודה. גן־נוער זה נעשה באמת למפעל

יעקב וורצל

יגדה קויפמן

בתורה לבית מאשרים אנו את קבלת מכתבך מיום 8 לח. ז. בשמחה רבה מנצלים אנו את ההזדמנות לענות לך ולבקש ממך למסור דרישת שלום לכל הידידים ולהודות להם על דאגתם לנו. רשאים אנו להניח, כפי שאתה גם מזכיר במכתבך, שהמשלוחים הרבים מליסבון ומקושטא, הם מעשי ידי ידידנו. גם הידידים מוינה, החיים כאן יחד אתנו, קיבלו משלוחים מהמקומות הנ"ל. אף כי מצב הכלכלה שלנו הנהו מסודר לגמרי ואינו נוחן מקום לשום דאגה, שמחים אנו בכל זאת תמיד לקבל את המשלוחים האלה, כי אנו רואים אותם כאות ידידותכם. בטרזינשטאט נוצרה עיר יהודית אמיתית, שבה כל העבודות מחמלאות בידי יהודים, מן ניקוי הרחובות ועד למפעל-הבריאות המודרני הכולל בתי-חולים ושירות רפואי מאורגן וחסר-מטפלים גדול; מן העבודות הכסניות לכל ענפיהן ועד השירות במטבח הציבורי; מן המשטרה ומכני-האש ועד ההנהלה העצמית של עניני המשפט, הדואר והתחבורה; מן הבנק ועל שיטת-כספים מקומית משלו ומן ההגיונות למכירת צרכי מזון, הלבשה וכלי-בית ועד ליצירת מקומות מרגוע, שבתחומם נערכים בקביעות קונצרטים, הצגות והרצאות. הילדים, שלהם מוקדשת שימת-לב מיוחדת. נמצאים במעונות-ילדים ובמעונות-נוער מיוחדים, הזקנים הבלתי מוכשרים לעבודה נמצאים בבתי-מושב-זקנים ובבתי-זכאים בפיקוחם ובטיפולם של רופאים. האנשים המוכשרים לעבודה מתמנים קודם כל לשירותים הפנימיים. מכל המקצועות החלקטי כוונות מקצועיים מצוינים. דבר זה משמש לא רק לתועלת העבודה המקצועית הדרושה כאן בשדה הטכניקה ההיגיינה והאדמיניסטרציה. אלא זה מאפשר גם בשעות הפנאי לפתח כאן חיי-תרבות עשירים במובן היהודי והכללי. ספריה בעלת 50.000 כרכים ותדריר-קריאה מרובים בית-קפה ובו הופעות מוסיקליות תמידיות משמשים להרחבת הדעה ביהוד בשביל הקשישים. מרחץ מרכזי ומכבסה מרכזית מסייעים לשמירת-הביאות הכללית, שלה כמובן תשיבות מיוחדת. כך יכול כאן אדם, המקיים את הסידורים והתקנות הקבועים, להרגיש את עצמו בטוב לגמרי. מראה העיר רואה אתה בראש המכתב.

את מצב הבריאות יש לראות כטיב בהחלט. ועל כך חייבים אנו להודות, מלבד למצב-האקלים של טרזינשטאט, בשורה הראשונה לעבודה מתוך מסירות וללא-ליאות של רופאינו ולסיפוק המלא של צרכי מזון וחמרי רפואה. משלוחי-התמיכה, שאנו מקבלים, עומדים לפקודתנו במסגרת ההנהלה העצמית היהודית ויכולים הם לספק צרכים נוספים. זה עתה נמסרה לנו ידיעה על קבלת תמיכתך ומקרב לב מודים אנו על כך לך ולידידים.

כמו כן נשמח, אם תהיה לנו האפשרות לקבל ממך ידיעות לעתים קרובות יותר. חושבים אנו תכופות על הידידים, שדרשו על ירך בשלומנו. גם מהשבוע תינו טובנות לעתים קרובות מטביב האפשרויות של העליה. בהתענינות מיוחדת קלטנו מתוך שורותיך, שגם מאמציק מכוונים לפתרון, ולו יהיה זה רק פתרון מצומצם, של הבעיה הזאת.

מודים אנו לך על זכרך אותנו בידליות ושמהים אנו לדעת. שאנו יכולים לבטוח בביתך. הואילה נא להשמיענו בקרוב שוב על שלומך.

בברכת-שלום לכבית

ד"ר פראנק קאהן ד"ר אריך מונק ד"ר פאול אפשטיין
אינג' אוטו צוקר ד"ר אריך אוסטריוכר גרט קרבל

HERESIENSTADT 24. und 25. 1968

Heresi
Zwei 2 1/2 x 4 1/2

Maßstab: 1:1000

Mit derartigen Plänen wird festgestellt, daß die Grundstücke, die der Gemeinde zur Verfügung stehen, sich in einem Zustand befinden, der eine Sanierung erfordert. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt.

In derartigen Fällen hat eine ständige Behörde, die die Sanierung durchführt, die Kosten dafür zu tragen. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt.

מכתב מטרדונדסטראט 77 יואל בראון

Bestellung und Einzahlung willigen bei Empfang schriftlichen Bescheidens mit Geld erhalten die auf dem Grundstück.

Der Gemeindevorstand hat als Grundbesitzer, was nach der Villenzone liegt, von Grundbesitz auszuweisen, was die Sanierung, einschließlich der Sanierung der Grundstücke, die der Gemeinde zur Verfügung stehen, durch die Gemeinde durchgeführt wird. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt. Die Sanierung wird durch die Gemeinde durchgeführt, die die Kosten dafür trägt.

Die betriebliche Qualität

Ihre

Dr. Rich Bank

Dr. Rich Bank

Dr. Rich Bank

Dr. Rich Bank

Dr. Rich Bank

פריץ פראגד

פריץ לנצר

גדול. בקיץ 1944 נשארו רק סוללות מעטות ולא נשארו כמעט שום חפירות, שלא נעבדו. בעונה הבוערת העסיק גן-הנוער עד 800 צעירים. היה שם טיפול-סוציאלי עצמי, שדאג לבגדי עבודה ולהוספות-מזון לעובדים. מדי שנה בשנה היתה נערכת על המצודה חגיגת גן-הנוער בהתחרויות, בתלבושות ובתכניות מגוונות ויפות.

הנהגה זהו בערך סדר-היום בגן-הנוער: בבוקר השכם ואחרי הצהרים מתכנסות כל הקבוצות העובדות בגן בחצר הגדולה של אחד ממעונות הנוער. שם נערך מפקד. לפי ימי העבודה מתחלקות ההוספות. אחר-כך הולכת כל קבוצה וקבוצה לחלקת הגן שלה. חלקות אחדות השתרעו מחוץ לעיר, ולצאת את העיר מותר היה רק על פי תעודת-מעבר. בשביל הקבוצות היו תעודות-מעבר משותפות. התחיל יום העבודה, שהביא אתו לא מעט בעיות. בראש עמדה בעיית הסחיבה (הגניבה). אם באורח רשמי לא ניתנה כמות מספיקה של ירקות לחלוקה בין הילדים העובדים — והיא לא יכלה להספיק, כי הילדים סיפקו את צרכי משפחותיהם — היו הילדים, כמובן, מנסים "לסחוב" ירקות ולהעבירם בסתר העירה. העברה זו נוכח פני הז'נדרמריה לא היתה בלתי מסוכנת, כי לעתים קרובות נערכו חיפושים, ודבר המובן מאליו הוא, שהיה קיים איסור חמור לקחת משהו ולהביא אל הגיטו. ראש הקבוצה או המטפל היה האחראי העיקרי לכך. אם הגרמנים מצאו במקרה דבר כזה, היו לו, לראש הקבוצה או למטפל, תוצאות בלתי נעימות כלל — גירוש בטרנספורט וכד'. הפתרון הטוב ביותר היה איפוא להביא העירה את כל הירק ורק בעיר להפריש ממנו כמות מסוימת לחלוקה בין העובדים, לפעמים גם נהגו כך. הצעירים לא באו על שכרם במדה שוה בכל מקום.

כי מנהלים אחדים לא רצו לסכן את עצמם כל כך ולתת לצעירים „לסחוב“, או שהם בעצמם עשו עסקים... מאבק עקשני, שאמנם לא הוכתר בהצלחה רבה, גיהלנו, למשל, נגד קטיפת פרי בוסר. גניבת פירות העץ הוא תענוג כללי לנוער, אך כאן נוסף לתענוג גם ההכרח. לא היה כל פרי זולת זה בגיטו. כשהבשיל הפרי באה קבוצת פרי-העץ שבמחלקת החקלאות וקטפה אותו בשביל הגרמנים, לפיכך היו הנערים מעדיפים לקטוף אותו לפני כן, בעודו בוסר. אמנם אם הצליח המדריך עוד לפני הקטיפה למצוא פירות בשלים, לקטפם ולהביאם לחלוקה, יכול היה בנקל יותר להביא את הנערים לידי כיבוש היצר. כך היה כל היום מלא קשיים קטנים כאלה, אך על-אף-הכל היה הוא יפה. היתה אמביציה מסוימת אצל כל קבוצה לקיים את הגן שלה פורה, מטופח ונאה. נוצרה גם פטריוטיות לוקאלית. גן-הנוער, שברובו התנהל על-ידי חברינו, נעשה לאחד הגורמים החשובים ביותר בחינוך-לעבודה שלנו.

מעון-הנוער.

מעון הנוער הגדול, שנוסד ראשונה, היה מעון-הנערים הצ'כי (הכיל 350—300 נפש) בשביל ילדים בני 16—10 שנים. לימינו של מנהל-הנוער מבין חברינו עמדו עוד מדריכים, גם הם מתוך תנועתנו. כיון שבמעון זה עבדו הרבה מטפלים קומוניסטים, אי אפשר היה להגיע בו לידי חינוך יהודי אחיד, כי בסופו של דבר המטפל הוא הקובע את מגמת-החינוך שלו, אף בשעה שקיימת תכנית-חינוך אחידה בשביל כל המטפלים. למעשה, קבוצות הנוער במעונות הציוניים היוו באופן אוטומטי שכבת הצופים שלנו. היו גם מעונות מיוחדים של יהודים-צ'כיים, ששם החינוך היה לא ברוחנו.

זמן מה אחר כך נוסד מעון־הנערות הצ'כי. כאן היה מצבן של המטפלות הציוניות קשה ביותר, מפני שהילדות שם, כמעט בלי יוצא מן הכלל, באו ממשפחות מתבוללות והנהלת־הנוער של אותו המעון היתה בתחילה אפילו מכשילה במתכוון את ו אב צ'ינו. רק לאט־לאט חדרנו לכאן, וההשפעה הציונית נשא . . בעצם כל הזמן מצומצמת במעונות (חדרים) אחדים בלבד. שאר המעונות היו דומים יותר לחדרי־מגורים כלליים. על מעון־הנוער בשביל דוכרי־גרמנית עוד ידובר להלן בפרטות. מעון־השוליות היה מיועד לנערים מבני 14 שנה ומעלה, שהוכנסו כבר לתוך תהליך העבודה. מעון זה סודר בשלושה בתי־הגוש והקיף כ־600 נערים. במעון זה הראו הנערים טעם טוב וחריצות־כפיים בשיפור מבנה חדריהם ובריהוטם. על־ידי התחרויות מיוחדות השיג מעון־נוער זה (בתנאי־הצפיפות הקשים של הגיטו) את המדרגה העליונה של תרבות־הדיור. מנהל־הנוער, המדריכים וחלק משאר יושבי המעון הזה, היו חברי „החלוץ“. הם חיו עוד קודם בקומונות ומבחינה זו היתה להם השפעה נמרצת גם על הבלתי־ציונים. חיי התרבות היו אינטנסיביים מאד למרות אורך זמן העבודה. הואיל ונערים אלה, בהבדל מהילדים הצעירים מהם, טעמו כבר טעם הכשרה כל שהיא, היה אצלם הרעב להשכלה והחשק ללימודים גדול עוד יותר, מבחיים התקינים, הנותנים אפשרויות הרבה. מלבד סמינר־יונים וחוגים קטנים התקיימו גם הרצאות גדולות בספריית־הנוער, ששימשה גם במה לקונצרטים. על ידי התחרויות עוררו את כשרון היצירה האמנותית של היחידים. בתערוכות הרבות נתגלו כשרונות גדולים ורציניים. לשימת־לב מיוחדת ראויה התחרות מוצלחת מאד בעשית מנורות, שבה השתתפו גם מתבוללים. כאן נמצאה גם לשכת העבודה

של הנוער, אשר באופן מקביל אל לשכת העבודה של המבוגרים נוסדה והתנהלה על-ידי חברינו. השתדלו להמציא לכל הצעירים הזקוקים מורים ומדריכים וליעץ להם בבחירת המקצוע. מלבד מקומות-העבודה הקבועים נתקיימה גם "מאה" של הנוער.

אחרי מגפת הטיפוס, שעשתה שמות קודם כל בקרב הילדים, נוסד מעון-המחלימים בשביל ילדים וילדות מכל הגילים, והוא נשאר קיים גם אחר-כך כמעון-נוער. מוסד הכרחי בשביל העזרה-לנוער היה המעון לכבדי-חינוך ולילדים מפגרים, שהתנהל בידי פדגוגים בעלי הכשרה מיוחדת לכך. בטיפולם הרפואי השיגו תוצאות טובות מאד ולכן היו מוזמנים לעתים קרובות מאת יתר המעונות ליעץ במקרים קשים בלתי שכיחים.

הנוער מגרמניה

את החינוך והעזרה לילדים, שבאו מגרמניה ומוינה, קיבלו עליהם מבתחילה חברינו. באופן מקביל לדרגת הגיל של מעונות הצעירים, הנפרדים לנערים לחוד ולנערות לחוד, נוסד מעון משותף לנערים ולנערות דוברי גרמנית. כיון שהנהלת המעון הזה היתה כולה בידינו, יכולנו, למרות התנאים הקשים ביותר, להשיג תוצאות גדולות באופן יחסי הן בחינוך האנושי הכללי והן בחינוך היהודי והציוני. כאן יש לומר מלים אחדות על ההבדל שבין הילדים הגרמניים ובין הצ'כיים, שלא היה מותנה בשפת הדיבור בלבד. הילדים הצ'כיים לא היו זמן רב כל כך נתונים תחת הלחץ התמידי ותחת עול השעבוד; השכלתם וגם כשרונותיהם השכליים היו גדולים הרבה יותר. הם היו נתונים ברובם גם במצב חומרי טוב יותר. הילדים הגרמניים היו אחוזי-אימה ונבעתים

לא רק מפני הרדיפה הנאצית השיטתית. הם באו מתוך ערים, שהוטלו עליהן פצצות בלי הרף, והמנוחה והחירות היחסיות בטרזינשטאט נתנו להם לנשום לרווחה ולהחליף כוח. הם היו אסירי תודה יותר מאחרים על שימת-הלב ועל הטוב שגמלו להם. ברובם היו אלה ילדים של נכי מלחמה, אשר כנשואי-פנים הוגלו אל הגיטו בטרזינשטאט ולא שולחו ישר לפולין. אף אחד מהם כמעט לא גדל בתנאי משפחה נורמליים, לכן נמצאו ביניהם במספר גדול עד להבהיל עמוסי תסביכים ואף דפקטיביים ממש. ילדים אלה גרמו לנו קשיים גדולים, שלפעמים אי-אפשר היה להתגבר עליהם — ואף-על-פי-כן לא יכולנו מטעמים שונים להכניס את כולם אל המעון לכבדי-חינוך. טסטים פסיכו-טכניים, שנערכו בכל המעונות, הראו, שהילדים הצ'כיים עולים בכשרונותיהם הרוחניים על הרמה הממוצעת, בעוד שהילדים הגרמניים רק במקרים מועטים מגיעים אליה. אצל הילדים הגרמניים היה לנו קל יותר רק בתחום החינוך היהודי, כי להם היתה היהדות בדרך כלל דבר המובן מאליהם ולכן אנחנו, המדריכים מארץ הפרוטקטורט, שרוח הרייך הגרמני היתה בעצם וזה לנו, מצאנו במהרה גישה אל ילדי הרייך. במעון הזה, הידוע לנו היטב יותר מהמעונות האחרים, רוצות אנו לחשוף יחד עם המיוחד שבו גם את המשותף לו ולכל המעונות.

לפי גודל החדרים, שנמסרו לרשותנו בבנינים שונים, הוכנסו לכל חדר עד 40 ילד (1 מ"ר לכל נפש). יחידות אלה נקראו מעונות וכולם יחד היוו את מעון-הנוער, שבראשו עמד מנהל-הנוער, שעבד יחד עם העזרה-לנוער באופן מהודק ביותר. לימינו עמד מפקח-הבית וכוחות אדמיניסטרטיביים. המעונות התנהלו בידי מנהלי המעונות, ועל ידם

עזרו מטפלים — שנים או אחד. בתוך העזרה הסוציאלית סודרו בכל אחד ממעונות הנוער חדרי תפירה, מחסני בגדים, מקומות-אוסף ללבנים וחדרי מלאכה לתיקוני נעלים. במטבחי החימום חיממו לילדים את האוכל המתקבל בשבילם ובישלו להם הוספות ממיצרכים שנגנבו או נרכשו באיזה אופן שהוא. בעוד שבמעונות הצ'כיים אפו אפילו עוגות, בישלו אצלנו עלי סלק וטרפדים לסלט. בשביל מחלימים וחולים בישלו מרקים דיאטטיים כהוספה. לאט לאט הוקמו בכל מעונות הנוער מחלקות לעניני הבריאות — אמבולנסים עם חדרי חולים, רופא וחבר עובדים רפואיים. המקום בשביל חדרי חולים אלה היה מוגבל כל כך, ששם יכלו להימצא רק חולים קשים.

המעון שלנו הקיף בתחילה 300 ואחר כך 500 נערים ונערות בני עשר — שש עשרה. בשבועות הראשונים, כשעדיין לא היו מיטות, שכבו הילדים על הרצפה. במשך היום שימשו המזרנים והשמיכות, ספות נהדרות וגם תחליפים לשולחנות ולספסלים. את הילדים, שעדיין לא מלאו להם 14 שנה, לימדו קודם באופן בלתי ליגאלי. חלק מן הנערות בגיל שלמעלה מ-14 שנה נתמנה לעבודות בפלוגת הקישוט, בעזרה הסוציאלית ובשירות-החולים שבבית. כל בני הנעורים בגיל שלמעלה מ-14 שנה נשלחו לעבודה מתאימה על-ידי לשכת-העבודה של הנוער.

אחד מתפקידינו החשובים ביותר היה לשמור על נקיון הילדים וסביבתם. בחדר, שבו היו שלושים ילדים ישנים, אוכלים, לומדים, משחקים, חולים ונוסף לזה מחזיקים בו את חפציהם, מוכרח היה בכל זאת לשרזר סדר ונחוצות ככל האפשר. אחרי שקיבלנו קאבאלטות (מיטות בעלות 3 קומות) הוקל קצת תפקידנו. מפני שלא רצינו שחדרינו

יקבלו את צורת יתר חררי-המגורים, שבהם חי כל אחד את חייו על גבי המיטה, כשהוא מוקף גרוטאות ובלזאים, ערכנו התחרות בסידור מעשי ונאה של המעונות. עם העמדת המיטות חסכנו לנו קרשים, שמהם עשינו ארונות וכונניות. כל מעון קיבל שם עברי. הסימנים היו מוטבעים בפיסת-הקיר הפנויה היחידה שבין החלונות. הקורות הגסות של המיטות הוקצעו וצוירו בעפרונות צבעוניים או בצבעי מים. כל חדר הראה תו מיוחד שלו. היו מיטות שקושטו בציורי פרחים שונים. על הקרשים שבחדר התנוססו מכשירי עבודה. אי-שם הרגישו המסתכלים את עצמם, כאילו הועברו לארץ-ישראל.

כדי שבשעה 9 בבוקר יהיו החדרים מסודרים ומוכנים, שאפשר יהיה ללמד בהם, מוכרחים היו הילדים לקום בשש. לי בשביל כל 10 ילדים היתה רק קערת-רחצה אחת, ואת המים צריכים היו הילדים להביא בכל פעם מן החצר ולהעלותם אל הקומה השניה. בקורת-הנקיון מדי יום ביומו בוצעה על-ידי מנהל הנוער, והתוצאה מוערכת במספר נקודות. ההכנות לשבת היו יסודיות ביותר ודרשו את כל יום הששי. חשיבות מיוחדת יחסו להמצאות חדשות בקישוט החדר. ביום שבת היתה הבקורת מלווה טכס שלם, ולתוצאתיה חיכו בקוצר-רוח מיוחד. המפקד בערב שבת, שהותקן במיוחד במעון הנוער שלנו, היתה החוויה הגדולה ביותר של השבוע. כל המעונות היו מתאספים למטה לשמוע הודעה, שנפתחה בהימנון של המעונות. אחר כך בא נאומו של מנהל הנוער על מאורעות השבוע, ואחרי זה הוקראה רשימת החטאים של קבוצות שונות. את נקודת השיא היוותה מסירת הפרס הנודד (לוח חרות מעשה ידינו) למעון הטוב ביותר באותה שעה. מפקדים אלה הגבירו את רגש

הקירבה ההדדית של המעונות המשותפים שלנו בניגוד למעונות־נוער אחרים, שבהם לא היה כל מגע הדדי בין מעון למעון. בסיום המפקד נערכה תפילה־בציבור של הנוער — מנהג מיוחד, שהנהיגו בני הרייך הגרמני. במשך הזמן פחת ערכו של מנהג זה, מפני שיכולנו להראות לילדים צורה של ערב־שבת מושכלת יותר, שהותגה ברוב פאר בכל מעונותינו. ערב שבת היה נאה ביחוד גם משום־כך, שכולם יכלו לרכו את שימת לבם בתכנית הרוחנית, כיון שהקיבה הנרגנת לא הפריעה להם כמו ביתר ימות השבוע. כל השבוע היו חוסכים, כדי שיוכלו לפחות פעם בשבוע לאכול לשובע. הנושא של ערב שבת היה נקבע על־ידי המדריכים באופן אחיד בשביל כל מעונות הנוער, וכל מעון הגשים אותו לפי דרכו בהתאם לדרגת הגיל.

הלימודים

אותם מנהלי־הנוער והמטפלים המועטים, שהיו בלתי ציונים, קיבלו עליהם למעשה את החינוך הציוני, כדי שלא יפריעו לקו האחד של המעון. הלימוד, שעסקו בו בחשאי, הוגשם בכיתות מעורבות (לילדים ולילדות יחד) מורכבות לפי הידיעות ולא לפי המעונות. נוסף על המקצועות הכלליים היתה נודעת חשיבות יתירה למקצועות היהודיים. עברית היתה לימוד־חובה בשביל כולם. הן הילדים והן המורים יכלו רק בקושי להתרכז בלימודים בתוך חדר, ששכבו בו באותו זמן גם חולים אחדים. מלבד זה הפריעה לכולם הקיבה הזועמת תמיד. (מוכרחים היינו אפילו לאסור על הילדים לדבר על האוכל, כדי שלא יעלה תמיד על לבם זכר רעבונם.) לא היו די שולחנות וספסלים בשביל כל הכיתה. חלק מהתלמידים צריכים היו לשבת על הספסלים

הצרים הקבועים ליד המיטות. כלוח־כתיבה שימשה
"ההאפלה" שעל שמשות החלונות: היה תמיד מחסור בנייר
ועפרונות, לפיכך שימשה מחברת אחת לכל המקצועות ולכל
העבודות שבכתב. ספרי לימוד לא היו כלל. רבים, אף ילדים
בני 12, למדו כאן בראשונה את הידיעות למתחילים. אחר־
כך, נעהכו שיעורי ערב במקצועות היסודיים גם בשביל
צעירים, שאין עליהם כבר חובת לימוד. בשביל המתקדמים
התקיימו חוגים במקצועות מיוחדים. מחשש בקורת גרמנית
היה לפני המורה תמיד, גם בהורותו מתמטיקה, מונח ספר
תנ"ך פתוח, כי הוראת הדת היתה מותרת. שיעורי הסתכלות
היה קשה מאד לערוך, כי חסרו תמונות מתאימות, ואף־על־
פי־כן צריך היה הלימוד להתחיל כך, שיביא אתו הפתעה
וסגנונות, עוד יותר מבימים כתיקונם. כיון שלא היתה
ספרות יפה מספיקה בשביל הילדים, הונהגו בערב לפני
השינה שיחות־ערב, שבהן קראנו לפני הילדים בספרים
ושוחחנו אתם. שעות הפנאי של הילדים הקטנים יותר,
שהיו את שכבת הצופים, נתמלאו בצופיות. התאמצנו
להרחיק ככל האפשר את הילדים מחיי הגיטו. על־ידי־כך
הגיע הדבר לעתים קרובות לידי חיכוכים עם ההורים
שטענו כי מסירים אנו מעליהם את לב ילדיהם. כדי לא
להפריע את סדרי־הבית הותקנו שעות ביקור קבועות,
שהקפידו מאד על שמירתן. גם הילדים הורשו לבלות
בדירות הוריהם רק זמן מוגבל ומסוים. פחדנו מפני
ההשפעה המזיקה של כמה מן ההורים ולא יכולנו, כמובן,
מטעמים חינוכיים להפלות לטובה גם את הילדים, שעל
הוריהם ידענו, שאין בהם כל דופי. במשך הזמן נעשה המעון
בשביל הילדים לביתם האמיתי.

השתמשנו בכל הזדמנות לערוך חגים, כי רצינו לזרוע בנפש הילדים נקודות אור, שיוכלו להאיר את החיים האפורים בגיטו. לא רק הלימודים הועמדו בסימן החג הממשמש ובא, אלא גם מן הצד החיצוני ניתנו לכל חג המסגרת המתאימה והאווירה המיוחדת על-ידי קישוטי המעונות וכד'. מלבד החגיגות בכל מעון ומעון, הוצגו על-ידי הילדים בשביל מעון-הנוער בכללותו מחזות מיצירות עצמם. הם היו מציגים בהתלהבות וערכו זמן רב חזרות בשקידה וסבלנות. להצגה על הבימה יחסנו ערך מיוחד, כי זו היתה הדרך הטובה ביותר לנתק לזמן-מה את הילדים מהמציאות היומ-יומית. הסדר של ליל פסח, שכמובן לא יכול היה להערך לפי כל מנהגי המסורת, לא איבד כלום, למרות חסרון זה, מהמצב החגיגי של פסח.

בעוד שמעונות צ'כיים רבים קושטו באילנות-אשוח לכבוד חג-המולד הנוצרי, הדלקנו אנו במעונותינו את נרות החנוכה. שמונה ימים בוצעה תכנית של שמחה ורצינות. השמחה הגיעה לשיאה בשעת משלוח „דמי-החנוכה“ שהוכנו במשך כמה שבועות.

המאורע הגדול ביותר היה החג במלאת שנה לקיום המעון. קישוטי המעונות היו לפי נושאים מיוחדים לכל מעון ומעון לחוד, וקישוטו של כל מעון צריך היה להופיע כהפתעה לכל שאר המעונות. באמצעים פרימיטיביים (שמיכות וניירות צבעוניים) העלינו כמו במטה-קסמים בית-תה יאפאני, את פרעה ואנשיו לפני הספינקס לרגלי הפירמידות, את שבטי-ישראל על גמליהם ואהליהם במדבר, חלוצים בקיבוץ, גן-פרחים וכו'.

בערבים בוצע מערכון של מוצארט בתלבושות רוקוקו אמיתיות. המערכון הוכן בידי הזמרת שלנו (היא גם פקידה במשרד) והיתה לו הצלחה רבה. במרכז ההצגות עמדה "מריה סטוארט", שהוכנה זמן רב וזכתה לתשואות כאלה, שמוכרחים היו להציג פעמים אחדות בשעות הפנאי בגיטו. ואף כי הוצגה על ידי צעירים שמעודם לא ביקרו בתיאטרון אמיתי, היתה זו פעולה בעלת ערך אמנותי גבוה והקהל עקב אחריה במתיחות רבה ובהערצה. בשעת "קבלת פני האמנים" אחרי ההצגה, כגמול בעד עבודתם המאומצת והמוצלחת מאד, ניתנה לשחקנים האפשרות לאכול לשובע ממש פעם אחת אחרי כמה חדשים.

סקיצות היסטוריות, מותאמות לעניני היום, וכיוצא בהן השלימו את תכנית החג.

חגיגות ימי-הולדת נעשו לפולחן במעוננו. הן היו נערכות ברוב אהבה ודמיון ובקרבנות גדולים. הרי לפניכם הרכב של עוגת-לחם, שהיתה חובה בכל סעודת יום-הולדת: שורים זמן רב פרוסות-לחם מלוקטות (לא לשכוח לגרד קודם את העובש) בתוך "קפה שחור", אחר-כך סוחטים היטב את העיסה ומוסיפים עליה מנת סוכר. מורחים ספל בנייר-מרגרינה, שמים בו את העיסה ומעמידים בתוך התנור לזמן מספיק. המרגרינה הנחסכת ממנת-הערב, הצבועה בתחליף של קפה גותנת קישוט נאה מאד.

היתה נערכת מוזאיקה של ככרות לחם מקושטות יפה (בעזרת המיצרכים מ"בית-המסחר" למכולת) קלחי גזר וסלק ושיירי ארוחות-צהרים. השולחן הערוך ליום ההולדת היה מלא וגדוש. החגיגות, שנערכו אחר-כך בפנים החדר, היו יפות כמעט כמו שעת-הזלילה שקדמה להן.

העזרה-לנוער היתה עורכת מלבד זה בשביל כל

המעונות חגיגות גדולות ומסיבות על המצודה, ובהן היתה כל יחידת־נוער מבטאה את עצמה בפעולות ספורטיביות ותרבותיות מיוחדות.

כל החגים האלה יכלו להערך במחיר קרבות מיוחדים. אבל מאמצינו הביאו פרי המוסיף להתקיים עד היום, כי בשביל הילדים המעטים, שנשארו בחיים, היו חגיגות אלה החוויות היפות הראשונות הבלתי־נשכחות עד היום, החוויות החיוביות היחידות של ימי ילדותם.

בעיות חינוך קשות

המציאות היום־יומית הביאה אתה, כמובן, בעיות־חינוך רבות מאד. נמצא אחוז גדול לפי הערך של ילדים כבדי־חינוך, שהציבור נאלץ לקלטם. על המקרים הקלים יותר היינו דנים בשיחות־המדריכים הקבועות, בשביל המקרים הקשים יותר היינו פונים לעזרת המנהלת של המעון לילדים דבילים. גניבות, הנגרמות לא מתוך דחיפה חולנית אלא בעטיו של יצר־הקיום העצמי, היו בדרך כלל מתרחשות אצלנו לעתים רחוקות יותר, מאשר במעונות נוער אחרים. (נקבע ש־50% מהילדים בגיטו שלחו ידם בגניבה.) אבל היתה גם אצלנו תקופה שאירעו בה גניבות רבות, שלא נתגלו מבצעהן. כדי לגלות את מבצעי הפעולות, נקטנו בשיטה בדוקה ומנוסה מכבר, בשיטת הציור החפשי הבלתי קשור לשום נושא. בעזרת המומחית יכולנו בציורים אלה לגלות סימנים המראים על תסביכים שונים בנפש הילדים, סימנים, הנותנים בניתוחם המפורט כיון למציאת מבצעי הגניבות, רוצות אנו לתת דוגמא של ציור אחד בהיר ביותר. בתים קטנים רב־ים מרוכזים בעיגול מסביב לבית גדול, שאליו מובילות נתיבות עקלקלות מאד. בחזית —

שני אילנות, אחד עגול ואחד בצורת מטאטא, שפוארותיו סבוכות ומשורגות זו בזו, מוצאה של הציירת בת הארבע-עשרה היה ממשפחה מטופלת בילדים רבים (מספר הבתים בציור התאים למספר הילדים שבמשפחה), וכני המשפחה הזאת היו מפורסמים כגנבים. מתוך הציור השתקף רצון נמרץ להעלים דבר (את הגניבה).

כשאבדה עוגה, מצאנו ציור של נערה, שבו היה מצוי משולש (צורת העוגה הגנובה) בצירופים שונים. אמיתות ניתוחנו אושרה על-ידי הודאת הנערה עצמה.

גם ציורי יתר הילדים, יחד עם טסטים ואנאמיזות, שביצענו באופן יסודי, היוו אמצעי-עזר רב-ערך בשביל החינוך האינדיבידואלי. כל מדריך מחויב היה לדעת את העבר של הילדים (שאצל רבים מהם היה מסובך ולעתים קרובות נראה כרחוק מן האמת), כדי שיוכל להשפיע עליהם. גירוש ילדים מן המוסד בתורת עונש יכולנו להרשות לעצמנו רק במקרים אנטי-סוציאליים קשים מאד. הצורך להתיחד לפרקים, שלא בא על סיפוקו, עורר אצל ילדים אחדים, כמו אצל המבוגרים, טינה נגד החברה, ולעתים לא יכולנו לשכך טינה זו. אצל ילדים, שלא יכלו בעצמם להתגבר על מצב-רוח זה, הופיעו הפרעות. אחת התופעות של הפרעות אלה היתה הרטבת המיטה אצל ילדים, אפילו בני 14 שנה. נסינו לשוא כל מיני שיטות-ריפוי, רק עם שיפור תנאי-החיים הכלליים בגיטו פחת מספר מרטיבי המיטה...

בעיה גדולה היתה חלוקת הארוחות. אפילו המבוגרים לא יכלו לעתים קרובות להסתדר במנת-המזון שלהם. לילדים היה קשה עוד יותר, להסתפק שלושה ימים במנת לחם, שהם היו יכולים לאכול אותה בבת-אחת. משום-כך

התקנו במעונות קומונות, שעל ידיהן הובטחה לילדים חלוקת-מזון מסודרת. גם את התכשיל קיבל כל מעון-נוער בשותפות בכלים גדולים, בהבדל מן המבוגרים. כיון שהמדריכים או הילדים בעצמם חילקו ביניהם את האוכל, היתה אפשרית חלוקה צודקת. הקומונה היתה בתחילה בשביל הילדים דבר בלתי מובן מאליו, הם נכנעו לכפייה בלתי נעימה זו. רק כדי שיוכלו להישאר בתוך המעון. אך במשך הזמן נעשו הקומונות לצורך הכרחי בשביל רבים מדיירי-המעונות. רק מעטים עזבו את הקומונות, בעיקר כשהיתה להם אפשרות בקבלת-אוכל פרטית לקבל מנה פרוטקציונית.

המדריכים

החינוך הציג למדריכים (למנהלי המעון ולמטפלים) דרישות עצומות מבחינת הגוף, העצבים והנפש. במעוננו, בהבדל ממעונות-נוער אחרים, לא היו חדרי-מגורים מיוחדים בשביל המטפלים. המדריך נאלץ איפוא להיות יחד עם הילדים יומם ולילה בלי הפסקה. הוא היה חי כמוהם באותם התנאים התומריים ממש. הוא היה מוכרח להתכונן לשעורו באותו חדר, שבו נתן מורה אחר שעור באותה שעה, ובו בזמן גם להשגיח על הילדים, כמדריך. הוא מוכרח היה לקיים בקורת תמידית על הנקיון והסדר בחדר והשגחה על כל צעד של כל אחד משלושים הילדים. תמיד היה עליו גם לטפל בחולים בחדרו ובזמן הראשון, וביחוד בימי מגפת הטיפוס, שהפילה חללים רבים בקרב הילדים והמדריכים, היה עליו גם לשמור בלילה ליד מיטות החולים הקשים. מלבד זה היו עוד לכל מדריך משמרות-לילה לפי התור במעון-הנוער בכללו, שהותקנו בעיקר למען מרטיבי-

המיטות, כיון שאת הילדים היו מעירים 3 פעמים בלילה. הזמן הפנוי היחידי, הבלתי-מופרע במקצת, בשביל המדריכים התחיל בשעה 10 בערב. בחדר הפנוי היחידי, במשרד, היינו נפגשים בחוגים, לשיחות ולויכוחים. בשום מעון-נוער לא נמצא חבר-מדריכים הומוגני כל כך, כמו אצלנו, אף-על-פי שדוקא לכאן באו המדריכים מחוגי-תרבות שונים ומתוך תנאים קודמים שונים.

שיחות המדריכים, שבהן התאמצנו לפתור את השאלות החינוכיות הקונקרטיות, הושלמו על-ידי השתתפות בחוגים לפסיכולוגיה, לגרפולוגיה, לספרות, אמנות וזמרה, לעברית, אנגלית ומתמטיקה ועל-ידי הרצאות שונות וכו'. המדריכים בעבודתם זו, האינטנסיבית מאין כמוה, הגיעו לידי אפיסת כוחות, ולכן היה מן ההכרח בשנה השלישית לסדר חדר-מטפלים מיוחד.

על המדריכים היה למלא לילדים את מקום ההורים, והיתומים המרובים היו תלויים לגמרי במדריכים. עלינו היה תמיד לבקר את עצמנו ולמשול ברוחנו, כי בכל פעולה ותנועה שלנו הסתכלו 30 זוגות עינים. במתיחות רבה של כל הכוחות עלה לנו לשמור על יחס האמון של הילדים, שהוא הנהו היסוד לכל עבודת חינוך. בתנאים אלה לא יכול, כמובן, המדריך להעשות לדמות אידיאלית מופשטת, כמו בתנועת-הנוער הקודמת. אך, מאידך גיסא, למדו-עתה הילדים להכיר ולהוקיר תכונות כאלה, שהיו קודם סמויות מעיני החניכים. עתה יכול היה המדריך לשמש להם מופת ודוגמא בחייו כולם במידה מרובה יותר מקודם, מפני שהוא עמד קרוב להם מכל הבחינות.

למדריך לא היתה כל תועלת חמרית מעבודתו. הוא סבל רעב יותר מאשר רבים מתושבי הגיטו האחרים, שעבדו

עבודה מאומצת פחות. רק הכרת האחריות והאמונה, שזוהי העבודה החשובה והדחופה ביותר בשביל הגיטו, עזרה לנו לשאת ולסבול.

במחנות אחרים למראה המוות הודאי העדיפו אנשים להתקומם ולמות בגבורה ולא להמתין עד שיובלו לטבח. לעומת זה אנו, שעדיין לא היינו שרויים בממלכת ההשמדה הישירה, סברנו, שבתנאים הנתונים עשינו את כל מה שיכול להיות בעל ערך קיים בשביל העתיד.

הילדים מביאליסטוק.

באחד מימי הקיץ של שנת 1943 נתפשטה בגיטו השמועה, שבאו ילדים מפולין, שָׁרָה התרגשות רבה, כי עד כה לא היו לנו שום ידיעות על פולין, ורצינו לדבר עם הילדים, שהיו עדי-הראייה הראשונים בשבילנו. אולם הגר-מנים אסרו מלכתחילה כל מגע של התושבים עם הילדים. אותם האנשים, שראו את הילדים מרחוק, וביחוד אנשי משמר הגיטו, סיפרו סיפורים מזעזעים על מצבם האיום. 1200 ילדים אלה, שהגדולים שבהם היו כבני 14, באו הנה בלויט ס"ס. הם היו עייפים ויגעים, נפחדים, לבושים קרעים ויחפים. אחדים מהמטפלים, שגויסו במהירות, ניסו להביא את הילדים אל בית-המרחץ. כששמעו הילדים על מקלחת, התחילו צועקים ובוכים. הם התנגדו בכל מאמצי כוחם לרחיצה. מתוך דיבוריהם המבולבלים והנסערים אפשר היה להסיק, שהם פחדו מפני ההמתה בגאזים. על השאלות, איה הוריהם, אמרו: "נורו בשעת האקציה" או "על הככר הגדולה!". פרטים אי-אפשר להיוודע מהם, משום שהס"ס שמרה תמיד, אחר-כך הובאו הילדים ישר אל הצריפים החדשים, שנבנו זה עתה מחוץ לגיטו.

מעתה היו הם מבודדים בקפדנות מן איכלוסי הגיטו. בגיטו הודיעו רשמית, שלילדים טוב בצריפים, תהדרים שם מסודרים בכל הנוחיות, אפילו חדרי-אמבטיה יש בהם, האוכל מספיק והילדים כבר לבושים בגדים חדשים. תעמולת-הלחישה הפיצה כבר קודם את השמועה, ש-5000 אנשים מארצות המזרח הכבושות מובאים לארץ-ישראל על יסוד חליפין. גודע גם משהו בלתי-ברור על מפעל טהראן (העלאת ילדי טהראן ארצה) ולכן היה מובן, שכולנו האמנו, כי ילדים אלה, שמרבים להתעסק בהם כל-כך, כלולים בהסכם-חליפין זה.

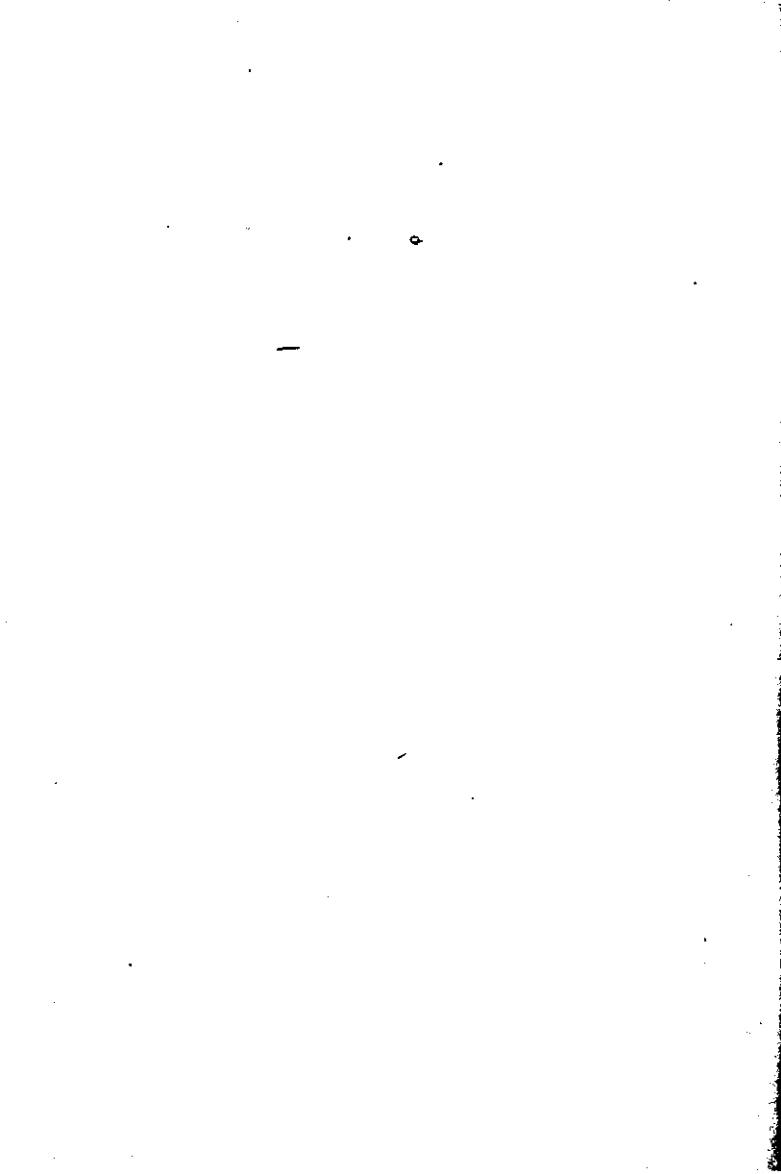
מכל מעונות הילדים, מתוך המתנדבים הרבים מאד, נמצא מספר מצומצם של מטפלים טובים, שעליהם הוטל לטפל בילדים אלה וללוותם בעלייתם. "החלוץ", שראה תפקיד גדול וחשוב בדאגה לילדים אלה, שלח אליהם את טובי חבריו הדוברים אידיש ובראשם אהרן מנצר. החברים נשלחו גם כשליחים, שימסרו בארץ ישראל דין-וחשבון על הגיטו.

הבידוד החמור היה קיים במשך כל הזמן. אז לא היינו רשאים אף פעם לעלות על סוללות המצודה, שמשם יכולנו לראות את הצריפים החדשים. כל השטח שמעבר לחפירה נשמר בהקפדה, כי רצה, כנראה, למנוע גם אפשרות של איתות. רק לחברים ממועצת הזקנים היתה הרשות לגשת אל הילדים, אבל בגלל השמירה הגרמנית יכלו לדבר עם הילדים רק מעט, ולגבי הגיטו חלה עליהם גזירת השתיקה המוחלטת. ובכן לא היו לנו כל ידיעות נוספות, חוץ מעדויותיהם של הילדים, שלא יכולנו להתחס אליהן באמון, הואיל ולא הבינונו אותן. בששת השבועות של שהייתם כאן החליפו הילדים כוח מבחינה גופנית ונפשית.

על ידי ידיעות אחדות, שמטפליהם הבריחו אלינו, אושר לנו, שבאמת שלום להם.

והנה יום אחד הותר לנו שוב לעלות על סוללות המצודה, כי הילדים יחד עם המטפלים הועברו פתאום. זמן רב חכינו לידיעה מהם. אחרי שנה באה גלויה קצרה, כי גרהא (קרי אהרן) לא בא לארץ-ישראל. ואחר כך, כשבאנו לאושוויץ, בודע לנו על אחרית "העליה" הזאת.

במחנה אושוויץ (אשווינצ'ים)

בעמל רב נדחקנו לתוך הקרון. בין הנוסעים מרצונם הטוב היינו אנו המאושרות האחרונות, שעלה בידן להצטרף לנסיעה. לא ידענו עדיין, לאן. אמרו לנו, שנבוא למחנה עבודה בבירקנאו, הנמצאת אי־שם בשלויה העילית. קיבלנו כבר ידיעות מצומצמות גם מאנשים, שנשתלחו שמה כבר בספטמבר. כרטיסי־דואר אלה לא אמרו לנו הרבה. „אנו נקיים למדי, קיבלנו בגדים ושמיכות.“ — „אני זוכר את הימים הטובים בטרזינשטאט.“ וחתום: „מוות.“ כן, תיארונו לעצמנו, שיהיה קשה. העת הראשונה בטרזינשטאט גם היא היתה בלתי נעימה כלל וכלל. גם כשפיענחנו בכרטיס, הכתוב בכתב־סתר, את המלים „מוות־גאז“, לא מצאנו בזה שום דבר מתמיה. זה מזמן שמענו, שאנשים, העובדים במכרות, מורעלים לפרקים על־ידי גאזים, הפורצים מעמקי האדמה. אולם האנשים, שבאו לפני 3 חדשים אל בירקנאו, הרי חיים הם, אם גם הם מדוכאים מאד. על דכאון זה מעיד גם כתב־ידם, שנשתנה מאד.

באותו רגע היה חשוב בשבילי רק דבר אחד: שאנו — הייני דויץ, בפו שטימר (חבר הנהגת „תכלת לבן“) ואני — הצלחנו לבוא יחד עם אמהותינו. אנו צעירים ובריאים ונוכל לעזור להן. בטרזינשטאט עלה הדבר בידנו. גם בבירקנאו יוטב המצב במשך הזמן, ובהתחלה יעזרו לנו החברים, שבודאי כבר הסתגלו בינתיים לחיים שם. לו רק ידענו,

באיזה קרון נמצאים הורינו! ולו רק בא הקץ לנסיעה הזאת! — 50 איש בקרון אחד. אין בו מקום לידינו ולרגלינו. לילה. לאורו של פנס כיס רואים אנו, שאתנו נוסעים גם זקנים וחולים. ברגע האחרון הכניסו לקרון עוד מים, לחם, נקניק ועביט לעשיית הצרכים. לו יכלו להעמיד אי-שם את העביט! על ברכי אין הוא יכול להישאר. אנו מתאמצים לאטום אזנינו משמוע את אנקת החולים, כי לעזור להם איננו יכולים בין-כך ובין-כך. לכל היותר אפשר על גבי גופות של אנשים להביא אותם אל העביט. העביט מלא עד הציו, מוכרחים להחזיק בו, כדי שתוכו לא יישפך עלינו. האדם היושב סמוך לי, אל נא יישען עלי כל כך בשנתו. אני מנסה להעירו. הוא עונה רק בנחרה. תמוה הדבר, איך יכול אדם בתוך צווחה זו לישון שינה חזקה כל כך! — אני מתאמצת לתאר לי את כרי-הדשא, שדרכם אנו עוברים עתה. לאחר המלחמה אביא את אמי הנה להבראה. או לאו — אנו ניסע ישר לארץ-ישראל, בתוך הקיבוץ המצא אמי יותר מכל מקום אחר את המנוחה הדרושה. על מה חושבת עכשיו אמי? — לאט לאט מתבהר. אני חוזרת אל עולם המציאות. האדם הסמוך שוכב כבר כל הלילה ככול-עץ עלי. פתאום קורא מישהו: „הרי האדם הסמוך לך מת הגהו!“ מה נעשה בגופת המת? איני יכולה לזוז ממקומי. החולים אינם פוסקים מלהאנק. שאר הנוסעים הם אדישים. מעולפים-למחצה מחום וצחנה. על שכני המת מניחים אנו חבילות, ובעמל רב מתאמצת אני לא לשים לב אליו. משערים, שהוא הרעיל את עצמו. בכוח מונעים אנו מאשה היסטורית אחת לחקות אתי מעשהו זה.

הנסיעה נמשכת זמן רב בלי קץ. לאן? אל החלון המסורג הקטן אי-אפשר להגיע. מתקרב שוב הלילה. החום

נעשה קשה מנשוא, הצמאון מענה את נפשנו, הופל העביט.
מישהו קורא בלי הרף לעזרה.
אני שמה לב, שפחדם של האחרים לא דבק בי. אני רק
חסרת-סבלנות, בהפצי לראות שוב את אמי, ומלאת-סקרנות
לדעת את הבאות.

קבלת-הפנים

אי-שם נעצר המסע על ידי דחיפה. בקרון משתדר
שקט. בחוץ שריקות, קריאות. הדלת נפתחת לרווחה. בחוץ
מתרוצצות דמויות מנומרות לבושות-מדים מנומרים. הן
סוחבות אותנו החוצה מתוך הקרון. הודפים, מכים, קוראים:
"את התבילות להשאיר!" "מהר יותר, מהר יותר, לעלות
בחמישיות!" בחוץ לוחש אחד המנומרים: "אל תעלו
לאוטו! הוא הולך אל הגאז." ובקול רם: "מהר עלו אל
האוטומובילים!" בזה אחר זה נתפסים ונזרקים לתוך האוטו.
נשאר לנו מעט זמן לשיקול-דעת. שורה ארוכה של מכוניות-
משא עומדת לפנינו באפלולית. המוארה על-ידי מנורת-
קשת. במרחק רואים אנו שורות רבות של אורות רגילים
וזרקורים מסתובבים. זה עושה עלינו רושם מיוחד. כי בכל
יתר חלקי הרייך נהוגה האפלה חמורה. האם בירקנאו
גדולה כל כך?

"מי אתם?" — שואלים אנו את המנומרים. — "אסירים
יהודיים, כמו כולכם. כאן אושוויץ". איננו תופסים את
הדבר. שורת המכוניות מתחילה לזוז. נוסעים אנו דרך
מבוך של גדרים תיל ושערים, הננעלים מאחרינו שוב.
המכוניות נעצרות. אנשי הס"ס קופצים ממקומם ובנשק ביד
מריצים אותנו דרך רפש ושלג לתוך צריפים ארוכים.
באמצע הצריף מן הקצה אל הקצה משתרע תנור-לכנים,

חצי מטר גבהו. משני הצדדים ספסלי-עץ למשכב (בצורת ארגזים), שרחבם 3 מטר וארכם 2 מטר בערך, ערוכים בשלש דיוטות זו על גב זו. אנשי הס"ס הולכים להם. קול אשה, הדומה יותר לנהמת חיה, קורא: „אל התאים! והתעשו זאת חיש, אתן חזירי-חיות?" אלה שלא מיהרו להבין, שהם נדרשים לטפס ולעלות על המשכבים, הוכו במקל. „שקט!" לפי-שעה אי-אפשר להשיג שום שקט. על הרצפה שוכבות כבר נשים זקנות אחדות. הקול נשמע שוב. הוא יוצא מגרונה של אשה, שאני מכיר אותה עוד מטרוזינשטאט. האשה רצה מסביב לתנור ומחלקת חבטות-מקל על ימין ועל שמאל, עד אשר לבסוף עולה בידה להטיל אימה על כל 1000 הנשים. היא מסבירה בלשון-פקודה: „אתן באתן אל מחנה הריכוז אושוויץ. מהיום ואילך אתן אסירות. אתן מחויבות לעשות את כל מה שאומר לכן, כי אני ראש החטיבה שלכן. מי שידבר, ארוצץ את גולגלתו. כל החפץ לחיות, מוכרח פה לציית. באם לא תשרוד כאן משמעת, תבואנה כולכן אל תאי הגאז." ואחרי הפסקה קצרה: „כל מיני תכשיטים יימסרו לידי תיכף. בין-כך ובין-כך יטלו מכן את הכל." היא אך בעלמה ומתחת לספסלים הגיחו דמויות, שבזריזות של קופים טיפסו ועלו עלינו. לבושי קרעים, כחושים ורזים והבעת פניהם כשל חיה נרדפת. הם לוחשים: „האין כאן כל קאפו? הוא יהרוג אותנו, אם ימצאנו פה, כי קיים עוצר בצריפים." רצינו לדעת, איך באנו לכאן, מהו המקום הזה, מה זה קאפו, — פחדם לא היה מובן לנו. אך אין להם פנאי לביאורים ארוכים. במשפטים מקוטעים דורשים הם מאתנו את המלבושים שעלינו. „בין כך ובין כך יקחו מכן את הכל. תקבלו סמרטוטים כאלה שלנו. היש אתכן

אוכל? זרקנו להם את כל מה שיכולנו לקחת אתנו באוטו. לאט לאט הכרנו בתוכם את מיודעינו, שנשתלחו עוד בספטמבר מטרוזינשטאט לבירקנאו. הם חוטפים מידינו את האוכל, בולעים אותו כחיות רעבות. הם מספרים לנו, כי בירקנאו ואושוויץ היינו-הך, כי חמשת האלפים שלהם — הטרנספורט הספטמברי מטרוזינשטאט — באופן יוצא מן הכלל לא הומתו בגאזים, כמו יתר הטרנספורטים שהובאו לכאן. אבל בין-כך ובין-כך גבוא כולנו לתוך הכבשן. כאן שורר רעב, ומי שאינו „מארגן“ (זאת אומרת אינו גונב משהו), אינו יכול להתקיים. ועדיין איננו מבינים...

על התנור קופץ ועולה בן-אדם לבוש בגדים טובים וכבר בזה נבדל הוא הבדל ממשי מן הבריות ההן, הדומות לרוחות רעות. זה היה הקאפו של המחנה. הדמויות הרוחות נעלמו מיד, כשאך הרגישו בו. הקאפו נוהם: „כולכם אל הבלוק (בנין מעין צריף ארוך) הסמוך! את החפצים משאירים כאן.“ עוזריו (גם הם מתוך הטרנספורט הספטמברי) מגרשים אותנו במקלות. בבלוק הסמוך קבעו לנו על זרוענו השמאלית מספרים בכתובת קעקע. רבים סירבו, חששו מפני זריקה, שתעביר אותם בינתיים אל עולם האמת. נודע לנו, שהמספרים האלה מוכיחים, שלפי שעה משאירים אותנו בחיים, כי מי שאין מספר מקוקע בבשרו, אינו קיים בשביל הגרמנים, והוא הולך לתוך התנור (הקרמאטוריון). בתוך תוהו ובוהו זה מוצאת אני לבסוף את אמי, ויחד אנו מובלות אל ה„זאונה“ (זאונה הוא ביטוי פניי לבית המרחץ). ליל דצמבר. זה שעות אחדות מחכות אנו כבר בשלג. את מעילינו אסור היה לנו לקחת אתנו. מזמן לזמן באה אלינו אחת הנערות, המשרתות ב„זאונה“ (אלה הן, כפי שנודע לנו אחר-כך, יהודיות

מסלובקיה, הנמצאות זמן רב יותר במחנה הריכוז) ובעזרת צנור־גומי מכניסה שוב סדר בתוך השורות העומדות בחמישיות. אחת מהנערות האלה רוצה לקחת את החולצה שלי. כיון שאיני ממהרת לפשוט אותה, היא סוטרת אותי על הלחי סטירה הגונה. אמי תופסת אותי ומתחילה לבכות. הנערה בודקת בינתיים בקור־רוח את החולצה, בוחנת, אם אין בה כינים, ותמורת זאת היא גכונה אחר־כך להיכנס אתי בשיחה. היא מבארת בלשון גרמנית כלולה בפולנית (כי במחנה־הריכוז הלשון המתהלכת היא פולנית), שאנו נתרגל לטיפול כזה, אם לא ניפח את נפשנו קודם. גם היא התרגלה במשך ארבע השנים. מן הטרנספורט שלה (בן 2000 נפש) נשארו רק 4 נערות. "הורי הלכו מיד אל הגאז. אני הבינותי מיד, מה צפוי לי. כולנו נעשינו זונות. גם את תראי, שזהו הדרך המועיל ביותר." פני הנערה מביעים אדישות גמורה. עינים, שאינן אומרות כלום, בתוך פרצוף רחב, תפוח. דמות חסונה ושרירית. היא בת 19. לפי מראה הייתי מעריכה את מספר שנותיה לשלושים.

לבסוף מכניסים אותנו. אנו נרשמות. מעתה שמי הוא דבר טפל — אני הנני אסירה מספר 71022. בחדר הסמוך עלינו להתפשט, אשה אחת מסרבת למסור את משקפיה. היא מקבלת חבטה בצינור־הגומי, נופלת ארצה. אחד מאנשי

ה"ס"ס מורה עליה באצבע: "הוציאו את החזירה."

מריצים אותנו אל מתחת למקלחות. לא ניתן לנו זמן מספיק להתרחץ ולהתנגב כהוגן. אחר־כך מחכות אנו בקפאנו מקור, עד אשר יחלקו לנו "בגדים" מתוך הערימות השונות. מלפנינו עומדת שורה של גופות ערומות ופניהן אל הקיר. ראשים קרחים, כתפים צרות, ירכים רחבות. הנערים הם אלה? אחת מפנה את ראשה אלינו. חשכו עיני.

מפלצת. מסביב לשתי העינים כתובת קעקע. אחר כך נודע לי, שאלה הן פרטיזניות רוסיות.

מקבלות אנו סנדלי עץ, מכנסים תחתונים, גופיה, חצאית וחולצה. על גבו של כל מלבוש מציררים את נושאו בקיילכה אדומים עבים. מסתכלות אנו זו בזו במסכות המוזרות ופורצות בצחוק. הצחוק נידף מיד על הבטון המכוסה קרום של קרח. אחר כך מבארים לנו, מה פירושו של מפקד. אנו עומדות עד צהרי יום מחרת ערוכות בחמישיות. מזמן לזמן עלינו להתיצב דום, ובכל פעם מונים אותנו מחדש. שלושה ימים לא טעמנו טעם שינה, הצמאון מציק לנו, אנו קופאות מקור. איננו מרגישות עוד במהלומות, איננו שומעות עוד את החירופים הגסים הניתכים עלינו.

בגהינוס של מטה

סוף סוף אנו בתוך הבלוק. יושבות אנו מכונסות יחד על ספסלי המשכב ומחכות. את גופות המתים — ברובן נשים זקנות, שלא יכלו לעמוד בעינוי ה"זאונה" — צברו מאחורי הבלוק, מפקחת הבלוק מבארת לנו את הסדרים בבלוק, לה, לממלאת מקומה ולכתבנית שלה שלטון בלתי-מוגבל על 700 הנשים הנמצאות בתוך הבלוק. ההשגחה על כל תא (בערך 40 נפש) בידי חדרניות, האחראיות בפניה לשמירת הסדר. למפקחת הבלוק, לממלאת מקומה של מפקחת הבלוק ולכתבנית שלה יש בתוך הבלוק חדר מיוחד להן, שאף אחת מן האסירות אינה רשאית להציג שם את כף רגלה. לכל אחת מיושבות המחנה הפשוטות יש 40 ס"מ \times 2 מ. ל"דיר". אין כאן כל קנין פרטי. כל מה שיש בבלוק, כלומר השמיכות, המזרנים, כלי האוכל וגם המלבושים, שאנו לובשות, שייכים למפקחת הבלוק. כל דבר-

מאכל הבא אל הבלוק מסור לרשותה, היא יכולה גם למנעו מאתנו, אם אנו נותנות יסוד לאי־שביעת רצונה.

בעת הראשונה הוטל עוצר בבלוק, אסור היה לנו לצאת מן הבלוק, חוץ מיציאה בטורים גדולים אל המחראות. שם גם נודע לנו אחרי ימים אחדים, שהגברים שלנו, שעד כה לא ידענו עליהם כלום, נמצאים באותו המחנה יחד אתנו. שם גם נודמנו יחד עם המחצית השנייה של הטרנספורט שלנו, שבאה מטרזינשטאט ימים אחדים אחרינו. (בתוכם מצאתי את אחותי, שחשבתי, שהיא עודנה בטרזינשטאט — שילחו אותה ואת בעלה בתורת עונש, משום שמצאו אצל גיסי 10 סיגריות). חברים מן הטרנספורט הספטמברי התגנבו לתוך הבלוקים שלנו ומסרו לנו ידיעות על מחנה בירקנאו שלנו. גם הם אינם יודעים, בזכות מה הפלו את הטרנספורטים שלנו לטובה.

בכרטיסיה שלנו בטור „טיפול מיוחד“ (ביטוי מוסווה להמתה בגאזים) אינו רשום תאריך. נהגו בנו לפני משורת הדין גם בזה, שגברים ונשים הובאו יחד למחנה משותף, כי זולת מקרה זה היו גברים ונשים מופרדים אלה מאלה בהקפדה רבה.

ל־5000 הראשונים היה קשה הרבה יותר, מאשר לנו. הם הובאו לצריפי־אורות, היו מוכרחים זמן רב לישון על רצפת טיט. לא היו להם לא מים, לא מתראות ולא חדרי־רחיצה. רק מעטים יכלו להחליף במים מלוכלכים את המרק שלהם אצל האסירים מהמחנה הסמוך (מעבר לגדר־התיל). אחדים מתו אז בצמא. מתחילה היו מפקחי־הבלוק שלהם יהודים פולנים, שיכלו להתקיים במשך שנים בתוך מחנה הריכוז רק על־ידי פריקת כל מעצורים מוסריים, ועל־ידי קשיחותם ואכזריותם האיומה כבשו להם עמדות ראשיות

בקרוב האסירים. מהם למדו אנשינו לדעת, שחיי הזולת אין להם כל ערך, להפך, הם גורמים נזק לקיום עצמנו. כל החפץ חיים, צריך לדעת להתאכזר, להכות ולהמית. אלה מאנשינו, שהקדימו להבין זאת ויכלו לכוון את מעשיהם לפי כללים אלה, נכנסנו לאט לאט למלא את מקום הפולנים בהנהלת הבלוקים.

אחר־כך העמידו בתוך הבלוקים אצטבאות־משכב, בנו בתוך הבלוקים חדרים למפקחי־הבלוקים, סידרו מחראות וחדרי רחיצה, התקינו שרברבי מים ומאור חשמלי. האנשים נעשו לאט לאט „ממושמצים“, הסתגלו למצב. זמן רב לא יכולנו להבין, כיצד נתרשש שינוי איום כל־כך בקרב אנשי הטרנספורט הספטמברי. בתוכם נמצאו גם רבים, שהיו קודם קרובים לנו. נזכרת אני בשיחה קצרה עם מדריכי לשעבר, שהיה לנו תמיד למופת. היתה לו עכשיו עמדה ראשית במחנה הריכוז. עתה ידעתי כבר, שהוא כסגן מפקח־הבלוק, יכול להשיג הרבה דברים שאסיר פשוט אינו יכול אפילו לחלום עליהם. לפיכך ביקשתי ממנו להשיג לי, אם יוכל, ספר תנ"ך. הוא מצא, שבקשתי היא מצחיקה ונימק את דבריו כך: „כאן לפנינו תחרות־מירוץ עם המוות. סיכויים יש רק לאיש היודע להתחשב בתנאים הנתונים, היכול להשתמש במרפקיו והשוכח את כל מה שהיה בעבר.“ מפקח המחנה שלנו היה גרמני — אסיר מספר 8, סאדיסט פרימיטיבי, שהובא למחנה ריכוז בעוון מעשי רצח רבים. היתה לו תאוות־שלטון עצומה מאד. מתוך הטרנספורט שלנו בחר ב־600 נערות צעירות, שהוכנסו לתוך אותו הבלוק, שבו היה חדרו. באותו בלוק ישבה תזמורת, שאנוסה היתה לנגן בלי־הרף יומם ולילה, ותמיד אותם השלאגרים. כאן היה מפקח־המחנה מקבל „משלחות־נכבדים“ מן המחנות

הסמוכים. גם אנשי הס"ס באו לעתים תכופות לשם ביקור. לנערות שבצריף היו איפוא "סיכויים", ומפקח-המחנה ראה זאת בעין יפה. ימים אחדים אחרי בואנו ערך הוא הצגה לכבוד חג המולד, ואליה נשלחו כ-100 נשים צעירות מכל המחנה להוות את קהל הרואים. מחויבות היינו לקבל את פני המפקח בעמידה ולשריקתו למחוא כף בהתלהבות. הוא היה בלווית הרץ שלו. לכל שליט במחנה היה "רץ" (נער בן 13—11 שנה), שעמד לפקודתו, אבל רץ זה שלפנינו היה מסוג מיוחד. בטרזינשטאט היינו מוכרחים לשימו במעון לילדים כבדי-חינוך. עכשיו נעול מגפים מצוחצחים ומלובש בדיוק כמו מפקח-המחנה, הולך הוא מאחורי אדונו ומחקה באמונה את כל תנועותיו. הוא שימש לכל דבר, הוא השיג כל דבר. הכל פחדו מפניו, ומפקחי-בלוקים ביקשו את קירבתו וחסותו.

שריקה — לשבת. סעיף 1 בתכנית: שיר לכת של בירקנאו. מוקדש למפקח המחנה (חובר על-ידי מי שהיה חבר התזמורת של בית-הקפה בטרזינשטאט). סעיף 2: מחזה סנטימנטלי, נכתב בידי אחד האסירים. כמחבר המחזה מציג את עצמו מפקח-המחנה. לשריקתו מוכרחים היו לצחוק או למחוא כף. 3: בדיחות ודברי ניבול-פה, שאת העוקץ שבהם היו מבארים באריכות. באותה שעה עמדתי בפעם הראשונה על טיב מצבנו עוד ביתר בהירות, מאשר למראה התנור המעלה עשן תמיד, שהיה שייך לקרמטוריון והיה נראה היטב מן המחנה שלנו.

כל היום (חוץ משעות המפקד) היינו רובצות בתאינו, כמו קופים בכלובים, צפופות ודחוסות זו לזו, מיואשות ורועדות מקור, כי גם בתוך הבלוק לא היינו רשאות להתנועע באופן חפשי והיו מלקים אותנו, אם דיברנו בקול

רם. את המתים היו מוציאים מתוך התאים רק פעם אחת ביום, והיינו מוכרחות לשאת גם את שכנותם. כל עיקרו של המחנה ופעילותו היחידה בעת הראשונה היה המפקד. מוכרחות היינו בכל יום (ולפרקים גם פעמים אחדות ביום) לעמוד בחמישיות בתוך רפש ושלג לפני צריפינו ולהמתין, עד אשר יבואו אנשי הס"ס למנות את מספרנו. למפקד מחויבים היו לבוא גם ילדים קטנים בני 3. הגברים, שעמדו לפני הבלוקים שממולנו, סבלו עוד יותר מן הקור, מפני שלבושם היה גרוע עוד יותר מזה שלנו. הם אנוסים היו על-פי פקודת מפקח-הבלוק להתאמן עד אפיסת הכוחות בתרגיל "חבוש כובע", "הסר כובע". אלה שלא מילאו בשלימות את התרגיל הזה, הולקו עד מוות. אני בקשתי פעם ממפקח-בלוק אחד, (שהייתי פעם המדריכה שלו) שהוא לא יעניש קשה כל כך על עבירה זו. הוא ענה לי: "קודם כל עליך, בפנותך אלי, לברכני בשלום, כי עכשיו אני בן-הסמך. — וחזירים אלה תיפח רוחם, אם אינם רוצים ללמוד את הדבר על בוריו!"

אחרי המפקד היינו יושבות בתאים וקופאות מקור. התא צריך היה להתאורר בתמידות, מפני הריח העולה מן הבגדים הרטובים, שלא יכולנו אף פעם לפשוט אותם, והספוגים גם ריחות מרק ומחראות. מן החוץ עלה תמיד ריח של בשר אדם שרוף, שהזכיר לנו את מציאותו של הקרמטוריון אף בשעה שלא ראינו את התנור. ההתעסקות העיקרית במשך העת הזאת הייתה הצפיה לאכילה ועצם האכילה. מנת האוכל שלנו הייתה $1/4$ ק"ג לחם, 2 דק"ג מרגרינה או פרוסת נקניק אחת, $3/4$ ליטר מרק וקפה שחור. שאפשר היה להשתמש בו לרחיצה יותר מאשר לשתייה כמובן, לא קיבלנו אף פעם את המנה המלאה, כי מפקחי-

הבלוקים הרבו להשתמש במרק בשביל עצמם, לשלם בו תמורת דברים ושירותים שונים. כשהיו מגיעות חביות המרק אל הבלוק, היתה קמה אנדרלמוסיה, כולם היו נדחקים ונדחפים לקבל מקום טוב בחזית, זאת אומרת לקבל מקום בשורות הראשונות ככל-האפשר, כדי שאפשר יהיה משם לראות מיד, אם התרוד ניתן היום מלא, עד חציו או עד שלושת רבעיו, ואם מישהו אינו מקבל יותר מהאחרים. כולנו היינו אחוזות בולמוס של רעב ואף אחת לא היתה נקיה מקנאה בחברתה. לחצי תפוח-אדמה פחות או יותר במרק היתה השפעה רבה על מצב-רוחו של האדם. לא רבים היו כאלה, שראו בלי קנאה את שכנם מקבל מנה טובה יותר ושידעו, כי גם כף-אֹבֵל נוספת לא תשביע אותם יותר. הטיח נפל ומתחתינו נראתה לעתים תכופות רעבתנות מובהקת.

אבל היו בכל-זאת אנשים כאלה, שמעולם לא שמעו מפיהם מלה רעה, שהשאילו את הכף שלהם, בטרם אכלו בעצמם, ושמחו נדיבות נתנו לזולתם להקדימם בחזית האכילה. (היחסים ההדדיים היו לעתים קרובות נקבעים על-ידי מידת הפרוטקציה, שהאדם נהנה ממנה בשעת חלוקת המזון.) בשעת חלוקת המרק או הלחם יכול היה איש להכיר לדעת את חברו באופן הטוב ביותר. בשביל המרק לא היו מעולם די כלים, והכלים הנמצאים לא ידעו עליהם, אם לא השתמש מישהו בהם קודם לצורך אחר, כי לא היו רשאים ללכת בכל עת אל המחראות... גם לכך היתה לעתים תכופות נחוצה פרוטקציה אצל משמר-השער של הבלוק.

בזמן העוצר בבלוק היתה המחראה המקום היחיד, שבו יכלו להיפגש ידידים וקרובים. שם היתה גם מעין בורסה.

שבה נתקבלה אינפורמציה על שער־החליפין של המרק, המרגרינה וכו', שם היה מרק דיאטטי, הנועד לבית־החולים, מוחלף בלחם; שירותים שונים היו מוצעים תמורת תשלום בדבר מאכל. שם גם קיבלו ידיעות על המצב הפוליטי המשוער, התוכחו על הארכא, שיש לנו עד לחיסול. הנשים ניחמו שם את בעליהן, הביאו להם מן האוכל שלהן עצמן. — ותוך כל זה היה כל אחד עושה בפומבי את צרכיו על אחד מן 300 החורים הסדורים זה בצד זה או זה מאחורי זה. כי המלווים היו מאיצים בנו במקלות לתזור אל הבלוק. מקום־אספה שני, שאמנם, לצערנו, היה סגור לעתים קרובות, שימש חדר־הרחיצה. — פינתיו שימשו בערב גם „חדרי־יחוד“ בשביל זוגות נאהבים שונים. — צריך היה להוציא הרבה מרץ וסבלנות, כדי לגשת עד הברז. הרחיצה היתה חשובה בשבילנו כמעט כמו האכילה. היינו ישנות (ביחוד בחורף) בשמלות, שהיו כבר מלוכלכות ומכונמות אף בשעה שקיבלנו אותן ב„זאונה“. להתפשט אי־אפשר היה לנו, אבל מן ההכרח היה, שהכינים תעלמנה, כי ידענו, שהן מעבירות את הטיפוס מאיש לאיש, ואנשי הס״ס איימו לשלוח מיד את כל המחנה (10.000 נפש) לתוך הגאז, אם יודע להם על מקרה־טיפוס אחד בתוכנו. מלבד זה היו מגפות רבות אצלנו, שרק בעזרת הנקיון יכולנו לשמור על עצמנו מפניהן.

עניני בריאות

התנאים הסאניטריים היו בלתי מספיקים בהחלט. אמנם נמצאו שם שני צריפי־חולים לגברים ולנשים, אבל אף פעם לא היה שם די מקום על אצטבאות־המשכב, ומלבד זה היו שם התנאים גרועים עוד יותר, מאשר בבלוק.

מנות־האוכל היו קטנות יותר, והרופאים והאחיות דאגו כמעט רק ל„גשואי־הפנים“. בזקנים בדרך כלל לא טיפלו, השתדלו לכל היותר להחיש את העברתם אל עולם האמת — כי מקומם היה דרוש. חמרי רפואה היה יקרי־מציאות וניתנו משום־כך רק לבעלי פרוטקציה. הרופאים בצריפי־ החולים היו שייכים אל מעמד „העשירים“, דאגו לרוב רק לטובתם הפרטית. היו אכזרים וגסים ביחס לחולים.

מזמן לזמן בא רופא־המחנה של הס"ס לשם בקורת. הוא עצמו חולה־שיתוק, ועליו היה רק לדאוג לכך, שמספר החולים לא יעלה על המיכסה הקבועה מראש, ואם עלה — היתה לו האפשרות להמליץ על שילוח מחננו אל תאי הגאז. הוא היה „דוד“ זקן, מחייך תמיד, לבוש מדים ומטריה תחת בית־שחינו. לעתים מחליף את היוצרות: חושב את הרופאים לחולים ולהפך; הוא היה מביא אתו חמרי־רפואה ולחולים האנושים היה מבטיח עתיד טוב יותר בעולם הבא. לילדים היה מחלק ממתקים ומזהירם מפני התנור, שלתוכו הבטיח להביא את המטפלים בילדים.

גם בתוך הבלוקים היו רופאים, אבל לרשותם היו עוד פחות חמרי רפואה, מאשר בבנין־החולים. תפקידם העיקרי היה לקבוע, מי אינו בר־מפקד. חולים, שמעלת החום שלהם גבוהה מ־ 39° , או חולים, שיכלו לשחד במצרכי־ מזון את הרופא, רשאים היו לא לבוא אל המפקד, אבל אסור היה, שמספר הפטורים מהמפקד יעבור את המיכסה היומית הקבועה. זו היתה כמעט „העזרה הרפואית“ היחידה של רופאי־הבלוקים. מלבד זאת־היו להם תרופות טובות נגד כמה מחלות. למשל, נגד הדיזנטריה, המחלה המצויה ביותר, שנגרמה על־ידי רעב ומזון נוזל גרוע, היה להם אמצעי בדוק ומנוסה: לא לאכול כל מרק ומרגרינה, לאכול לחם

רק קלוי ולשתות רק משקע של קפה. אבל כיון שלרוב החולים לא היתה כל אפשרות לקלות את הלחם וגם משקע קפה לא קל היה להשיג, לא יכלו תרופות אלה למצוא שימוש, והדיזנטריה היתה נגמרת כמעט תמיד במוות. אולם נגד הרעב, סיבת כל המחלות, לא היה כל אמצעי, ויום-יום מתו אנשים רבים מאד, שלא היו מחוסנים כל צרכם, ורבים מתושבי המחנה (אך קודם כל מפקחי-הבלוקים ורופאי-הבלוקים) ציינו בשביעת רצון, שעל ידי-כך נתוסף מקום ונתמעט הסרהון.

תקנה מיוחדת, המכוונת למנוע את העברת-המחלות. היתה זו הקרויה Filzung (לקיטה). במשך הזמן רכש לו כמעט כל אחד איזה מלבוש נוסף עשוי מסחבות, השיג לו כף, מעט נייר, כלי-אוכל וכו'. דברים אלה היו מחביאים במזננים. והנה מזמן לזמן באה הקריפו (המשטרה של המחנה) אל הבלוקים, חיטטה בכל המקומות והחרימה את כל מה שמצאה—לשם מניעת מחלות. אסור היה להחזיק איזה שהוא רכוש מלבד הבגדים שעל הגוף. היא "ליקטה" גם כל שיירי-לחם הגנוזים אתנו ליום מחרת, כי קבלת הלחם היתה רק בערב ליממה שלימה. גם חלקי-תלבושת התלויים לייבוש ניטלו. היו מתקבלות גם חבילות, שעל אודותן ביקשנו בלשון-סתרים בכרטיסי דואר, שהיינו רשאים פעם בשלושה חדשים לשלוח למכירים שברייך הגרמני הגדול ושבארצות הנייטרליות. ב־30 מלים היינו רשאים להודיע על מצבנו רק טובות. אנו היינו היהודים היחידים באושוויץ, שנמסר להם אחר-כך באמת איזה חלק, ולו גם חלק אפסי, מהמשלוחים, שנתקבלו בשבילם, והיו ביננו מעטים, שע"י המשלוחים היה להם מזון יותר ממה שרצו לאכול בבת-אחת. אנשי הקריפו נעשו לאט לאט לעשירים הגדולים ביותר

שבמחנה. פחדו מפניהם והשתדלו לשחד אותם. רק מי שהיתה לו אצלם פרוטקציה, יכול היה לשמור על "רכושו".

בשנת מפקד

"מפקד... כולם בשני רגעים החוצה!" "אני כבר אזרו אותך, עז זקנה!" "מהר יותר, באם לאו, אתן לכם לעמוד עוד 2 שעות נוספות!" אנחנו רצות, דוחפות, דוחקות את עצמנו דרך שער הבלוקים, כל אחת רוצה להימלט מחבטת המקל, מלבד זאת יודעות אנו, שמפקחי-הבלוקים יקיימו את איומיהם, אם במשך 2 דקות לא נעמוד הכן. בכל פסיעה ופסיעה נשארים סנדלי-העץ תקועים בבוץ, לכן רוצה כל אחת לתפוס מקום בשורה שליד השער, ששם הבוץ קטן יותר ושם אפשר לפעמים גם לשוחח. אנו רועדות מקור ורטובות לגמרי מן הגשם הדק הבלתי-פוסק אף לרגע. איני חושבת על הלילה הצפוי לי בשמלות המרופשות והרטובות, איני שומעת את הלחישה העמומה של שכנותי. הן מנצלות כל הזדמנות כדי "לבשל" (תופעת-לואי טבעית של הרעב). הן מספרות על מאכל טוב, מחליפות זו עם זו מתכוני-בישול, מקשטות את העוגות הדמיוניות שלהן ומתארות את טעמו של מילוי-העוגות... הן גם מתפארות במה שהיה להן בימים עברו. כל אחת רוצה לעלות על חברתה בתפארת העבר שלה. זו המתפארת רק בבית-החרושת, שהיה לה, רואים אותה כקבצנית. גם כאן הן עוד מוסיפות להיקרא "גברת דוקטור", "גברת ממועצת המיניסטריון", "גברת בעלת האחוזה הגדולה". וזו שאינה יכולה, למרות הכל, להתפאר בשום דבר, היא סמויה מן העין ומתחממת לאור של "מי שהיו".

בעינים קופאות מביטה אני אל השמים. הם עודם

משותפים לנו ולחברים בארץ ישראל. בשבילי זהו הקורטוב היחידי של הטבע שלפני, וכל עוד הגרמנים אינם גוזלים אותו ממנו, אין הברומטר של מצב רוחי יכול לשקוע כליל. „בעצם, צריכה אני למצוא כאן אדם, שאוכל ללמוד יחד אתו עברית.“ שכנתי רק מורה באצבע על התנור. אני תרה בעיני למצוא חברה רחבת־לב יותר. האשה העומדת מלפני, שייכת לאותן המועטות, שאף בסביבה זו מוסיפות הן להיות בני־אדם. היא אינה נדחקת אל המרק, שומרת על נקינות, ותמיד נכונה היא לעזור, אפילו בשעה ששום טובת־הנאה פרטית אינה נשקפת לה מעזרה זו. שנינו מגיעות יחד לידי מסקנה, שמחנה־הריכוז הנהו ציור־זוועה דחוס של המשטר החברתי הקיים „בתוך“, שכאן האנשים ויחסם ההדדי לא נשתנו — רק „טיח־התרבות“ נתקלף ונפל. כאן אין בני־האדם מראים את עצמם כדואגים לטובת הזולת; כאן מתברר, שגם אהבת ההורים לילדיהם ולהפך וביחוד אהבת האשה לבעלה אינה מוכרחה להיות תמיד אמיתית. ואלה האוהבים באמת והטובים באמת עומדים באהבתם ובטובם גם כאן עד כדי הקרבה עצמית, ואלה הם גם הפסימיים פחות, ולעתים רחוקות יותר תוקפת אותם צמרמורת התנור. אבל השעה משחקת רק לאותם האנשים, היודעים להשתמש במרפקיהם. אינני יודעת, מה היה, אילו היו גם לנו מרפקים, ההיינו גם אנו אכזריות כל כך, אבל מוכרחות אנו להודות, שאנו מקנאות במי, שאלה ישנם לו. אני סיפרתי לה על „הצברים“ בארץ־ישראל ועל זה, שאני אחנך את ילדי רק בתוך הקיבוץ. ילדי אינם צריכים לדעת לעולם, שאדם יכול לקבל יותר, אם הוא רע. הם צריכים להתייחס אלינו מתוך חירות והכרה עצמית, והאידיאל שלהם אינו צריך להיות חיים התלויים בפניות המריות. הנשים

העומדות בקרבנו פוסקות „מלבשל“ הן מתערבות בשיחתנו. הן נגד קולקטיב. כאן רואים: כל אחד רוצה לחיות על חשבון הזולת. מתפתח ויכוח בלחש, הנפסק על ידי קריאתו של מפקח הבלוק: „מה יש שם? כסבורות אתן, שבגללכן אעשה „ספורט“? כל הבלוק יעמוד עוד שעה אחרי המפקד. אחר כך אכריז עוצר בבלוק עד למחר.“ מופיעים אנשי הס.ס. „הבלוקים של הגברים, הורד הכובע!“ — „הבלוק 21 עמוד דום!“ „האדון מנהל הבלוק, מסור הודעה.“ — „בלוק 21—765 (נפש בסך הכל), מהם 25 (חולים שנשארו בתוך הבלוק), מלבד זה 19 (מתו למן המפקד של אתמול)“. איש-המדים המתרברב סופר. אם הוא טעה בספירה, מוסיף כל המחנה לעמוד, עד שתתברר הטעות. בירור זה יכול להימשך חצי יום ויותר, ובמשך כל הזמן הזה אסור לזוז מן המקום. רבים אינם יכולים לשאת את זה ונופלים באין-אונים. מחויבים להשאיר אותם שוכבים. בתור עונש מוכרחים או מפקחי הבלוקים לעשות „ספורט“. זהו אחד העונשין החביבים ביותר על הס.ס. הנענש מוכרח להתגלגל על הקרקע המלא אבנים ורפש שברחוב המחנה, או לעמוד שעות שלימות על קצות הרגלים כשהן כפופות והזרועות פשוטות לפניו, או לרוץ מסביב לבלוק כל כמה שייטב בעיני מפקח-המחנה. ספורט זה במסיבות מסוימות היתה בו סכנת מוות. בעד זה היו מפקחי-הבלוקים מצדם מתנקמים שוב בנתיניהם.

פינת-חמד

פינת-חמד אחת יש במחנה שלנו, פינה, שבה יכול אתה לשכוח את ההווה, שבה יכול אתה עוד להיות אדם. זהו חנון הילדים — המפעל של פרדי הירש. פרדי, שהליכותיו

והופעותיו הניחו תמיד את דעת הגרמנים ואף עוררו בהם יחס של כבוד אליו, היה קודם של המחנה. הוא השיג מאת מנהל-המחנה (איש הס"ס) פינוי בלוק אחד, שייקבע למעון יומי בשביל ילדים בני 8—14 שנה. עד כה גרו הילדים בצריפים שונים בין זקנים וחולים, איש לא דאג להם, עיסוקם היחידי היה המפקד, והם היו מפריעים את "משמעת" הבלוק. פרדי חיפש ומצא לו אנשים צעירים, שהיו כבר בטרזינשטאט פעילים בעבודת החינוך — קודם כל חברים של תנועות הנוער, שידע אותם עוד מקודם. בעזרתם איחד את 700 הילדים, שעד כה היו הם רק מיספרים, וסידר אותם לפי הגיל והלשון. עלה בידו להשיג בשביל הילדים אוכל טוב יותר, שהביא אלינו ממחנה הצוענים. בזכות יחסיו הטובים עלה בידו גם לקבל בשביל מעון הילדים חלק מהחבילות, שהגיעו למחנה הריכוז ולא נמסרו לידי בעליהן. רופא המחנה הרשה אחר-כך, שגם נשים בירחי-ההריון האחרונים, אמהות אחרי הלידה והמטפלים בחולים אנושים יקבלו הוספות למזון.

בילדים בני 8—3 שנים עסקו בחדשים הראשונים, לפני היפתחו של המעון היומי השני, מטפלות מיוחדות בתוך הבלוקים. במעון הועסקו במשך היום כ-450 ילדים מבני 8—14 ש. המחנכים והמחנכות מחויבים היו קודם כל להשיג על נקיון קבוצתם (בכל קבוצה 20—30 ילדים). הם היו מוציאים את הילדים מן הבלוקים, בודקים את מזוניהם, מוליכים אותם אל חדר הרחיצה ואל המעון. בדיקת הנקיון שם היתה חובה. המחנכים מחויבים היו לבדוק מדי יום ביומו את כל חלקי התלבושת של הילדים מחשש כינים, הם היו אחראים לנקיון הידים, הצפרנים, האזניים, כלי-האוכל וכו'. אם בבדיקת-המשנה, שנערכה על

ידי פרדי בעצמו, נמצא ילד שאינו בהתאם גמור לכל
 הדרישות (וזה היה תלוי לעתים קרובות ביחסו של הילד
 אל מחנך הקבוצה), נשללה מכל הקבוצה הוספת-המזון
 הקרובה שלה. סידרו התחרויות-נקיון בין הקבוצות ועל-
 ידי כך השיגו, שהילדים היו נקיים ובריאים יותר מכל
 העצורים. אחר-כך הנהיגו לימודים במשך 5 שעות ביום.
 רוב הילדים לא שלטו בשפה הגרמנית, ופרדי שיכנע את
 ה"ס" שהוראת הלשון הגרמנית היא לטובת הגרמנים.
 כמובן, לימדו בעיקר למודים אחרים ושיננו לילדים רק
 משפטים אחדים בגרמנית, למקרה בואו של מבקר גרמני
 למעון. הלימוד היה קשה מאד, כי בבלוק האחד היו 17
 כיתות מבני גילים שונים, והשולחנות, שלידם ישבו הכיתות
 השונות היו רחוסים זה לזה כך, שמן ההכרח היה להרצות
 בקול נמוך, כדי שלא יופרעו הלימודים של השולחן הסמוך.
 גם הילדים וגם המחנכים לא יכלו להתרכז בלימודים.
 לעתים קרובות צריך היה המחנך להחזיק את הילדים על
 מקומם, כי לא היתה כל אפשרות לזוז. בחורף היה קר,
 אף-על-פי שבמעון-הילדים מותר היה להסיק. מלבד זה לא
 נתן הרעב המכרסם מנוחה לא לילדים ולא למחנכים.
 מוכרחים היינו ללמד בלי כל מכשירים. נייר ועפרון אי-
 אפשר היה להשיג ומכל-שכן ספרים. כמעט איש מאתנו לא
 הוכשר להיות מורה, רק למעטים היו ידיעות מקצועיות.
 אף-על-פי-כן השתדלנו להקנות לכל הפחות השכלה
 אלמנטרית לילדים, שכמה מהם לא למדו מעודם בבית-ספר
 ממש. במבחנים והתחרויות, שונות נתגלה, שהיתה לנו
 הצלחה בלתי צפויה.

חלוקת המזון בצהרים ובערב במעון הילדים דרשה
 מהמחנכים קודם כל חוסן מוסרי. הילדים קיבלו אוכל טוב

יותר מהאוכל שלנו, ומלבד זה הוספות, שלנו לא היה כל חלק בהן. הילדים הביטו בעינים פקוחות אל המחנך, בשעה שחילק את האוכל, כי הם ידעו, שהוא אינו רשאי להשאיר לעצמו כלום. המחנך הועמד בנסיון קשה, כשהילדים בעצמם מתוך חמלה הציעו לו ממאכלם. ראשית, גם במקרה זה היה קיים איסור חמור — שהטיל פרדי — לקבל משהו מהילדים. שנית, על-ידי לקיחה זו היה כבוד המחנך יורד בעיני הילדים ולעתים קרובות לוקה גם כוח השפעתו. היו מחנכים, שלא יכלו לעמוד בנסיון, כי רבים מאתנו (ביחוד הצעירים) היו כבר נפוחי-רעב, היו גם אחדים, שרימו את הילדים ומלכתחילה השאירו חלק לעצמם. על-פי רוב היה הדבר נודע לפרדי, לעתים קרובות מפי הילדים, והמחנך היה מורחק מן המעון.

ביחוד אנו, אנשי התנועה, עמדנו לפני דילמה, שלא ידענו מוצא ממנה. לעתים תכופות, ככל שיכולנו, היינו מספרים לילדים על התנועה, על המחנות והטיולים ועל הנשפים שלנו. באזניהם נשמעו הדברים כמעשיה, הרחוקה מעולם המציאות. נפשנו היתה שוב, כשיכולנו לתאר לפניהם את הקיבוץ; היינו מלקטים את כל ידיעותינו בדבר ארץ-ישראל ומתאמצים לתת לילדים מושג מהדבר, שלמענו רצינו לחיות. הילדים היו בני משפחות של מתבוללים מקרב יהודי צ'כיה. לפי נסיון-החיים היו הם קשישים כמונו, אך הם היו ספקנים ואפילו ציניקנים גדולים הרבה יותר מאתנו, כי בחייהם הקצרים היתה הזדמנות מועטה בלבד לראות את הטוב והיפה. הם לא יכלו להאמין בשום דבר — בדבר אחד האמינו בכל זאת: בכוח הכל-יכול של התנוד המעלה תמיד את עשנו לנגד עיניהם. וכשהיו פורצות מתוכו להבות, היו הם בקור-רוח מעירים את שימת לבנו לכך

בציינם, שבודאי הגיע שוב טרנספורט. היו שעות, שעלה בידנו להלהיב את רוח הילדים האלה לקראת חיי קיבוץ בארץ ישראל, אף כי הם לא יכלו לתאר לעצמם חיים חפשיים, נורמליים. לימדנו אותם שירים עבריים, תיארונו לפניהם את גיבורינו, והנה באה שוב שעת חלוקת האוכל והמחנך היה שוב למסכן־נדכה, והקולקטיב נשכח מן הלב. לאט לאט עלה בידנו להתקין קבלת־שבת, שבה השתתפו גם מחנכים מחוגי המתבוללים, הם וקבוצותיהם. ביום הששי אחרי הצהרים קיבלו כולם בלי הבדל הוספות. לקבוצות היו נשפים משותפים, הילדים ישבו ליד שולחנות שהם קישטום בבד־מזרנים רקום, בפרחי־נייר, באגנים ופסלים מעשי ידי עצמם מחומר. על השולחנות עמדו זוגות, שבשבילן חסכו הקבוצות כל השבוע לחם, ריבה וקפה־ילדים לבן. ערבי־שבתות אלה, שהיו אחר־כך נערכים על־ידי הילדים בעצמם, ליכדו יחד את הקבוצות. אלה היו הצעדים הראשונים לקראת עבודה אינטנסיבית משותפת, שיצרה בשביל הילדים והמחנכים פינת גן־עדן והשכיחה מלבם את המוות והניוון שמסביב להם. תמיד מוכרחים היינו לעמוד על המשמר. אנשי הס"ס היו באים לעתים קרובות לבקרנו, כדי לראות, מה מצב הילדים ואיך הם לומדים. לימדנו בשפה הצ'כית סוציולוגיה, לימודי היהדות וכו'. לכבוד הביקור מוכרחים היו הילדים לדקלם שירים גרמניים «בעמידת דום».

בזכות הסדר המופתי, ששרר בבלוק־הילדים בהנהלת פרדי, מצא המעון חן בעיני אנשי הס"ס והציגו אותו לעתים קרובות כדבר־פלא לפני מנהלי יתר המחנות. בזכות זו הוסיפו הם עוד יותר להטות אלינו חסד. אל המעון הובאו בגדים וכמה זוגות נעלים, פחמים, מחטים וחוטים, כך

שאפשר היה לסדר במעון מתפרה. לשם ביקורי הס"ס חיפש פרדי בשביל מעוננו מחנכים כאלה, שמראהם הוא רפרזנטיבי למדי, כלומר שעוד לא אבד להם, פחות או יותר, צלם האדם. הכשרתם ותכונותיהם האחרות באו בתשבון בשורה השניה.

אחת מחברותינו ציירה בשביל המעון תמונות מתוך המחזה "שלגיה" של דיסניי. מתוך כך נעשתה אהובתו של מפקח-המחנה שלנו. על-פי רצון הגרמנים, שנתרשמו מאד מן התמונות, שינן פרדי עם הילדים את "השלגיה" בלשון הגרמנית והציג אותה בשביל מבקרים נכבדים מאושוויץ. היה עלינו להתגבר על מכשולים רבים, היה עלינו להכין את הבימה, המסך והתלבושות ממזרנים, וכן שולחנות, ספסלים וטיט. לימוד המחזה נמשך כמה חדשים. התגברנו גם על הקשיים הלשוניים, וההצגה זכתה להצלחה רבה. לימדנו את הילדים ריקודים וסידרנו מקהלות. את כל המחזה התאמנו לתנאי חיינו. הגמדים היו נציגי הסדר והנקיון, הם התיצבו נגד השחיתות, שגולמה בצורת המכשפה. גם התלבושות והמסך היו מקושטים כך, שלא היה לנו להתבייש בהם גם בזמנים כתיקונם. בשביל הילדים היתה זאת החוויה הגדולה ביותר, בשביל הרוב הגדול של הילדים היתה זאת, לצערנו, גם החוויה האחרונה בחייהם, כי כעבור חדשים שולחו לתוך תאי הגאז יחד עם כל הטרנספורט הספטמברי, שאליו השתייכו כמעט כולם.

לא במעט גרמה הצגה זו לכך, שמנהל המחנה, איש הס"ס, הקצה בלוק שני כמעון יומי בשביל ילדים מבני 8—3 שנים והואיל להסכים, שאמהות עם ילדים שלמטה מגיל 10 והמטפלות והמחנכות תהיינה רשאיות לעבור לבלוק-

מגורים מיוחד. דבר זה הקל באופן ממשי על עבודתנו. יכולנו להשגיח על הילדים גם בלילה ולמנוע יותר את זאת, שהילדים והוריהם יעשו עסקי-חליפין במרק-הילדים. עסקים אלה קיבלו במשך הזמן ממדים גדולים, והיתה קיימת סכנה, שהגרמנים יסגרו את המעון וישלחו אותנו לתוך הגאז, אם יודע להם, שמבוגרים אוכלים ממזון הילדים. בבלוק זה יכולנו גם להציץ לתוך "החיים הפרטיים" של הילדים. כמה מהם היו לקויים מבחינה מוסרית ונתמכו על-ידי הוריהם במעשי גניבה. אני נזכרת בילד בן 8 שנים, שעל-ידי עסקים מעורפלים במצרכי מזון ומתן שוחד קשר קשרים עם קאפו אחד של מחסן-המזון וסירסר לו את אמו ל"ידידה". ילד זה עורר קנאה בלב כל בני קבוצתו. כי מאז יכול היה תמיד לאכול לשובע ולקבל הלבשה טובה יותר.

קשיים גדולים היו לנו עם ילדים, ששימשו רצים (שליחים-משרתים) אצל מפקחי-בלוקים. נערים בני 14—10 אלה היו לעתים קרובות נאמנים על אדוניהם, עסקו בשבילם במסחר, במחיר מרק השיגו לאדוניהם סיגריות ונשים, השתתפו גם בהענשת אסירי-הבלוקים, והיו בעצמם המלקים, כשזה היה דרוש. אי-אפשר היה להניעם לשמוע בשעות הלימודים, והם התפארו לפני יתר הילדים בבגדיהם ובמגפיהם. לא יכולנו להשפיע עליהם בשום פנים, כי הם ידעו יותר מאתנו. היו להם ידיעות ממקור ראשון על תאי הגאזים, והם הפיצו בקרב הילדים את הידיעה על התאריך המשוער, שבו ישולח המחנה שלנו לתוך הגאז. לאשרנו, קצה נפשם במעון, ועל-ידי-כך נפטרנו מהם. בבלוק הסמוך, אצל הילדים הקטנים יותר, היתה עבודת החינוך קשה יותר, אף-על-פי ששם עדיין לא היה

צורך בהוראה שיטתית. לילדים הקטנים, שגם הם צריכים
היו לשבת כל היום דומם ליד השולחנות, תיארו את החיים,
כמו שהיו קודם וכמו שהם צריכים להיות. כשלא השגינו
עליהם, הציגו הם את החיים כמו שהם במציאות, כלומר הם
שיחקו "במפקת-המתנה ובמפקתי הבלוקים", "במפקד",
ב"הסר-הכובע". הם שיחקו גם "בחולים", המתעלפים בשעת
המפקד ומוכים על כך, או "ברופא", הדורש מהחולים את
מנת המזון שלהם ומסרב להגיש להם עזרה, אם אינם
יכולים לתת לו כלום, או "בנערות על-יד התיל" (הנשים,
שהיו להן "היכרות" עם הקאפו של הבלוקים הסמוכים,
יכלו לשוחח אתם לרוב רק בעד גדר התיל. ספורט זה היה
מסוכן לא רק מפני שהתיל היה מחושמל. אם מפקח-המחנה
או גרמני פשוט הרגיש בשיחה זו, היתה הנערה נענשת קשה
וגוזזים את שערה עד לקרחה. אבל, מאידך גיסא, היו
ליחסים אלה ערך "מוזני" רב), פעם הוזמנתי על-ידי
הילדים להתייעצות, בשעה שהם שיחקו "בתאי-הגאון", הם
עשו להם בור, שבו הניחו אבנים קטנות, זו אחרי זו. אבנים
אלה היו האנשים, שהובאו לתוך כבשן הקרמאטוריון,
והילדים חיקו את צעקותיהם. אני הוזמנתי להראות להם,
איך לבנות את התנור לצורך זה.

אבל, מצד שני, כאן עלה בידנו יותר להחזיק את
הילדים הרחק מחיי המחנה, כי הילדים הקטנים היו תמימים
יותר, וכוח דמיונם היה גדול יותר.

בשני מעונות אלה סידר פרדי את השירותים. על-ידי-
כך הצליח, על-אף איסור הס"ס, להכניס אל המעון גם
ילדים מבני 14 שנה ומעלה, להעסיק במעון קבוצה נוספת
של נערים בני 14—18. הם היו ממלאים את השירותים:
מסדרים את החדרים, עורכים את "הביקורת הכללית",

מסיקים, עובדים במטבח ומתקנים במתפרה בגדים בשביל הילדים. אחדים מהם היו עוזרי־המטפלים, כי מספר המטפלים בקבוצה לא היה מספיק, בערב היו גם להם לימודים בצורת סמינריון.

המחנכים סידרו בינם לבין עצמם מעין קומונה, עזרו באופן חומרי לאלה מהם, שלא קיבלו שום חבילות, נתנו ממנת המזון שלהם לאלה, שהיו חלשגם יותר וחולים. היינו עורכים שיחות בשאלות חינוך, היו לנו שעורי עברית, אחדים מאתנו קראו בספר התנ"ך, שפרדי מצא אי־שם בשבילנו. היו לנו מסיבות מיוחדות, שבהן השתתפו כולם, גם המתבוללים. ההרמוניה שבקרב המדריכים פעלה גם על המודרכים. נוצרו גם בקרב הילדים פלוגות מעורבות (של ילדים וילדות יחד) בצורת קומונה. כל קבוצה מצאה לה סיסמה, חיברה לעצמה הימנון ופתגמי־סעודה. הנהגנו את שיטת הצופים. היו מבחנים, שמחויבים היו לעמוד בהם, כדי להשיג בתור פרס כיפה ועליה כתובת „בלוק־ הילדים מספר 31“. מוטל היה על הקבוצה לשתוק יום אחד (לשם התגברות עצמית) ושבמשך 14 ימים רצופים יהיה לקבוצה כולה ולכל יחיד בתוכה איזה מעשה טוב לרשום לזכותם. כשהגיע חומר־דלק לתוך המתנה, התחרו הקבוצות ביניהן בהבאת פחמים אל המעון, ככל האפשר יותר פחמים בומן קצר ביותר. בטיט העמוק היתה זו עבודה קשה מאד, ולכן נמצאו רק מבוגרים מועטים, שהביאו פחמים בשביל הבלוק שלהם. אך עקב התחרות אפשר היה אצל הילדים להסיק כמעט במשך כל החורף ולבשל בשביל הילדים מרקי־הוספה מתוך המצרכים שנתקבלו בחבילות. ערכנו גם משחקי־ספור, שבהם צריכים היו הילדים, בלי לעורר שימת־לב, לחפש במחנה ידיעות בכתב־סתרים הטמונות

מתחת לאבנים, בתוך בורות טיט, בבלוקים אחרים. היו גם התחרויות במלאכת יד. בתערוכה, שסידרנו אחר־כך, התפעלו גם הגרמנים מהקרמיקה והצעצועים, שהילדים עשו מחומר מצוי — מטיט, מחוטים צבועים שבמזרנים ומנייר של מעטפות החבילות.

עולם מתמוטט

עולם זה, שבו התחבאנו מפני המציאות ושבנו מצאנו במה למלא את כל ישותנו, עולם זה התמוטט פתאום ביסודו כתחילת מארס 1944. במשך החדשים הראשונים באושוויץ חשבנו לעתים קרובות על כך, שסוף סוף ישלחו גם אותנו, כמו את כל האחרים, אל תוך הגאז. לא ידענו, למה עוד משאירים בחיים אותנו דוקא; למה דוקא אנו נמצאים במחנה מיוחד, שבו רשאים גברים, נשים וילדים להיות יחדיו (בכל אושוויץ נמצא רק עוד מחנה אחד כזה — אצל הצוענים); למה אין אנו, כמו אלפים אחרים, מחולקים למחנה־גברים ולמחנה־נשים; למה אצלנו הרוב אינו עובד, בעוד שבכל מקום מחויבים כולם לעבוד קשה. כשניתן לנו לכתוב כרטיסי־דואר למכירים ולקרובים ולבקש מהם משלוח חבילות והוטל עלינו לסמן בכרטיסים אלה את תאריך הכתיבה בשלושה חדשים לאחר הזמן, חשבנו, שהנה עתה הגיע תורנו. אנו ישבנו כבר 3 חדשי חורף בבירקנאו, הטרנספורט הספטמברי ישב כבר כאן 6 חדשים ועד כה לא אירע שום דבר יוצא מן הכלל. בשביל מאושרים הגיעו מזמן לזמן חבילות. (על־פיהרוב נגנב מתוכן החצי או הרגל) הזקנים גוועו לאט לאט, גברים רבים קצרו כוחם מלסבול, וכיחוד גוועו ברעב. הלך ונתרבה מספר „המוסלמים“ (תשושים, שסופם היה מוות מתוך חולשת הגוף), אבל

המפקדים נעשו במשך הזמן קצרים יותר, הוץ מבמקרים של הטלת עונש מיוחד, עוצר בבלוקים הוטל לעתים רחוקות יותר. אלה מאתנו, שלא לקו ב"קדחת הכבשן", שאבו תקווה חדשה. לפתע פתאום, בראשית מארס שנת 1944 הודיע לנו מפקח-המחנה, שהטרנספורט הספטמברי כולו צריך ללכת מכאן לעבוד בהיידלברוק שבגרמניה. גברים, נשים וילדים כולם צריכים ללכת. הוצאו מן הכלל רק חולים אנושים אשר בבנין-החולים. פרץ ויכוח פרוץ על כך, איהו באמת מקומה של היידלברוק זו ואם גם המקום ההוא הנו מחנה-ריכוז. הפסימיסטים קבעו, שהפעם הולכים בודאי לתוך הגאז. הכבשן אינו מעלה עשן כבר ימים אחדים, דרוש תומר לשריפה. האופטימיסטים ראו בזה הוכחה לכך, שתאי-הגאזים נסגרו. מצב הגרמנים היה כבר קשה מאד, והם זקוקים לנו כלכוחות עבודה והראיה לדבריהם, שהחולים דוקא נשארים פה. הם הסיקו מכאן גם על התקרבות קץ המלחמה. שמחנו בשמחת הטרנספורט הספטמברי וגם קינאנו בו. תמוה היה בעינינו רק זה, שפרדי, בעל האינפורמציה הטובה ביותר, מתהלך סר וזועף, אך אי-אפשר להוציא מלה מפיו. במקרה גודע לי, שפרדי עם אחדים הנאמנים לו, בתוכם קודם כל חברינו, מתכוונן להתקוממות, אם אנשי הס"ס ישלחו בכל זאת את הטרנספורט לתוך הגאז.

בתרו ב"יורשי-משרות": במפקחי-בלוקים, ברופאים חדשים, כי כל הקודמים היו שייכים אל הטרנספורט הספטמברי. לכבוד הפרידה ערך מפקח-המחנה בתוך הבוץ והשלג העמוק התחרות בכדור רגל בין הטרנספורט הישן (ההולך) ובין הטרנספורט החדש (הנשאר). מוכרחים היינו לתת לנצח לטרנספורט הישן, שבמשחקו השתתף גם מפקח-

המחנה. בשכר זה נתמנו כל הגברים היריבים למפקחי הבלוקים. בצריפי־הגשים עלו לגדולה אלה שבמשך 3 החדשים הצטיינו באכזריותן ובגסותן, ובידידות של מפקח המחנה פרדי מסר את הנהלת המעון לספל ליכטנשטיין. בנאום הפרידה שלו מסר דרישת שלום לחברים בארץ־ישראל. הוא היה ב"ידידות טובה" עם הגרמנים, אף נאמן עליהם בענינים אינטימיים ביותר. אבל מעולם לא נתן אמון בהם. הם הציעו לו להישאר אתנו במחנה. פרדי דחה את ההצעה הזאת, כי הוא רצה ללכת יחד עם ילדיו. אף־על־פי שחשבנו את פרדי לפסימיסטן רואה שחורות, ניטל בכל זאת הרבה מבטחונו, למראה ולמשמע דבריו. ביקשנו מסגנתו של פרדי, שהלכה אתו, למסור לנו ידיעות מהידל־ברוק. "טוב, התבוננו מחרתיים אל הכבשן. בסינרי אאותן לכן משם, מלמעלה!" — אמרה בתשובה.

סינר מאותת

רוב המשתלחים היו אופטימיים. הם כולם הובאו אל הקרנטינה הסמוכה לנו. כבר למחרת היום הגיעו אלינו בעד גדר התיל יללות: הם לא קיבלו אוכל, הם קופאים מקור באופן איום. זרקנו להם שמיכות. אנשי הס"ס ירו. הוטל על הבלוק שלנו עוצר מוחלט ("טוטאלי", בהבדל מעוצר רגיל, שבו מותר לצאת למחראה). אחר־כך שבו אלינו רופאים מבית־החולים, שבו נמצאו גם ילדים־תאומים — בסך הכל 20 נפש מתוך 4000 בערך. הם היו מדוכאים במדה כזו, שבמשך יום שלם לא יכלו להוציא מלה מפיהם. שמעו עוד, שאנשים אחדים מן הטרנספורט הספטמברי התגוננו, כשרצו אנשי הס"ס להטעין אותם על האוטומובילים. אחדים מאנשי הס"ס נפצעו. הם הזעיקו תגבורת, ההתקוממות

דוכאה וראשיה הומתו ביריה בו במקום. בתוכם היה הייני קליין, אחד מטובי חברינו. פרדי, שהביא בחשבון את האפשרות של כשלון ההתקוממות, התאבד ברעל.

כעבור שני ימים עמד המחנה הסמוך ריק, והכבשן העלה שוב להבות אש. הסתובבנו כאבודים בתוך המחנה שלנו, שנתרוקן ממחצית יושביו. היה לנו עתה פי שנים יותר מקום; פי שנים יותר שמיכות וכלי־אוכל. היה לנו עתה מפקח־מחנה חדש, שנתחבב עלינו כבר קודם, בהיותו קאפו, ושעם כל שגעונותיו ו"מצבי־רוחו" היה לו בכל זאת צלם אדם. נתפנו הרבה משרות טובות במשרד, במטבח, במתפרה, משרות של עוזרים וסגנים למפקחי־הבלוקים ולקאפו... אבל לא היו שמחים.

הולכנו שוב את הילדים אל המעון הנעזב, אבל חסרה שם הנפש של המעון — פרדי האלגנטי, המצוחצה תמיד, בשריקתו הצורמת ובמשמעת הפרוסית שלו. ספל ליכטנשטיין היה צודק יותר, לא הטיל עלינו אימה, כי הוא היה עד כה אחד המחנכים, כמו כולנו, והיטיב יותר להכיר אותנו ואת בעיותינו. הוא היה קרוב לנו יותר מכל הבחינות — אבל חסר לו המעוף של פרדי, ומצב־הרוח נשאר מדוכא.

באחד הימים הקרובים הורתה ילדה קטנה באצבעה על הכבשן וקראה: "הביטו, הנה גדיל־הסינר של הדודה האנקה!"

ויקס מלך חדש.

המשמעת במחנה נעשתה רפויה יותר. ווילי, מפקח־המחנה החדש, הניח לנו יותר אויר לנשימה. מפקחי־הבלוקים מהטרנספורט שלנו היו אכזריים פחות, או אדישים יותר.

הם דאגו קודם כל לטובת עצמם. גברה הסיסמה: לההנות מכל מה שיש עוד לההנות. המחנה פחד עכשיו בעיקר לא מפני ווילי, אלא מפני פישר, הקאפו החדש של המחנה. כבר בטרוזינשטאט קנה לו שם כתליין וכאן הוסיף „כבוד“ לשמו. ידעו, שהוא פסיכופאט ומשום כך הפכפך. לעתים קרובות היה רץ כחולה־אמוק דרך המחנה ומכה במקל שבידו את כל מי שמודמן לו בדרכו.

פני המחנה השתנו. האביב עשה את חיינו קלים יותר לגשוא. לא שקענו עוד ברפש עד למעלה מהקרסוליים. לא אבדו לנו לעתים קרובות כל כך סנדלי־העץ בתוך הביצות, כי ווילי סידר פלוגת־דרכים, שעליה היה לתקן את הכביש ברחוב המחנה. לפני הבלוקים סומנו ערוגות־דשא. כשירד גשם חזק, מותר היה כעת להסתלק מן המפקד אחרי עמידה של שתי שעות. המתפרה, שבה תוקנו בגדים בשביל אנשי הס"ס, הורחבה. סודר בית־אריגה, שבו ארגו הגורות־נשק. כל האנשים המוכשרים לעבודה הועסקו, והעובדים, שפריון עבודתם היה טוב, קיבלו הוספות.

קרוב לעת הזאת התחיל ד"ר מנגלה לבקרנו לעתים תכופות. ידענו, שהוא מבצע סלקציות (בורר וממייץ) בשעת שילוח הטרנספורטים. הוא הופיע אל המחנה רק בשעה שרצו לשלוח אנשים לתוך הגאז. ובאמת, ראינו אותו במחנה בפעם הראשונה לפני צאת הטרנספורט הספטמברי. עכשיו היה לביקורו נימוק אחר. בבנין־החולים התגוררו תאומים וננסים, שהוא שמר עליהם לשם נסיונות. הם שימשו לו לחקירות תורת־התורשה. הניתוחים האכזריים, שנעשו בהם, בוצעו במחנה מבודד. כאן, בבנין־החולים שבמחנה שלנו, הוא רק מדד את לחץ־הדם שלהם, את ראשי־אבריהם, עשה זריקות, צילם. הננסים מוכרחים היו לקיים פריה ורביה

בינם לבין עצמם. מנגלה דאג גם לנשים ההרות, שבגלל הריונן שולחו לכאן מטרזינשטאט. הוא גם היה נוכח בשתי לידות והתעניין במצב האמהות והתינוקות. ואותו מנגלה עצמו שלח כעבור כמה חדשים את כל התינוקות האלה לתוך תאי־הגאזים!

טרנספורט חדש מטרזינשטאט

באחד הלילות בחודש מאי 1944 הגיע מטרזינשטאט טרנספורט חדש ובו 5000 אנשים תמימים, שלא ידעו כלל את הצפוי להם. לאלה שבאו מחדש היתה אותה ההרגשה, שהיתה גם לנו בתחילת בואנו: כאילו באו לתוך בית־משוגעים — הכל כאן או חלום בהקיץ או משגה איום, שיש לבררו. היו בקרבנו מעטים, שהתאמצו להרגיע את ההמונים הנבעתים. הרוב התיחס אליהם בדיוק, כמו הספטמבריים אלינו בשעת בואנו. גרם להם הנאה לתאר לפניהם את הכבשן, וגם האנשים שעד כה בעצמם לא האמינו בהמתת בני אדם בגאזים, ביארו עתה לחדשים, שמחננו משמש כביכול בית־מלאי בשביל תאי־הגאזים. והפזמון שלהם: תנו לנו את כל מה שאתם לובשים עוד, ב„זאונה“ ביך־כך וביך־כך יטלו מכם את הכל, אתם חייתם עד כה בטובה, ואנו אנוסים היינו בינתיים להתפקע כאן. עכשיו בא תורכם! הם חיזקו את דבריהם בחבטות־מקל ובאימים. אלה מאתנו, שהצליחו בשיטה זו של הטלת אימה, נעשו למפקחי־הבלוק, ולמולכים מעצמם על הטרנספורט החדש. אכן זה היה יסוד „המשמעת“ שלנו: משפט האגרוף והמרפק! והקאפו פישר, שכוח שלטונו השתרע עתה על עוד 5000 אנשים נוספים, היה אומר, שעל כולם מוטלות רק שתי חובות — לבלום פה ולגווע. בטרנספורט החדש היו הרבה מיהודי

הולנד. הם עדיין האמינו, שהם הגם בעלי־זכויות מיוחדות, ולהם לא יארע דבר, כיון שהם הראו התנגדות פאסיבית, הומתו אחדים מהם ביריה תיכף בלילה הראשון.

טרנספורט זה, שלא כרגיל, לא עבר דרך ה"זאונה" האיזמה, הם נשארו לבושים כבני־אדם. הם, כמובן, לא האמינו במציאותו של הכבשן וראו כל מעשה זדון ושרירות כמכוון בידי היהודים, הרוצים מסיבות בלתי מובנות להתנקם בהם. הם לא ראו בעיניהם את יציאת הטרנספורט הספטמברי ולא שמעו באזניהם באותם הלילות שהוטל עוצר חמור על הבלוקים את נסיעת האוטומובילים ואת הצעקות האיומות המלאות פחד מוות, שאחריהן באו יריות. הם לא ראו בחושך מרחוק את אורותיהן של מכוניות־משא העוברות במהירות הבזק והטעונות גופות־אדם ערומות. באזניהם לא צילצלה קריאת "שמע ישראל" האחרונה, אבל הספיקה כבר להם, לאלה החדשים, הידיעה, שמן 5000 עצורי הטרנספורט הדצמברי נשארו בחיים לא יותר מ־3000, והספיק להם מראה "המוסלמים" בשביל להבין את המצב. הם ראו גם את הקרונות הגלויים, המובילים מתוך המחנה את השלדים של בני־אדם, שמתו בבנין החולים ובבלוקים. (פעם ראיתי קבוצת ילדים מתאספת מסביב לקרון כזה. הם משכו את חלקי הגוף המדולדלים ושיחקו בשערות של המתים, המתנפנות ברות. הקרון היה גדוש, ואחת הגופות גלשה למטה. הילדים נסו בבהלה משם ויחד אתם גם הקאפו של קרון המתים. במעון סיפרו הילדים בבכי, שהאשה הזקנה, המכוערת, הערומה רדפה אחריהם.)

המפקדים ארכו שוב הצאי־ימים, היה עוצר בלתי פוסק בבלוקים, כך שאת "עביט ההתרזה" מוכרחים היו שוב

להעמיד בתוך הבלוק, וה"לקיטה" התחילה שוב בעזר מחודש. אבל את הילדים לקחנו מיד אל המעון, עליהם לא היה להתנוון חודש שלם בבלוקים, כמו ילדינו בחודש דצמבר. הם גם היו רשאים בשעת המפקד לעמוד בפניה מיוחדת יחד עם עוד ילדים. פרט זה היה חשוב משום כך, שהם לא היו אנוסים לעמוד זמן רב כל-כך כמו המבוגרים. היו לנו עתה שוב 700 ילדים בשני המעונות. עלה בידינו מבתחילה להרחיק את הילדים החדשים מחיי המחנה. הואיל ומזג האויר היה חם, יכולנו לשוחח עם הילדים, להתעמל ולשחק בחוץ מאחורי הבלוקים.

בתפקיד חדש.

באופן זמני מינו אותי לחלק את מנות האוכל לילדים בבלוקים. לא שימחה אותי ביותר ההתמנות לתפקידי החדש. עד עכשיו דנתי לחובה את חלוקת-האוכל הבלתי צודקת. היהיה ביכלתי עתה למלא את דרישותי אני? בתוך הבלוקים יש לי קודם כל עסק עם אמהות של ילדים מבני 3 שנים ומטה. הן נלחצות אל חבית המרק, מנסות לגנוב מרק, הן מודדות שוב ושוב וזו אצל זו את המנות לפי כפות-אוכל ומתאוננות, מפני שהן יודעות, שלא אתן להן סטירות לחי. לשוא אני מבארת להן, שהמנות בחבית הן ספורות, ואם אתן למנה אחת יותר מתרוד אחד, לא יספיק האוכל לכולם. מאות ידים שלוחות לקראתי ברעבתנות, מחזיקות את סיריהן מתחת לחוטמי. באים גם מבוגרים, המכירים אותי; מפקחי הבלוקים התחילו פתאום לגלות ידידות. כל אחד רוצה מתוך פרוטקציה "טיפה אחת לכל הפחות". אני דוחה אותם, מפני שהמרק הזה מיועד רק לילדים. יודעת אני, שחברי בשירות-האוכל משתדים את מפקחי הבלוקים ותמורת זה

מקבלים הם מהם תגמול. אותי הן רואות כמטורפת ונעשות לשונאי בנפש.

אני נושאת אוכל ליולדות. הן מקנאות זו בזו, הן נהפכות לחיות־טרף ברעבתנות. אני יכולה להבין לרוחן, ומשתדלת לקבל בשבילן הקצבה גדולה יותר. לאחת יש פחות מדי חלב להנקה, אני מוכרחה בסתר, בלי שהאחרות תרגשנה בדבר, לתת לה יותר־קפה־בחלב. אחת היא חולה ואינה יכולה להניק את ילדה, ושש האמהות האחרות מסרבות לתת מחלבן. "ימות הילד, איננו יכולות לגדלו, לא נקפח את ילדינו אנו!". רק לאחר שאני מביאה להן הוספות־אוכל, הן מוכנות לחיות את הילד, ומעתה אני אחראית לכל מחלה קלה של יונק זה.

האמהות של הילדים הגדולים יותר מתנפלות עלי, נחפות בי, מתאמצות לשכנעני, שאת התינוקות בנין־כך ובין־כך לא ישאירו בחיים, מוטב שאתן יותר אוכל לילדיהן, והן הרי יודעות ממש כמוני, שאותו נימוק נכון הוא גם ביחס לילדיהן, אם לא יקרה נס.

אני באה עם המרק שלי אל בנין־החולים. תוקפת אותי סהרחרות. פגרים חיים, מגואלים, לעתים קרובות, בצואת עצמם, משוגעים למחצה מחמת רעב. בידי יש אוכל רק בשביל מטפלים וילדים. יתר האנשים הגוועים ברעב מוכרחים לראות זאת בעיניהם — הם מקללים אותי. מצפוני אינו נותן לי מנוחה. ספל ל. אומר, שאסור לאדם להיות רך, האוכל הוא בשביל מספר אנשים מסוים. זהרי רואה אני, שאחרים קונים לעצמם ידידים ומקומות־שינה טובים יותר בשכר המנות הבלתי ספורות. אני מתנגדת לזה, ומשום כך מפטרים אותי מן השירות. משתמשים בי שוב כבמורה־מחנכת.

ימינו בבירקנאו ספורים. בינתיים עמדנו כבר פעמיים
ללכת לעבודה בגרמניה. הנה זהו "היידברוק" חושבים
כמעט כולנו. אבל לפי שעה ניצלנו, כי יום-יום באים
טרנספורטים גדולים מהונגריה. לכבשן יש עוד די עבודה.

אל המחנה הסמוך באות נשים הונגריות צעירות,
שמשאירים אותן בחיים. הן גוזזות עד לקרחה, לבושות הן
שמלות דקות ואין להן שמיכות. המחנה שלהן מלא וגדוש
כך שרבות מהן מוכרחות לעמוד בחוץ, בשעה שהאחרות
ישנות. יומם ולילה עומדות הן ליד הגדר המפרידה
בינינו וביניהן. הן אינן יכולות להאמין, שאת ילדיהן
זהוריהן המיתג, הן מחפשות את בני משפחתן בתוכנו. הן
מיללות, צועקות, מתחננות, שנודיע להן על מקום קרוביהן.
מראה ילדינו מביא אותן לידי שגעון. על אף האיסור החמור
משוחחות אנו עמהן ומתאמצות להסביר להן, שילדיהן
הובאו למחנה ילדים מיוחד. הן מכירות לנו טובה על השקר
הזה. מתפתח בינינו יחסידידות מיוחד במינו. הן רואות את
ילדינו כתחליף לילדיהן, נותנות להם את האוכל שלהן עצמן,
ושוב רואות אנו אותן עומדות לפני צריפיהן בלילה ובגשם,
קופאות מקור וזורקות אלינו מעבר לגדר את המלבושים
והשמיכות, שבלעדיהן לא תוכלנה הן עצמם להתקיים.

יום אחד לא מצאנו אותן עוד. אבל מרחוק ראינו איך
מטעינים אותן בקרונות. ובכן שולחים אותן סוף-סוף
לעבודה! ואנן שואבות תקוה חדשה. אחדים חדלו גם
להאמין ב"היידברוק".

עכשיו הגיע תור הנשים. את הבהלה אין לתאר. במחנה מוכרחים היו להישאר הזקנות, הילדות, "המוסלמים" וגם אלה, שבגלל דבר של מה בכך לא מצאו חן בעיני הס"ס, אם גם היו צעירות וחזקות. אמהות רבות לא יכלו עד הרגע האחרון להחליט בנפשם לעזוב את ילדיהן. מצד שני, הצטרפו ברגע האחרון אמהות, שקודם הבטיחו לבעליהן להישאר אצל ילדיהן, רצינו להאמין, שאת המוכשרים לעבודה, אף אם אינם יוצאים עכשיו, יסדרו בעבודה איזו שהיא. התאמצתי לקחת אתי את אמי, או להישאר אתה במחנה. אך הפרידו בינינו — בנשק גירשו אותנו, המיועדים ליציאה, מן המחנה. עוד היום מצלצלים באזני דברי-הפרידה חסרי-השחר שלי: "שמרי על עצמך, אל תעבדי למעלה מכוחותיך! כתבי לי דרך פראג!" אמי הבטיחה את הכל וקראה עוד אחרי, כי אפשר וניפגש עוד אחרי המלחמה ישר בארץ-ישראל, וכי אשאיר בשבילה מקום-עבודה פנוי בקיבוץ. — רק מועטים היו בינינו בעלי אומץ-לב כמותה.

לא ראינו עוד לעולם את הורינו וילדינו. אחר-כך נודע לנו, שזמן קצר אחרי יציאתנו חוסל כל המחנה (זאת אומרת תומת בגאז).

מאחורי שער המחנה הוכרחנו לנטות ימינה. אף-על-פי שידענו, שזאת היא "המסילה העולה השמימה" (כך כונתה בפי הגרמנים עצמם), לא הגינונו כמעט על עצמנו, כי עתה היינו כבר אדישות לגמרי. אך הדברים השתלשלו באופן אחר. בסמוך למשרפה פנינו הצדה והובאנו שוב אל מחנה נשים. בשער קיבלת את פנינו תזמורת-נשים בשירי-עם

גרמניים סנטימנטליים. איני יודעת. אם כולן הרגישו את האירוניה שבקבלת-פנים מרעישה ומצחיקה זו. בימים הקרובים שלאחר כך ראינו פעמים רבות את הנשים המנגנות האלה עוברות על פנינו, כשהן עונדות עניבות בשערותיהן. להרכב כלי הנגינה שלהן ולמנגינות לא ייחסו כל חשיבות, בקצב של שירי-הלכת הן יצרו "מצב-רוח" בתוך ה־ F. K. L. (מחנה ריכוז הנשים).

כאן נוכחנו, שאין לך דבר רע, שלא יוכל להעשות גרוע עוד יותר. בירקנאו לא היתה אלא הפרוזדור לגיהנום בהשוואה למחנה-ריכוז-הנשים. הובאנו מיד אל ה"זאונה". שם התקיים שוב מסקר, הפעם בצירוף בדיקה "גינקולוגית". זה היה בעצם חיפוש תכשיטים וכסף מוצנעים בתוך הגוף הערום. הנערות, ששירתו שם, רק משכו בכתפיהן, כששאלנו אותן, מה רוצים לעשות לנו עכשיו. הובלנו אל חדרי-מקלחת רגילים. אחר-כך, כשעמדנו שוב בחוץ רטובות וערומות, גילו לנו הנערות, שהן בעצמן לא ידעו, אם לא נומת כאן בגאז, כי חדרי-מקלחת אלה שימשו גם כתאי-גאז. (בהיותנו בתוכם לא שמנו לב כלל לסדקים שבצדיהם, שהעידו על הרצפה המוסעת, ולחלונות המודבקים.) לא קיבלנו שום לבנים, חוץ משמלה וחולצת-פיג'אמה. בכוונה נתנו לגדולות שבתוכנו שמלות צרות ולקטנות שמלות ארוכות, שהיו נגררות מאחריהן. ספגנו מלקות, כשרצינו להחליף בינינו את-השמלות. אחר הריצו אותנו אל בלוקים, שבהם מוכרחות היינו להצטופף כל 14 נשים על שטח של 2 מ"ר. כשהתאוננו, שאיננו יכולות להידחס לתוך התאים האלה, הוסיפו עלינו עוד נשים אחדות ובעזרת צינור-גומי (שפגיעתו מכאיבה יותר מזו של מקל-עץ) יצרו גם בשבילן מקום. הנשים שפיקחו עלינו היו כבר במשך שנים בתוך

מחנה-ריכוז-הנשים ומשום כך געשו לסבוסיות. הן התעללו בנו, מפני שעד עכשיו היינו רשאיות להיות יחד עם גברים. הן חרפו אותנו בביטויים כאלה, שאף המנוסות ביותר שבתוכנו לא שמעו כמוהם מעודן. "תכרענה, הכלבות, החזירות-הזונות!" ומוכרחות היינו לעמוד על ברכינו למפקד משעה שתיים בלילה, כשאנו רועדות מקור ופחד, וכל היום למחרת, בחום השמש הגדול. כשאתח מאתנו לא יכלה עוד לשאת זאת ורצתה לשבת על העקבים, הולקתה עד מוות תחת מטר גידופים. מי שהיה חולה ולא יכול לצאת למפקד, נרשם ואחרי ימים אחדים שולח לתאי-הגאנ. לא הועיל עוד, אם בשעת השילוח הוא היה כבר בריא לגמרי. הגנשים היהודיות ב-F. K. L. העדיפו משום כך ללכת למפקד ולעבודה גם כשמידת החום שלהן עלה ל-40°.

ב-F. K. L. היו התנאים בשביל יהודים ונוצרים כמעט שווים. לעתים קרובות גם שוכנו יחד בצריפים משותפים. לא בבירקנאו ולא באושוויץ לא היתה לנו ההרגשה, שאלינו, כאל יהודים, מתיחסים אחרת, לא כמו אל יתר העצורים. בשביל הס"ס היינו כולנו, בלי יוצאים מן הכלל, אסירים השייכים "למחלקה הפוליטית". בין מלות-החירוף הקשות ביותר לא נשמעה שם אף פעם המלה "יהודי-חזיר", שהיינו שומעים אותה לעתים תכופות כל כך לפני כן ולאחרי כן. רק בשעה מאוחרת בלילה קיבלנו בתוך הצריפים מרק: סיר אחד לכל 15 נפש. לא היו לנו כפות כלל, והסיר היה גדול מכדי להרימו. לא נשארה לנו איפוא ברירה אחרת, אלא לדלות את המרק החם בחופן-היד. בשביל אלה, שישבו הרחק, לא נותר, כמובן, כלום.

בימים הקרובים שלאחר כך היינו אנו, 4 חבדות, מחזיקות תמיד ככל האפשר זו ביד זו, כי היו מריצים אותנו

ממקום למקום ובכל פעם היו ניתקים מאתנו אחדים. ומעולם לא ידענו, בשעה שהלכנו למפקד, אם נשוב עוד אל הבלוק. כעבור כמה ימים באו נשים מהמשרד ושאלו: מי רוצה להירשם? כמה בהלה, כי איש לא ידע, לשם מה נרשמים, ולשאל אסור היה. השולחים את הנרשמים לעבודת-חוק, או רושמים אותם לעבודה בתוך המחנה, או שולחים אותם לתוך הגאוז? כל אחת משלוש האפשרויות היתה מושכת את הלב יותר ממצבנו הנוכחי. רבות פחדו, רבות רצו להמתין. אלה נשארו ואבדו בתוך מחנה-ריכוז-הנשים.

אנחנו הארבע גמרנו בלבנו לרשום את מספרינו. והגס נתרחש. הלכנו שוב ערומות לסלקציה ועוד פעם נופינו. ב"זאונה" קיבלנו חלוקי-אסירים נקיים, לחם ומר-גרינה—צידה לדרך. הוליכו אותנו אל מסילת-הברזל. כולן גם המיוחסות שב" F. K. L. הביטו אלינו בקנאה. בתחנת הרכבת גזזו את שערותיהן של אחדות מאתנו עד לקרחה. בשביל הגותרות לא הספיק עוד הזמן. הכניסו אותנו לתוך הרכבת. רק כשהמסע התחיל להפליג הכרנו, שאנו משאירות את הכבשן מאחרינו. אנו גוסעות שוב, בחזרה אל החיים, אם גם לא ידענו, לאן: לפולין, או לגרמניה, לתוך גיטו, למחנה-עבודה או שוב למחנה-ריכוז? באותו רגע היה בעינינו הכל היינו הך. ובלבד שנתרחק מן הגאוז. שקיימים עוד מחנות-השמדה אחרים וגרועים עוד יותר, את זאת עדיין לא ידענו באותו זמן.

הימים האחרונים במרזינשטאט

בעל הרשימה - שליח מבשר", הח' ישראל
קאסטנר - חבר תנועתנו בהונגריה - היה מראשי ועד
העזרה וההצלה בבודפשט, ששימש גם כלשכה מקשרת
בין קושטא, בה פעלה משלחת הישוב בארץ, ובין ארצות
הכיבוש הגרמני באירופה. אנשי הוועד הצליחו, בעזרת
שוחד לפקידים נאציים, להשתמש במוסדות גרמניים,
לשם הברחת יהודים מארצות בהן התחילו בהשמדתם
ולשם קשר עם מחנות ריכוז וגיטאות. (ראה את
ההערה בעמוד 114).

זמן קצר לפני גמר המלחמה הורשה הח' קאסטנר
לבקר במחנות ריכוז יחד עם פקידים נאציים גבוהים -
קרומיי והונשה. הוא הגיע גם לטרזינשטאט.
הרשימה היא פרק מדין-וחשבון מפורט על פעולות
הוועד הנ"ל שנכתב בידי הח' קאסטנר. - המע'.

שליח מִבְּשָׂר.

בנין המפקדה של ה.ס.ס. משתרע מאחרי חומה הבנויה לבנים אדומות והמקיפה את עיר-המבצר הזאת, שהוקמה על ידי הקיסרית מריה טרזיה. חבל מתוח, החוצה את הרחוב מלמעלה, מסמן תחילתו של הגיטו. מלפני החבל מתהלך ז'נדארם צ'כי. מאחרי החבל מטיילים ברחוב תושבי טרזינשטאט ענודי הכוכב הצהוב.

קרומיי רעב. ארוחת הצהרים מוגשת לנו באולם הרחב והמרווח של המפקדה. הריהוט הוא קנין פרטי יהודי לשעבר זפרי עבודה יהודית. הונשה יושב ליד הפסנתר. (פסנתר זה היה שייך לד"ר פאול אפשטיין. בתורת חסד מיוחד הורשה לו להביאו אתו מברלין.) הונשה מנגן שירי-עם הונגריים, שלמד בבודאפשט בזמן גירוש היהודים משם. אחרי הסעודה מחכה לנו לפני בית המפקדה הרב מור-מלשטיין, "זקן-היהודים" בטרזינשטאט. הוא יראה לנו את הגיטו. קרומיי, הונשה והמפקד הולכים אתנו. הביקור מתחיל במספרה. אחר-כך מבקרים אנו בבית-הקפה, שהנו ריק עדיין. התזמורת מתחילה לנגן שם רק בשעה 5 אחה"צ. בבנין המועצה היהודית, שעל ספו נצב שוטר יהודי המברך אותנו בעירנות, הראה לנו מורמלשטיין את אולם בית-המשפט, שבו ישב באותה שעה בית-הדין היהודי האוטונומי ופסק דיני עבירות על החוק. בכל שרר סדר קפדני ונקיון. נשיא בית-הדין, מי שהיה יועץ-משפטים בווינה, מקדם בברכה, כשהוא נבעת, את הופעת הקומיסיה".

מורמלשטיין מספר בחדר עבודתו בקול אדיש על התהוותה והתפתחותה של טרזינשטאט. הוא קובע, שבאותו רגע נמצאים בגיטו 20.050 יהודים, 350 יהודים דניים שוחררו ביום שלפני כן על ידי הצלב האדום השבדי והוסעו באוטומובילים שבדיים.

„היכול אני לדבר אל ד״ר פאול אפשטיין?״ — מפסיק אני את שיחתו. „אינך יכול לדבר אליו עוד.“ „הנמצא כאן ד״ר פראנץ קאהן?״ מורמלשטיין נעשה עצבני. „מי מאלה, שחתמו על מכתבכם לבודאפשט, ישנו עוד?״ — שואל אני באחרונה. ד״ר ליאו בקו „תנהו לבוא הנה!“ — „זאת אינני יכול לעשות.“ „האדון המפקד לא יתנגד לכך.“ „כן, אמנם“, ענה המפקד, „בשאלה זו אין ברצוני להתערב.“

אנחנו יוצאים לסיבוב בעיר. מראים לי בזה אחר זה את המטבח, המחסן של צרכי אוכל, המאפיה, המרחצאות, בית-החולים, מעונות-הילדים ובתי מושבי-הזקנים. הכל נקי, הלחם, העוגות מצוינים. במחסן המצרכים אלפי חבילות של הצלב האדום הבינלאומי והשבדי, ברובן שלוחות על פי כתבות, שחדלו בינתיים להתקיים. מורמלשטיין מבטית, שחבילות אלה אינן מעוקלות בידי הגרמנים, אלא הן נמסרות לרשות הציבור.

הופעת הועדה עוררה התענינות גדולה. מאות יהודים התאספו מסביב לנו בריחוק־מקום מתוך יראת-הכבוד. בקרב ההמון הכרתי לשמחתי הגדולה את פני מיודעי, את פני הד״ר אוסקר גוימן והד״ר ויגטרשטיין מברטיסלבה. גם האאר נמצא כאן, גם שילג פורכטגוט ומשה בוסטיגה, המקשרים האמיצים מברטיסלבה.

ד״ר ליאו בק היכה לנו בקרן־זוית אחת. תוך ברכת השלום אמרתי לו, שהם כולם ישוחררו בעוד זמן קצר, ואין

להם כל יסוד לחשוש מפני השעות האחרונות. אני מבקש להודיע זאת גם ליתר תושבי המתנה.

מתחנת-הרכבת הראשית הועברה מסילה חדשה, שארכה 3 ק"מ, עד לתוך הגיטו. המפקד העיר: זוהי עבודה יהודית. מסילת-ברזל מיוחדת זו הביאה הקלה רבה לפקידים הגרמנים: הם יכלו להטעין ישר בתוך הגיטו את היהודים המשתלחים מזמן לזמן לאושוויץ.

בתחנת מכבי-האש ערך מורמלשטיין אזעקה. מכבי-האש היהודים היו במשך 45 שניות מוכנים כבר ליציאה. נפלא! כמה מוגנים היהודים בטרזינשטאט מפני סכנת דליקה.

הספרייה על 50000 הכרכים שלה מעוררת רגשי כבוד. המפקד אומר, כי ממעטים עד מאד לקרוא. הבריות מעדיפים "לשוטט" בחוצות.

בדרך נלוח אלינו מנהיג פלוגת-סער, גינטנר. בתור ממלא מקומו של אייכמן עבד הוא בברלין. הוא היה קנאי ואכזרי כמו ידידו ואדונו. האדון גינטנר הנהו אדיב. אנו רושמים את יום ה-16 באפריל 1945. בכל זאת לא הושיט לנו את ידו, בדיוק כמו אדוניו שמעולם לא עשה זאת.

נערכת הצגה בתיאטרון. על הבימה המיוחדת במינה שרים נערים ונערות ברוח צ'כית לאומית מנגינות מתוך "הכלה המכורה" של סמטאנה. באריטון נפלא וקול אלט לאה קצת משלימים את ההצגה. ילדים, ששולחו מן הפרוץ טקטוראט לטרזינשטאט, שני אמנים מתיאטרואות צ'כיים שונים והבמאי של התיאטרון הלאומי הפראגי — אלה הם המשתתפים. האולם מלא. מרבים למחוא כף.

אנו מגיעים לסעיף האחרון של תכנית ביקורנו. באולם-קולנוע גדול וחדיש מציגים בשביל גינטר, קרומיי והונשה

ובשבילי סרט, שגוללוהו ביוני 1944 בנוכחותו של ציר הצלב האדום הבינלאומי. חציגי הסרט הזה ברובם אינם עוד בחיים. הסרט הזה נועד להצגה בארצות-חוץ ניטרליות, כדי להוכיח, איך משחקים ומתעמלים ילדי-היהודים, איך מאזינים היהודים בשלוה אל קונצרט במגרש-הטיול, איך ממלא את תפקידו משרד הדואר, איך נמסרות החבילות של הצלב האדום והתשורות לידי מקבליהן, איך נערכות הרצאות מדעיות וכו'. המציגים הראשיים ו"הסטאטיסטיים" הובאו מאז אוקטובר 1944 לאושוויץ. ההמון, המתהלך היום ברחובות הגיטו, הנהו מורכב אנשים חדשים, שנוספו זה לא כבר.

ארוחת הערב מוגשת לנו באולם. גם גינטנר נמצא שם ומתאמץ להבליט את זכויותיו באירגון הגיטו המופתי הזה. הונשה טוען, שאת עניני הכספים של טרזינשטאט אירגן הוא.

לבסוף מוסר קרומיי את פקודת-הימלר בדבר מסירת העיר ושואל, על מי יוטל ביצוע כניעתה של טרזינשטאט. גינטנר מודיע, שהוא בעצמו יעשה זאת ולפיכך יישאר כאן עד בואם של בעלי-הברית לטרזינשטאט. אני מציע לשתף בזה את צירי הצלב האדום. גם קרומיי נוטה לפתרון זה.

אני אומר לגינטנר, כי בטרזינשטאט נמצאת צעירה אחת, שעלי לדבר אתה.

כעבור עשר דקות מופיעה שילי פירכטגוט בפרוודור. האדון גינטנר מסתלק מתוך צניעות. בנשימה אחת אומר אני לחלוצה, שהפקודה בדבר מסירת המחנה ללא-קרב נמסרה היום למפקד ונתקבלה על ידו. אני מרשה לה לבשר זאת לתושבי המחנה.

בין הזמנים

ב־28.10.44 יצא הטרנספורט האחרון. הבטנו אל ילקוטי־הגב הארוזים שלנו ולא ידענו, מדוע נשארנו כאן. היינו עייפים כל כך, שבורים ורצוצים, שלא יכולנו לחשוב על שום דבר. רק אחר כך בשיחה כללית עשינו את המאזן. חוץ מהקבוצה הדנית ומהולנדים אחדים נשארנו מהקבוצה הצ'כית שלנו שבעה חברים ושמונים וכמה חברות, כמעט כולן בודדות לגמרי. — הורים, אחות, בתור, חברה — הכל נעלם. לא היו לנו כל מדריכים, כדי להמשיך בעבודה כקודם, לא היה לנו גם השקט הנפשי בשביל להתרכז בדבר־מה. נשארנו יחד במעונות משותפים קטנים יותר, אם כי תנאי השיכון הוטבו בהרבה, בשל שילוח אלפי אנשים. החוקנו בידינו את המחסן של צרכי־אוכל בשביל החולים ואת מחסן הבגדים בשביל החברים, לכשיבואו בחזרה. בכל ערב שבת היינו מזדמנים במרתף של אחד ממעונות הנוער, היינו עורכים נשפים קטנים, שאמנם חסר בהם מצב־הרוח המתאים, או היינו שומעים הרצאה מאת הד"ר ליאו בק או מאת יחידי־סגולה אחרים, שנשארנו בטרזינשטאט. הזמן חלף לאט־לאט ולא הגיעו אלינו שום ידיעות. בינואר בא טרנספורט של נשים מסלובקיה, מן המחנה המיוחד בסרד. מיד, כשהן היו עדיין בבית־הבדיקה, התאמצנו להתקשר אתן. מצאנו ביניהן חברות אחדות, שיכלו להודיע לנו רק מעט על מהלך הדברים בסלובקיה. אבל עד מהרה באו

עוד טרנספורטים גם של גברים, ובתוכם קבוצה גדולה של חברים וכן ד"ר אוסקר נוימן וכמה ציונים ותיקים. אנשים אלה עמדו בתוך תוכם של החיים, עסקו זמן רב בעבודה האי-ליגאלית, נקצתם היו בתוך שורות הפארטיזנים, ידעו את הנעשה בחוץ ובשעת שיחה בחוג מצומצם מסרו לנו את האינפורמציה שלהם; הם לא יכלו לתאר לעצמם, כמה היינו מסוגדים ומבודדים, והם הסבירו לנו את המושג אושוויץ, תאיגאזים. קשה היה לנו לתפוס את זה, קשה עוד יותר היה להוסיף לקוות. בו בזמן באו כמה אלפי יהודים מהונגריה, משפחות שלמות עם ילדים ממחנות אוסטריים, שהופצצו על ידי הרוסים, וכיון שלא ידעו לאן להפנותם, הפנו גם אותם אל טרזין. היה זה תפקיד קשה בשביל אנשינו המעטים לסדר את הטרנספורטים המגיעים, שהיו במצב פרוץ במקצת, לכלכלם ובמיוחד לטפל בילדים. רק לאחר הפוגה קלה בתחילת אפריל יכולנו לערוך שיחה משותפת לכל החברים, ובה הרצו אוסקר נוימן וחברים מסלובקיה על המצב, ואנו מצדנו מסרנו להם על תולדות המחנה. בעת ובעונה אחת עם קבלת הפנים לחברים הסלובקיים חלה הפרידה מהקבוצה הדנית, שהוצאה פתאם ע"י הצלב האדום השבדי. היינו יחד אתם וקרובים להם החל מאוקטובר. הפרידה היתה לכבית. עיננו לא היתה צרה בדרכם של אלה הראשונים ההולכים לקראת החופש. אמנם כחדשיים לפני כן הלכו כבר אחדים לקראת החופש. אז הודיעה המפקדה כי 1200 יהודים יכולים לנסוע לשווייץ, הוצאו מן הכלל רק בני משפחותיהם של אלה, שהוסעו בטרנספורט של אוקטובר. מעטים מאתנו האמינו להודעה זו ורק צעירים מועטים נסעו.

ושוב נערכה הקומדיה הידועה לנו כבר היטב כל כך.

הקומדיה של שיפור העיר וביקור נציגי הצלב האדום הבין־לאומי מז'ניבה. האדון דונאנט נשאר ימים אחדים והביא רשימה של אנשים המוצעים בתור חליפין לעליה לא"י. היו בה שמותיהם של הציונים הפעילים מצ'כוסלובקיה, גרמניה ואוסטריה ושל החברים הפעילים, בעיקר מאלה שהיו ידועים בשווייץ. רובם של אלה הוסעו בטרנספורט של אוקטובר.

אם־כי לא האמינו עוד בשום דבר, בכ"ז הכינו את הר־שימה. דונאנט נסע, ואיש לא דיבר עוד על כך. החרדה הלכה וגדלה, — מתקרב הקץ. כדי להיות מוכנים, הציע פרופ' קסטנבאום ואחדים מהציונים הותיקים לייסד ועד ציוני, שבו יהיו מיוצגים בני הארצות השונות וחברי "החלוץ". אכן, לבסוף היה כל אחד נתון כולו לאינטרסים של בני ארצו. אוסקר גוימן וד"ר זינטרשטיין, שפיתחו תכניות רבות, עזבו את המחנה בהודמנות הראשונה בדרך אי־לית־גאלית, כדי להחיש את הוצאת בני ארצם. עוד פעם אחת היינו כולנו יחדיו, וכך בילינו את ליל־הסדר ב־1945. בצריף האוכל ליד שולחנות מכוסים מפות לבנות היו מסובים כ־300 חברים וכ־200 אורחים והיתה לנו האשליה, כאילו נמצאים אנו בחדר אוכל של קיבוץ בארץ־ישראל. קראו, שרו, ואף ברחוב עוד רקדו הורה, לא היתה כל הגבלת זמן ההליכה ברחוב. היתה הרגשה מוקדמת של חופש. מצב־הרוח היה מרומם. אבל כמו תמיד חלף זה מהר מאד. אור ל־10 באפריל באו השיירות הראשונות של נשים וגברים, אשר היו בדרך ימים ושבועות בלי צידה, הלכו ברגל או נסעו דחוסים בקרונות־רכבת. הם היו לבושים בגדי־אסירים ולא היו דומים כלל לבני־אדם. מצאנו ביניהם רק מתי־מספר מאלה ששולחו באוקטובר או עוד לפני זה מטרוזין, שמחנו על

כל אחד ואחד, שמצאנו אותו שוב ויכולנו לעזור לו. במשך 15 יום בערך הגיעו 13000 דמויות עלובות כאלה לתוך המחנה, ובמצב הזעום של חבר הרופאים והאחיות לא ידענו איך להתגבר על קשיי התפקיד שהוטל עלינו. התמותה עלתה עד ל-100 ביום. שלחנו קריאת S.O.S. למשרדים הציוניים בשווייץ. לא ידענו, מה מתרחש סביב לנו; לא ידענו, מי יכול לעזור. ידענו רק, שנחוץ לעשות את הכל, כדי לא לתת לאנשים אלה למות בשעה האחרונה. שלושה חברים, שעזרו בשירות החיטוי וכמטפלים, חלו במחלת הטיפוס. גם הרופאים והאחיות אחרי שנות המחנה לא היו מחוסנים מפני המחלה. שוב ושוב קרו מקרי טיפוס חדשים. דונאנט היה נוסע ובא. האוטו של ס"ס עומד תמיד מוכן. לייט-מריץ מופצצת. הצבא הגרמני הנסוג יורה במעון הילדים. הנצא לרחוב? — בינתיים כבשו הרוסים את הסביבה. היו אלו, כמובן, ימים של מהומה ואנדרלמוסיה; הכל רוצים לטעום טעם החופש. פותחים אפילו את כל בתי ההסגר. אנשים הולכים לשוטט בסביבה הגרמנית, רצים על פני הכביש הביתה — הלאה מזה, אנו, תושבי המחנה הותיקים, נשארים שקטים, עובדים, מתחייבים להישאר כאן עוד. מצפים אנו לחוזרים. מתי-מספר באים, הודעותיהם גוזלות מאתנו כל תקווה. בינתיים נטלה המפקדה הרוסית של המחנה לידיה את המלחמה במחלת הטיפוס ואת חיסול המחנה בעזרת השלטונות הציכיים. עוד בהיות ההסגר המור ביותר, התאמץ וילי, חברנו היחידי במחלקת העזרה-לנוער, להוציא את הילדים מתוך הסביבה והתברה האיומה הזאת. החברים הסלובקים סייעו לנו ומצאו גם קשרים לקבוצת חברים מפולין.

התחילה פרשת החזרה למולדת, ולנו שתי

דאגות : 1) להוציא את הצעירים הבודדים מתוך אזור הטי-פוס ולהביאם אל מקום בטוח עד שיוכלו לעלו ארצה. 2) להשתדל, שלא יכריחו את הציונים הפולניים לחזור לפולין. לשם כך עבדנו כולנו יחד בסבלנות ובעקשנות. מצאנו עזרה בפראג מידי החברים וגם מהצ'כים. 300 יתומים הובאו באוירונים לאנגליה. מטרוין יצאה הרכבת הראשונה שהובילה מאות ציונים פולניים אל האזור האמריקאי בבואריה.

ביוני קיבלנו את הבשורה הראשונה מארץ ישראל. הקפיטן חוטר-ישי בלוית שני חברים של הבריגדה היהודית בא אל טרוין. הוא הרצה לפנינו, קיבל ידיעות מאתנו, עודדנו וחיזק בלבנו את האמונה. שאנחנו כולנו נזכה לעלות לארץ. זמן קצר אחר כך נתקיימה הועידה הראשונה בפראג, שהוכנה על ידי החברים שחזרו, וכל אלה, שעבדו עדיין בטררוין, נסעו גם הם אל הועידה. חוטר-ישי וחברי הבריגדה וכל מי שהיתה בידו יכולת כל שהיא, השתתפו בוועידה זו. הסיסמה שנקבעה: חיסול הגולה, עליה משותפת. ושוב היתה זאת טעות, כמו תקותנו לשיבת חברים נוספים. מעטים נותרו ורק בקושי הגיעו לידי עליה והתאמצו, לרוב בכוחות עצמם, ללכת באותה הדרך, שרצינו ללכת בה בכוחות משותפים.

